

T.C.
BARTIN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KUR'AN-I KERİM'DE İNSANIN YARATILIŞI VE SORUMLULUĞU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
MEHMET ŞERBETÇİ

DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ YUNUS ABDURAHİMOĞLU

BARTIN – 2019

T.C.
BARTIN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KUR'AN-I KERİM'DE İNSANIN YARATILIŞI VE SORUMLULUĞU

YÜKSEK LİSANS

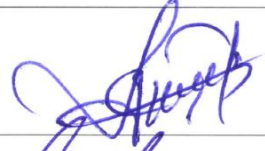

HAZIRLAYAN

Mehmet Şerbetçi

DANIŞMAN

Dr. Öğr. Üyesi Yunus Abdurahimoğlu

“Bu tez 13/09/2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği/oy çokluğu kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	İMZA
Dr. Öğr. Üyesi Yunus ABDURAHİMOĞLU	
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Ali YILDIZ	
Dr. Öğr. Üyesi Şemsettin Işık	

KABUL VE ONAY

Öğrenci Mehmet ŞERBETÇİ tarafından hazırlanan “Kur’an-ı Kerim’de İnsanın Yaratılışı ve Sorumluluğu” başlıklı bu çalışma, 13/09/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oy çokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Yunus ABDURAHİMOĞLU (Danışman)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Ali YILDIZ

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Şemsettin IŞIK

Bu tezin kabulü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun ..... / ..... / 2019 tarih

ve ..... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Metin SABAN
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

BEYANNAME

Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre, Dr. Öğr. Üyesi Yunus ABDURAHİMOĞLU danışmanlığında hazırlamış olduğum “Kur’an-ı Kerim’de İnsanın Yaratılışı ve Sorumluluğu” adlı Yüksek lisans tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

M. Şerbetçi

13/09/2019

Mehmet ŞERBETÇİ

ÖNSÖZ

İnsanın yanıt bulması gereken en önemli soru herhalde kendi varlık nedenidir. Bu konuda filozoflar ve teologlar yığınla söz söylemişlerdir. Ancak ne dediği, asıl merak ediliş öğrenilmesi gereken kaynak, hayat kitabı Kur'an olmalıdır. İnanan insan için Kur'an, sorumlulukları belirlemede tek yetkili otorite olup bu durum aynı zamanda büyük bir hikmete de mebnidir. Bu itibarla Kur'an'da insanın yaratılış özellikleri ve mükellefiyetleri, bilimsel bir yöntemle çalışmamızda ortaya konulmaya gayret edilmiştir.

Çalışma konusunun belirlenmesinden yürütülmesine ve nihayete erdirilmesine kadar her aşamasında yardımcı olan tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Yunus ABDURAHİMOĞLU'na teşekkürü bir borç bilirim. Çeşitli konularda görüş alışverişinde bulunduğum Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesinde görevli akademisyen ve mesai arkadaşlarıma, ayrıca çalışmanın başından sonuna kadar desteklerini esirgemeyen kıymetli eşime ve çocuklarıma da çok teşekkür ederim.

Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

Mehmet ŞERBETÇİ

BARTIN, 2019

ÖZET

Yüksek Lisans

Kur'an-ı Kerim'de İnsanın Yaratılışı ve Sorumluluğu

Mehmet ŞERBETÇİ

Bartın Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Yunus ABDURAHİMOĞLU

Bartın-2019, Sayfa: IX + 80

İnsanlık tarihi boyunca bütün din ve düşünce sistemleri, evren ve insanın yaratılışı ile ilgilenmiş, 'bunlar niçin var' sorusunu cevaplamaya çalışmışlardır. Kâinatın ve içindeki insanın amaçsız yaratılmadığı bilinen bir husustur. Kendisine üstün meziyetler bahşedildiği için varlık hiyerarşisinin tepesinde bulunan insanın önünde iki temel seçenek belirlemektedir: Ya Allah'a mutî bir kul olup ebedi saadeti kazanacak, ya da isyankâr bir zorbaya dönüşüp iki cihanda da kaybedecektir. Öyleyse Kur'an insandan hangi sorumlulukları yerine getirmesini beklemektedir. Bu çalışmayla, Kur'an bağlamında insanın sorumluluk çerçevesinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Çalışmamız, giriş ve birbiriyle bağlantılı üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında, yapılan araştırmanın temelini teşkil eden probleme ve onun çözüm yöntemine işaret edilmiştir. Birinci bölüm, diğer dinler ve düşüncelerdeki yaratılış anlayışına hasredilmiş; ikinci bölümde ise, Kur'an'da evrenin, insanın ve Adem'in yaratılışı bahsi ele alınmıştır. Üçüncü ve son bölüm, insanın yaratılışından gelen potansiyel istidat ve meyillerinin ona yüklediği tabii sorumluluk yükünün değerlendirildiği kısım olup, burada Kur'an ekseninde insanın yeryüzü ödevlerine dair bir perspektif ortaya konulmaya gayret edilmiştir. Sonuç bölümünde tezimiz sürecinde ulaştığımız kanaatlere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Adem; Evren; İnsan; Kur'an; Sorumluluk; Yaratılış

ABSTRACT

Master's Thesis

Human Creation and Responsibility in the Holy Quran

Mehmet ŞERBETÇİ

Bartın University

Institute of Social Sciences

Department of Basic Islamic Sciences

Thesis Adviser: Asst. Prof. Yunus ABDURAHİMOĞLU

Bartın-2019, Page: IX + 80

Throughout the history of mankind, all religious and thought systems have been concerned with the creation of the cosmos and human being, and have tried to answer the question 'why do they exist'. It is a well-known fact that the universe and human being in it are not created without a purpose. Given the superior merits of him, two basic options appear before the human at the top of the hierarchy of existence: Either he will become a servant of Allah and gain eternal bliss, or he will turn into a rebellious tyrant and lose in both realms. So the Qur'an expects man to fulfill his responsibilities. In this study, it is aimed to determine the framework of human being responsibility within the context of Holy Qur'an.

Our study consists of an introduction and interconnected three parts. In the introduction, the problem that underlies the research and the method of the research are explained. The first part is devoted to the concept of creation in other religions, and the second part deals with the creation of the universe, the creation of Adam and human being in the Qur'an. In the third section as the last section burden of the responsibility caused by potential inclinations and natural abilities of man is evaluated also an attempt is made to present a perspective on the earthly duties of human beings on the axis of the Koran. In the conclusion part, the outcomes we reached during the process of our thesis will be given.

Keywords: Adam; Cosmos; Genesis; Human; Quran; Responsibility

KISALTMALAR

b.	: Bin
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviri
der.	: Derleyen
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İFAV	: İlahiyat Fakültesi Vakfı
İSAM	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi
MÜ	: Marmara Üniversitesi
MÜİFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
ö.	: Ölüm Tarihi
s.	: Sayfa
tan.	: Tanıtın
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
trc.	: Tercüme eden
ty.	: Tarihsiz
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
yay.	: Yayınları/Yayıncılık/Yayınevi
yy.	: Yüzyıl

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
ÖNSÖZ.....	iv
ÖZET.....	v
KISALTMALAR.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
GİRİŞ	1
Amaç.....	1
Kapsam..	1
Çalışmanın Önemi.....	1
Kaynaklar	2
1. DİN VE DÜŞÜNCE SİSTEMLERİNDE YARATILIŞ	3
1.1. Sümer’de Yaratılış	3
1.2. Zerdüştlüğe Göre Yaratılış.....	4
1.3. Yunan (Grek) Düşüncesinde Yaratılış.....	4
1.4. Êzidiliğe Göre Yaratılış.....	5
1.5. Hinduizm’de Yaratılış.....	6
1.6. Tevrat’ta Yaratılış	7
1.7. İncil’de Yaratılış.....	8
2. KUR’AN’DA YARATILIŞ	9
2.1. Kavramsal Olarak Yaratma.....	9
2.2. Evrenin Yaratılışı	10
2.3. Dünyanın Yaratılışı	13
2.4. Yaratılış Gayesi.....	15
2.5. Kur’an’da İnsan’ın Yaratılışı.....	18
2.5.1. Âdem Kelimesinin Anlamı	20
2.5.2. Âdemin Yaratılışı	21
2.5.3. Toprakdan Yaratılışın Hikmetleri	24
2.5.4. İnsan ve Yaratılışı	25
2.5.5. Beden Yönüyle En Güzel Şekilde Yaratılma	29
2.5.6. Nefs Yönüyle En Güzel Şekilde Yaratılma	31
3. KUR’AN’A GÖRE İNSANIN SORUMLUĞU.....	34
3.1. Sorumluluk Kavramı	37
3.2. İnsanın Sorumlu Olmasının Gerekçeleri.....	38
3.2.1. Sorumluluk Bir Çeşit Emanettir.....	40
3.2.2. Yeryüzünde Halife Olarak Yaratılmadan Doğan Sorumluluk.....	43
3.2.3. Kul Olarak İnsan	47
3.2.4. İki Yol: Takva ve Fücür	48

3.3. Sorumluluğun Özellikleri	49
3.3.1. Mahdut Mükellefiyet	50
3.3.2. Mükellefiyetin Ferdiliği	51
3.4. Sorumluluğun Bazı Alanları.....	53
3.4.1. İnsanın Allah'a Karşı Sorumluluğu.....	53
3.4.2. İnsanın Kendisine Karşı Sorumluluğu.....	58
3.4.3. İnsanın Toplumsal Sorumluluğu	67
3.4.4. İnsanın Doğaya Karşı Sorumluluğu	70
SONUÇ.....	73
KAYNAKLAR.....	75
ÖZGEÇMİŞ.....	80

GİRİŞ

Tarih boyunca insan ve onun yaratılışıyla ilgilenmeyen hiçbir düşünce ve din olmamış, aksine, insanı ve toplumu anlama çabası hep var olagelmıştır. Bu gelenek neticesi, insan hakkında bir şey söylenince, felsefe ve düşünce sistemi oluşmuş, böylelikle meydana gelen birikim ve tecrübeyle türlü yaşam biçimleri önerilmiş, farklı inanışlara ve toplumsal yaşam biçimlerine yönelimler söz konusu olmuştur.

Kur'an bir taraftan insan ve amelleriyle ilgilenirken diğer taraftan insanlığa yol göstermek için indirilmiş olması sebebiyle hayatın en temel sorularına net cevaplar vererek başlangıç noktasını ve devamında olması gereken seyri izah etmiştir.

Amaç

Bu çalışmada öncelikle Kur'an'da geçtiği şekliyle insanın yaratılışı, safhaları, özellikleri, yaratılışının kazandırdığı istidatlar ve meyiller söz konusu edilip; bütün bu oluşumların nihai amacı ve insanın bu amaç için yüklenmesi gereken sorumluluklar ele alınacaktır. İnsanın yaratılışı konusu araştırılırken, tıbbi ve biyolojik anlatımlara çok az yer verilecek olup daha ziyade yaratılış özellikleri ile sorumluluk arasındaki bağ açığa çıkarılmaya çalışılacaktır. Bu çerçevede örneğin Kur'an'da insanın yaratılışı anlatılırken halife kavramı kullanılmaktadır (Bakara 2/30). Bu kavram yönetim özelliği hasebiyle sorumluluk kavramı ile içiçe düşünülmelidir.

Kapsam

Araştırmamız, bir yüksek lisans tezinde olması gerektiği gibi belirli yönlerden mahdut hale getirilmeye gayret edildi. Bu bağlamda birinci bölümde genel manada yaratılış bahsinden sonra İslam haricindeki bazı din ve düşüncelerde yaratılış fikri hakkında bilgi verilmiş; takip eden ikinci bölümde Kur'an'a göre evrenin yaratılışı ele alınmış; üçüncü bölümde insanın hammaddesine ve safhalar halinde yaratılışının özelliklerine değinilmiş, dördüncü bölümde ise insanın sorumluluklarına dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın Önemi

Kur'an bir biyoloji kitabı olmadığına göre insanın yaratılış evrelerinden söz edilmesinin maksadı nedir? İnsanın yaratılış evreleri anlatılırken, Allah'ın lütfu hatırlatılır ve insan, Âdem gibi sorumlu davranmaya çağrılır; Rabbine nankörlük etmemesi için uyarılır, aldatıcının aldatmasına karşı uyanık olması, aklını kullanması öğütlenir. İlahi yönlendirmeye tabi olması ve kulluk görevini yerine getirmesi halinde ebedi mutluluk yurdu

cennetle müjdelenmektedir. Nankörlük etmesi halinde ise ebedi umutsuzluk ve perişanlık yurdu cehennemle tehdit edilmektedir. Kendisine ve eşya arasındaki ilişkiye dair tanımlamalarında ilahi bağı koparmaması hatırlatılmakta ve yaratılışındaki hususları kaçırıp da müstekbirleşmeye doğru gitmemesi tembihlenmektedir. Bu bağı koparanların, azgınlaşıp kendini bilmez bir tutum içinde olanların akıbetleri çok kötü olur.

Yaratılışın anlatıldığı özlü, yoğun anlamlar taşıyan ayetlerde, inananların zihinleri, gönülleri vahye göre inşa edilir, ne yapılması, nasıl bir insan olunması ve toplum meydana getirilmesi gerektiği öğretilir.

Beşer, insanın biyolojik yönüne işaret eder. Etten, kandan, havaya suya ihtiyaç duyan bir nitelikte yaratılmasını ifade eder. Âdem yönü de bu bedene düşünmenin, akletmenin konulduğu hali ifade eder. İnsan; beşerin ve donanımlı olarak Âdemin gönüllü olarak Allah'a kul olma yolculuğunu ifade eder. Ahşeni takvim olarak yaratılan insan mükemmel, üstün bir seviyeye ulaşabileceği gibi büyük riskleri de beraberinde barındırır. İnsan olayım derken bazen esfeli sâfilîn durumuna düşebilir. Allah insana fücürünü ve takvasını ilham etmiştir. Bunları kullanma noktasında da insanı ihtiyar sahibi kılmış, serbest bırakmıştır. Tercih insanın kendisine aittir; ya kurtuluşa erecek ya da hüsrana uğrayacaktır.

Kaynaklar

Öncelikle konu ile ilgili umumi literatür taraması yapılmıştır. Kur'an'da geçen ilgili ayetler tespit edilip daha önce belirlenen tefsirlerden bu ayetlerin yorumları derlenip kendi görüşümüzle birlikte sunulmaya gayret edilmiştir. Konunun anlaşılması bakımından önemli gördüğümüz hadis rivayetleri de değerlendirmeye alınmıştır. Bunun yanında günümüzde insana dair kaleme alınmış eserlerin de pek çoğundan istifade edilmiştir. Çalışmamızda geçen ayetlerin mealleri verilirken Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kur'an'ı Kerim Meâli (yeni) esas alınmıştır.

1. DİN VE DÜŞÜNCE SİSTEMLERİNDE YARATILIŞ

İnsanlar merak duygusuyla yoğrulmuş doğaları gereği araştırıp öğrenmeye eğilimlidirler. Bu öğrenme isteği, öncelikle menfaat elde etmeye dönük olmakla birlikte yaratılışı, evreni, doğayı ve diğer canlıları da kapsamaktadır.¹

İnsanın yaratılışı çeşitli inanışlara ve kişilere göre binlerce yıl öncesine dayanıyor. Tevrat'a göre yaratılış altıbin yıl önce gerçekleşmiştir. Hristiyanlar da aynı tarihi temel alır. Sümer inanışında yaratılış yaratılış ikiyüzkırkbirbinikiyüz yıl öncesinden başlatılırken, Çinliler ise yaratılışı kırkdokuzbin yıl öncesine dayandırır. Mısırlılar onüçbin yıl önceye giderken, Herodot'a göre ise onyedibin yıl öncesine dayanıyor insanın yaratılışı. Bugün ise dörtmilyon yıl öncesine ait insan fosilleri bulundu.²

Varlığın kökeni ve yaratılış konusu başlı başına tüm dinler ve felsefi sistemler tarafından son derece önemsendiğinden özellikle tek tanrılı semavi dinlerin ve yerel dinlerin (Kitab-ı mukaddes, Kitab-ül Cilve, Mıshafa Reş, Zend Avesta vb.) kutsal metinlerinde ve Kur'an'da bu hususlarda pek çok bilgi yer almaktadır.³

1.1. Sümer'de Yaratılış

Sümerlerde yerleşik inanç çoktanrılı (politeist) yapıda idi. Onlara göre evrendeki tüm nesnelere özel bir tanrısı vardı. Tanrılar olağanüstü güçlü ve sonsuz hayata sahipti ancak yine de görünüm, yaşam biçimi ve duygular açısından insana benziyordu. Sümer inanışına göre kâinatın başlangıcında sadece büyük sonsuz bir okyanus (Tanrıça Nammu) varken, Nammu bu sudan büyük bir dağ var etti ve oğlu (Göktanrı Enlil) dağı iki parçaya böldü. Böylece üstteki parça 'gök' alttaki ise 'yer' oldu ve bu iki tanrı bunların idaresini aralarında paylaştı. Daha sonra yeryüzünde bitki, ağaç, hayvan, su ve tüm bunlara ayrı ayrı hükmedecek olan tanrılar yaratıldı.⁴ Dişil tanrılar işlerinin ağırlığını ve fazlalığını Nammu'ya şikâyet edince O'da Bilgi tanrısından bu sorunu gidermesini ister. Bilge tanrı kil çamurundan, kendilerine bir şekil (insan) yapar Nammu da ona hayat üfler. Böylece İnsan yaratılır.⁵

¹ Evin Bilge, "Kutsal Metinlerde Yaratılış", Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt 15, sayı 1, 2013, 129.

² Muazzez İlmiye Çığ, Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni, Kaynak Yayınları, Ankara, 2018, 50.

³ Evin Bilge, "Kutsal Metinlerde Yaratılış", 130.

⁴ Muazzez İlmiye Çığ, Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni, 45.

⁵ Muazzez İlmiye Çığ, Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sı 46-47.

1.2. Zerdüştlüğe Göre Yaratılış

İlk bakışta iyilik ve kötülük zıtlığı üzerine kurulmuş dualist bir sistem gibi görünen ancak dikkatli bir incelemeyle ele alındığında esasında monoteist temelli bir din olduğunu anlaşılan Zerdüştlük⁶ (Mazdeizm) inancının kutsal kitabı Avesta'nın Vendidad bölümüne⁷ göre, iyilik tanrısı Ahura Mazda sadece düşünmek suretiyle⁸ sırasıyla gökyüzünü, suyu, yeri, bitkileri ve hayvanları yaratmasını müteakip insanların önce ruhları ile şuurlarını ardından bedenlerini yarattı. Kötülük tanrısı Angra Mainyu'nun sürekli yıkıcı saldırılarına maruz kalan ilk insan Gayomart'ın sol tarafa düşmesiyle erkek ve kadın meydana geldi.⁹

1.3. Yunan (Grek) Düşüncesinde Yaratılış

İslam felsefesi aracılığıyla ilim dünyamızı az ya da çok etkilemiş olan Grek (Yunan) düşüncesine göre yoktan var etme imkân dâhilinde değildir, hatta bu saçma bir iddiadır. Çünkü yokluktan hiçbir şey var olamaz, olsa olsa ancak yine yokluk olur. Bu yönüyle Yunan anlayışı semavi dinlerdeki yoktan var etme düşüncesiyle çelişmektedir. Yunan düşüncesi sürekli meydana gelmeyen ancak yok da olmayan, her şeyin ondan çıkıp yine ona döneceği Temel ilk maddeyi (arche) ileri sürmüştür. Kendi mitolojisinde bunu karşılayan kavram 'okyanus' tur. Okyanus (su), ucu bucağı olmayan denizleri anlatır. O, yaratılmamıştır, yok da olmayacaktır; başlangıcı ve sonu olmayandır. Bundan dolayı Tanrı ve insanlar okyanustan çıkmıştır.¹⁰

Yunan filozof Platon'un felsefe sisteminde idealar dünyası, zaman-mekân dışı olarak yaratılmamış ve yok olmama özelliği ile zaman-mekân içindeki varlığın/nesnelere dünyasındaki asıllardır. Yine Platon'un düşüncesinde belli belirsiz ağırlığı olan yaratma anlayışı, aslında yoktan yaratma değil nesnelere etki etme şeklindedir. Tanrı, var olan örnekler bakarak zaten varolan maddeye etki etmiş ve nesnelere dünyasını oluşturmuştur.¹¹

Platon'un öğrencisi Aristoteles bu kadim varlık düşüncesini daha da sistematikleştirerek sürdürmüştür. Aristo'nun 'Hyle' adını verdiği ilk madde İslam felsefesine

---

⁶ Huzeyfe Sayım, "Zerdüştlük'te Kozmogoni ve Yaratılış", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı 16, 2004/1, 92.

⁷ Evin Bilge, "Kutsal Metinlerde Yaratılış", 133.

⁸ Metin Aydın, Ateizm Yanılgısı, Gece Kitaplığı, Ankara, 2015.

⁹ Huzeyfe Sayım, "Zerdüştlük'te Kozmogoni ve Yaratılış", 95.

¹⁰ Hüseyin Aydın, İlim Felsefe ve Din Açısından Yaratılış ve Gayelilik (Teleoloji), Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2004, 27.

¹¹ Hüseyin Aydın, İlim Felsefe ve Din Açısından Yaratılış ve Gayelilik (Teleoloji), 28.

'Heyûla' olarak geçmiştir. Aristoteles'e göre ilk madde, yaratılmamış, sonsuz, hiçbir özelliği olmayan, görünür olmayan, metafizik bir imkandır. Tanrı, ilk hareketi veren, ilk sebep olup sadece formdan ibarettir. Salt form olan Tanrı, ilk hareketi verme yoluyla 'hyle' ye etki eder; bu etki salt formun tek tek nesnelere öz olarak girmesi ile devam eder ve böylece varlık oluşur.¹²

Daha sonraki dönem düşünürlerinden Plotinos ise kendinden öncekilerden farklı olarak başlangıcı olmayan ilk madde anlayışı yerine, mutlak ve aşkın varlık tanrı görüşünü benimsemiştir. Ona göre her şey Tanrı'dan çıkmış ve bu yaratma süreci hiyerarşik varlık düzeninde nesnelere dünyasına kadar inmiştir.¹³

1.4. Êzidiliğe Göre Yaratılış

Êzidiler, kutsal kitapları “Kitab-ül Cilve” ve “Mıshefa Reş” in gizli kalması gerektiğine, kutsal metinleri görürlerse kör olacaklarına inanırlar. Bu kitaplar yazılırken mürekkep rengi olarak –mısır paganizmine paralel- sadece siyah ve kırmızı tercih edilmiş, mavi rengin kullanılması ise yasaklanmıştır. İsevilik ve İslamdaki şeytana karşılık gelen melek “Tawisê”, Êzidi teolojisinde kötülüğü temsil etmediği gibi Tanrının en has yardımcısıdır; tanrıdan başkasına secde etmiş olacağı için Âdem’e secdeyi reddetmiştir.¹⁴

Kitab-ül Cilve’de Tanrı kendi varoluşu, geçmişi, geleceği, gücü, vaatleri ve reankarnasyon hakkında bilgiler verir. Mıshefa Reş’te ise yaratılış hikâyeleri geçer. Burada anlatılanlara göre Tanrı yedi meleği yedi günde yarattıktan sonra üzerinde inzivaya çekildiği inciye kırarak parçalarından göğü, yeri, suları, hayvanlar ile bitkileri ve dünya cennetini yarattı ve nihayet topraktan Âdemi meydana getirip ona ruh verdi, Âdem yeryüzü cennetine konuldu. Yeryüzüne inen Tanrı, bir kalem ile nurundan altı melek/tanrı varetti ve onlar da güneşi, ayı, uzayı, sabahyıldızını, cenneti ve cehennemi yarattı. Bir başka anlatımda, başlangıçta tüm kâinat suyla kaplıydı, henüz insan yoktu, Tanrı’nın emriyle bir ağaç yükseldi. Tanrı, yakın-uzak gökleri ve yeryüzünü yarattı, boğa ile balığı toprak altına yerleştirdi; böylece o ana değin kararlı görünmeyen arz, tanrının buyruğu ile dengesini buldu.¹⁵

¹² Hüseyin Aydın, İlim Felsefe ve Din Açısından Yaratılış ve Gayelilik (Teleoloji), 29.

¹³ Hüseyin Aydın, İlim Felsefe ve Din Açısından Yaratılış ve Gayelilik (Teleoloji), 30.

¹⁴ Evin Bilge, “Kutsal Metinlerde Yaratılış”, 136-137.

¹⁵ Evin Bilge, “Kutsal Metinlerde Yaratılış”, 138.

Êzidi kaynaklarında insanın yaratılışı hakkında da bilgiler bulunur. Tawisê Tanrıya: “Bu dünyada hiç kimse yok” dedi. Tanrı: “Git evreni dolaş” deyince Tawisê bunu yaptı ve bir kadın gördü, “bu kadın erkeksiz olmaz” dedi. Bunun üzerine Tanrı toprağı (kil) su ile yoğurup Âdem’in bedenini yaptı, önce rüzgâr (hava) ile kurutup sonra ateşte pişirdi ve son olarak içine ruh ekledi.¹⁶

1.5. Hinduizm’de Yaratılış

Hinduizm, Hint alt kıtasında doğan ve farklı zamanlarda kaleme alınmış kitap seti (vedalar, brahmanalar, upanişadlar, mahabharata, ramayana, pronalar) bulunan bir dindir. Bu inancın kâinat anlayışı panteist -vahdeti vücud, tüm tanrı- düşünceye dayanır. Alem (Maya), mutlak varlık Brahma tarafından yaratılmıştır. Bu hiçlikten yaratma şeklinde değildir zira var olmayandan varlığın oluşması imkânsızdır. Bundan dolayı yaratılışın cevheri bizatihi tanrının kendisidir (Brahma).¹⁷

Bu mesele upanişadlarda şöyle anlatılır: “İkincisiz tek varlık vardı başlangıçta. Sormak lazım, ‘evrenin hiçlikten meydana geldiğini’ söyleyenlere: olmayan bir şeyden nasıl var olabilir? Evet, evladım, ikincisi olmayan tek varlık vardı başlangıçta sadece. Tek olan bu varlık çoğalmak gelişmek istedi ve kendi varlığından bütün kâinatı yarattı. Her yarattığının içine dahil olarak orada gizlendi, böylece özü (Atman) oldu her şeyin.” Söz konusu inanca göre varlığın cevheri olan Brahma, maddi olarak tecelli etmek için evreni yaratmıştır. Bu alem (Maya) hayal ile doludur. Hakikat ise Brahmandır. Ölmeyecek gerçek ruh odur. Brahmadan neşet eden Maya ateşin ısısına benzer. Isının kendisine ateş diyemeyiz, Ateş yoksa ısı da olamaz. Bunun gibi, mutlak varlık yoksa alemde yoktur. Aynı anlayışa göre Tanrı, evrendeki her şeye 'Atman' olarak etki etmektedir. Atman, Tanrı'nın varlıklardaki yansıması olup o varlıkları oldukları şey yapan ilahi öğedir. Upanişadlar bu hususu şöyle ele alır: “Duyan, gören, koklayan, konuşabilen ve düşünebilen varlık Atman'ın ta kendisidir. Kulak, burun, göz ve diğer organlar onun araçlarıdır... Rüyada devinen ve duyguları hisseden yine O'dur. O, korku nedir bilmeyen ölümsüz Tanrıdır.”¹⁸

¹⁶ Evin Bilge, “Kutsal Metinlerde Yaratılış”, 140.

¹⁷ Hüseyin Aydın, İlim Felsefe ve Din Açısından Yaratılış ve Gayelilik (Teleoloji), 23.

¹⁸ Hüseyin Aydın, İlim Felsefe ve Din Açısından Yaratılış ve Gayelilik (Teleoloji), 24-26.

1.6. Tevrat'ta Yaratılış

Tevrat'ın giriş ve başlangıç bölümü olan Tekvin kısmında yaratılış konusu şu şekilde geçmektedir:¹⁹

Yeri ve göğü yarattı Tanrı başlangıçta. Boştu yer, yoktu yeryüzü; her yer karanlıkla kaplıydı. O'nun özü suların üstünde ve hareketliydi. 'Işık olsun' buyurunca Tanrı, ışık oluverdi. Tanrı ışığı iyi görünce, ayırdı onu karanlıklardan. 'Gündüz' dedi ışığa ve 'Gece' dedi karanlığa. Akşamın ve sabahın olmasıyla beraber oluştu ilk gün. 'Kubbe oluşsun ortasında suyun, ayırsın birbirinden suları' diye buyurdu Tanrı. Öyle de oldu. Göğü yarattı Tanrı. Ayırdı kubbe üstündeki suları, altındaki sudan. 'Gök' dedi kubbeye. Akşam ve sabah ile ikinci gün geçti. 'Gök altında kalan su bir yerde toplansın ki görünsün kuru toprak' buyurdu Tanrı, öyle de oldu. 'Kara' adını verdi kuru yerlere, sulara da 'Deniz'. Ve bunun iyi olduğunu gördü Tanrı. 'Toprak bitki, tohumlu ot ve meyve ağaçları çıkarsın' buyurdu Tanrı, öyle de oldu. Yeryüzü bitkiler, otlar ve meyve ağaçları çıkardı. Ve bunu iyi gördü Tanrı. Akşamla sabah ve üçüncü gün geçti. 'Gökte günü geceden ayırarak yeri aydınlatacak ışık var olsun. Mevsimler, günler, yıllar bilinsin.' diye buyurdu Tanrı ve öyle de oldu. Büyük olanı gündüze, küçük olanı ise geceye egemen olan büyük iki ışık ve tüm yıldızları varettiler Tanrı. Onları gökkubbeye yerleştirdi ki, yer aydınlansın, gündüze ve geceye egemen olsun, ışık karanlıktan ayrılınsın. Ve bunu iyi gördü Tanrı. Akşamla sabah ve geçti dördüncü gün. Tanrı, 'Canlı varlıklarla dolsun taşsın sular, arzın üstünde, göklerde kuşlar uçsun' buyurdu. Denizin kocaman canavarları ile suda yaşayan varlıkları ve uçan canlıları varettiler Tanrı. Ve iyi gördü bunu. 'Denizleri doldurun, verimli olun, çoğalın, kuşlar çoğalsın yerde' diyerek kutsadı onları Tanrı. Akşamla sabah ve beşinci gün geçti. 'Yer çeşitli canlı, yabani ve evcil hayvanları, sürüngenleri versin' diye emretti Tanrı öylece de oldu. Çeşitli yabani ve evcil hayvan ile sürüngenleri yarattı ve bunu iyi gördü Tanrı. 'Bizim suretimizde, Bize benzeyen insan yaratalım' istedi Tanrı. 'Denizde balıklara, gökte kuşlara, evcil hayvanlara, sürüngenlere, velhasıl yeryüzüne hâkim olsun.' Kendi sûretinde varettiler insanı Tanrı, Tanrı'nın sûretinde varettiler onu. Erkekler ve dişiler olarak varettiler onları. 'Çoğalın da verimlice oluverin' dedi, kutsayarak onları. 'Doldurun yeryüzünü ve hükmedin; denizde balıklara, gökte kuşlara, yeryüzü canlılarına hâkim olun. Yerde tohum veren otları, tohumu meyvesindeki meyve ağaçlarını veriyorum size; sizlere yiyecek olarak. Yabani hayvanlar için, gökte kuşlar için, sürüngenler için, nefes alan veren hayvanlar için yiyecekler olsun

---

¹⁹ Mustafa Alıcı, 'İlahi Dinlerde Yaratılış-Evrim Tartışmaları', Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi, 59-89.

diye yemyeşil otları veriyorum.’ Öyle de oldu. Varettiklerine bakınca Tanrı, iyi olduklarını görür herşeyin. Ve böylece geçti altıncı günde sabahla akşam.²⁰

1.7. İncil’de Yaratılış

Hristiyan kaynaklarında insanın yaratılışı hakkında tafsilat yer almamakla beraber İsa’nın yaratılışı ve mucizeleri ayrıntılı şekilde geçmektedir. Matta’nın başında da yaratılışla ilgili bilgi yoktur. Bunun yerine İbrahim-Davud arasındaki 14 nesilden bahsedilir ve İncil’in İbrahim-Davud oğlu İsa Mesih’in kitabı olduğu anlatılarak Meryem’in İsa’yı doğurması ele alınır.²¹ Markos İncil’inde İsa’nın Tanrı’nın oğlu olduğu ifade edilerek günah çıkarma ve vaftiz konuları işlenir. Başlangıç kısmında İsa’nın İncili anlatması konusu geçer.²² Zekeriya’nın yaşlıca ve aynı zamanda kısır hanımından olacak bir erkek evlat müjdesiyle başlayan Luka, Meryem’in bakireyken hamile kalacağı ve İsa isimli erkek evlat doğuracağından, bu çocuğun büyüklerden olup Tanrı’nın oğlu diye bilineceğinden bahseder.²³ Yuhanna İncil’inde geçtiği kadarıyla aslında herşey tek söz ile başladı. Ezel, Tanrı hâkimiyeti altındadır ve ne varsa işte o tek söz ile varolmuştur. Tanrı kimseye görünmemiştir. O sadece oğlu İsa’nın anlattığına bilinebilir.²⁴

Yeni Ahitte yaratılışa dair kavramlara çok fazla rastlanmasa da “Lekesiz Gebelik” öğretisiyle İsa’nın lekesizce ana rahmine düşmesi ve ondan önce de Meryem’in aynı şekilde ana rahmine lekesizce düştüğü kabul edilir. Devamında, Meryem’in Havva’dan önce bu temiz hamilelik için seçilerek “İlk Günah” tan sıyrılmış halde doğduğuna inanılır.²⁵

---

²⁰ Tevrat, Tekvin (Yaratılış), Bab 1.

²¹ İncil/Matta, Bab 1.

²² İncil/Markos, Bab 1-2.

²³ İncil/Luka, Bab 1.

²⁴ İncil/Yuhanna, Bab 1.

²⁵ Canan Aydın ve Gül Erbay Aslıtürk, “Mitoloji Ve Dinler Tarihi Çerçevesinde Yaratılış”, Idil Journal of Art and Language, 6, 722.

2. KUR'AN'DA YARATILIŞ

Kur'an'da elliden fazla ayette göklerin-yerin yaratılışı, yüz ayette insan yaratılışı, yaklaşık elli ayette de genel manada “yaratma” konu edinilir. Bu ayetlerin bir kısmında Allah'ın evrene devamlı bir müdahalesinin olduğu vurgulanırken, aşağıda örnekleri verilen diğer bir kısımda da bütün bu varlık âleminin insan için yaratıldığı, bununla insanların amellerinin iyi ya da kötü olması bakımından imtihan edilmesinin amaçlandığı da anlatılır.

هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

*O, yeryüzünde olanların hepsini sizin için yaratan, sonra göğe yönelip onları yedi gök halinde düzenleyendir. O, her şeyi hakkıyla bilendir.*²⁶

الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَهُوَ الْعَزِيزُ الْغَفُورُ

*O, hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır. O, mutlak güç sahibidir, çok bağışlayandır.*²⁷

Kur'an'da Allah'ın haberi sıfatlarıyla ilgili ifadeler mazruf değil, zarf mesabesindedir. Mazruf olan, Allah'ın birliği ilkesidir. Bu husus yaratma sıfatı için de geçerlidir. Kur'an'da yaratılışın ifade ve tasvir biçimi zarf, bütün kâinat ve mevcudatın Allah tarafından yaratılmış olduğu ise mazruftur. Hiç kuşkusuz asıl olan zarf değil, mazruftur. Çünkü zarf belli bir dil, toplum, kültür ve tarihin kodlarını yansıtır; mazruf ise bütün bu kodlardan bağımsız ve tarih-üstü bir muhteva taşır.²⁸

2.1. Kavramsal Olarak Yaratma

“Yaratma” kavramı Müslüman düşünürlerin eserlerinde çoğunlukla “خلق halk” kelimesi ile karşılanır; sözlükte “yaratmak, meydana getirmek, bir şeyden yeni bir şey icat etmek, imal etmek, ölçüp biçmek (takdir)” ve mecazen “yakıştırmak, uydurmak” gibi anlamlarda masdar, “yaratılmışlar, insanlar” manasında isimdir. Aynı kökten hilkat

²⁶ Bakara 2/29.

²⁷ Mülk 67/2.

²⁸ Mustafa Öztürk, Kur'an ve Yaratılış, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları (KURAMER), İstanbul, 2015, 202.

“yaratılış, fitrat, tabiat”, hâlik خَالِق ve hallâk خَالِق “yaratana”²⁹, mahlûk مَخْلُوق “yaratılan”, hulk خُلُق/huluk خُلُق “tabiat, huy, karakter, ahlâk” anlamına gelir.³⁰

Yaratmanın birçok yönüne işaret eden bu kelimelerden bazıları, yaratma manasını direkt olarak ifade ederken, bazıları da esasında ‘yaratma’ manasında olmamasına rağmen, Allah'a nispetle kullanıldığında ‘yaratma’ anlamına dönüşen sözcüklerdir.³¹

İslam müktesebatında ‘yaratma’ fiilinin çeşitli biçimlerini ifade için *ibdâ* ’إِبْدَاء, *ber* ’بَرَاء, *zer* ’زَرْء, *fatr* ’فَاطِر, *sun* ’صُنْع, *inşâ* ’إِنشَاء, *ihdâs* ’إِحْدَات, *îcâd* ’إِبْجَاد, *tasvîr* ’تَصْوِير, *tekin* ’تَكْوِين, *ihtirâ* ’اِحْتِرَاع, *ca* ’ل جَعَلَ kavramları da sıklıkla kullanılmaktadır.³²

2.2. Evrenin Yaratılışı

Kur’an’da geçen ayetlerde semâvât ve arz başlangıçta bitişik (*ratk* رَتْق) bir halde ve tek bir kütle (hidrojen elementi)³³ iken Allah tarafından kudretle ayrıştırıldığı (*fetk* فَتَق), arşın su üstünde olduğu, her şeyin sudan varedildiği ve evrenin genişleme şeklinde bir deviniminin olduğu ifade edilmektedir.

أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيًّا أَفَلَا يُؤْمِنُونَ

*İnkâr edenler, göklerle yer bitişikken, bizim onları ayırdığımızı ve diri olan her şeyi sudan meydana getirdiğimizi görmediler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı?*³⁴

وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ لِيَبْلُوكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَلَئِنَّ قُلُوبَكُمْ مَبْعُوثُونَ مِنْ بَعْدِ الْمَوْتِ لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ

*O, hanginizin amelinin daha güzel olacağı konusunda sizi imtihan için, henüz Arş'ı su üstünde iken gökleri ve yeri altı gün içinde (altı evrede) yaratandır. Böyle iken "Ölümden sonra şüphesiz diriltileceksiniz" desen, inkârcılar "Mutlaka bu apaçık bir büyüdür" derler.*³⁵

²⁹ Bekir Topaloğlu, “Hâlik”, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, 1997, İstanbul, 15/303-304.

³⁰ Mustafa Çağrıncı, “Yaratma”, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2013, 43/324-329.

³¹ Veli Ulutürk, Kur’ân-ı Kerim’de Yaratma Kavramı, İnsan Yayınları; İstanbul, 1995, 13.

³² Mustafa Çağrıncı, “Yaratma”, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2013, 43/325.

³³ Muhammed Esed, Kur’an Mesajı Meal-Tefsir, Koytak; Cahit ve Ahmet Ertürk (Çev.), İşaret Yayınları: İstanbul, 2001, 651, (38. not).

³⁴ Enbiya 21/30.

³⁵ Hud 11/7.

وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَّاءٍ فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى بَطْنِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى رِجْلَيْنِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى أَرْبَعٍ يَخْلُقُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

*Allah bütün canlıları sudan yarattı. İşte bunlardan bir kısmı karnı üzerinde sürünür, kimi iki ayak üzerinde yürür, kimisi dört ayak üzerinde yürür. Allah dilediğini yaratır. Çünkü Allah her şeye hakkıyla gücü yetendir.*³⁶

وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ

*Göğü kudretimizle biz kurduk ve şüphesiz biz onu genişleticiyiz.*³⁷

Aşağıdaki ayetlerde kozmik kâinatın oluşumu sürecinde Allah'ın yedi gök ile yer ve bu ikisi arasındakileri altı günde direksiz olarak yarattıktan sonra arşa kurulduğu, geç-gündüzün, güneş-ay ve yıldız topluluğunun O'nun emrinde akıp gittiği³⁸, aktarılır.

فَقَضَيْنَهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ فِي يَوْمَيْنِ وَأَوْحَىٰ فِي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرَهَا وَزَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ وَحِفْظًا
ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ

*Böylece onları, iki günde (iki evrede) yedi gök olarak yarattı ve her göğe kendi işini bildirdi. En yakın göğü kandillerle süsledik ve onu koruduk. İşte bu, mutlak güç sahibi ve hakkıyla bilen Allah'ın takdiridir.*³⁹

وَلَقَدْ خَلَقْنَا السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ

*Andolsun, gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları altı günde (altı evrede) yarattık. Bize bir yorgunluk da dokunmadı.*⁴⁰

³⁶ Nur 24/45; Ayrıca bkz. Enbiya 21/30; Taha 20/53.

³⁷ Zariyat 51/47.

³⁸ Araf 7/54; Rad 13/2.

³⁹ Fussilet 41/12; Ayrıca bkz. Bakara 2/29; Talak 65/12; Nebe 78/12-13.

⁴⁰ Kaf 50/38.

إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ يُغْشَى اللَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَثِيثًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ

*Şüphesiz sizin Rabbiniz, gökleri ve yeri altı gün içinde (altı evrede) yaratan ve Arş'a kurulan, geceyi, kendisini durmadan takip eden gündüze katan, güneşi, ayı ve bütün yıldızları da buyruğuna tabi olarak yaratan Allah'tır. Dikkat edin, yaratmak da, emretmek de yalnız O'na mahsustur. Âlemlerin Rabbi olan Allah'ın şanı yücedir.*⁴¹

اللَّهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمَوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى يُدَبِّرُ الْأَمْرَ يُفَصِّلُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ بِلِقَاءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ

*Allah, gökleri gördüğünüz herhangi bir direk olmadan yükselten, sonra Arş'a kurulan, güneşi ve ayı buyruğu altına alandır. Bunların hepsi belli bir zamana kadar akıp gitmektedir. O, her işi (hakkıyla) düzenler, yürütür, âyetleri ayrı ayrı açıklar ki Rabbinize kavuşacağınıza kesin olarak inanınız.*⁴²

الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ الرَّحْمَنُ فَسْئَلُ بِهِ خَبِيرًا

*Gökleri ve yeryüzünü ve ikisi arasındakileri altı gün içinde (altı evrede) yaratan sonra da Arş'a kurulan Rahmân'dır. Sen bunu haberdar olana sor!*⁴³

Karşımızdaki bu muazzam hassas düzen gerçekten çok etkileyicidir ve hiç şüphesiz Allah'ı çokça anmayı ve O'nu yüceltmeyi gerekli kılan bir güç ve sanat şaheseridir.⁴⁴

⁴¹ Araf 7/54; Ayrıca bkz. Yunus 10/3; Hud 11/7; Furkan 25/59; Secde 32/4; Kaf 50/38; Hadid 57/4.

⁴² Rad 13/2.

⁴³ Furkan 25/59; Ayrıca bkz. Araf 7/54; Yunus 10/3; Hud 11/7; Rad 13/2; Secde 32/4; Hadid 57/4.

⁴⁴ Mustafa Öztürk, "Kur'an Perspektifinden Yaratılış (Yaratılışla İlgili Kavramların Semantiği ve Yoktan Yaratma Meselesi)", Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2016, 16 (2016), 30.

2.3. Dünyanın Yaratılışı

Yeryüzü insan için yaşamaya ve yerleşmeye son derece elverişli biçimde genişletilip yayılmış, insanın burada rahat etmesi için adeta beşik ve alçak döşek kılınmış, çeşit çeşit meyveler ve sebzeler hazırlanmıştır.⁴⁵

أَمَّنْ جَعَلَ الْأَرْضَ قَرَارًا وَجَعَلَ خِلَالَهَا أَنْهَارًا وَجَعَلَ لَهَا رَوَاسِيَ وَجَعَلَ بَيْنَ الْبَحْرَيْنِ حَاجِزًا ءِإِلَهُ
مَعَ اللَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

*Yahut yeryüzünü karar kılma yeri yapan, içinde nehirler akıtan, onun için oturaklı dağlar yapan ve iki denizin arasına bir engel koyan mı? Allah ile birlikte başka bir ilah mı var!? Hayır onların çoğu bilmiyor!*⁴⁶

الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْدًا وَسَلَكَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْ
نَبَاتٍ شَتَّى

*Rabbim, yeryüzünü size beşik yapan, orada size yollar açan ve size gökten yağmur indirendir." Böylece onunla sizin için yerden türlü türlü bitkileri çift çift çıkardık.*⁴⁷

Kur'an, kendinden önceki din ve felsefe düşüncelerinin üzerinde epeyce durduğu 'ilk madde' hususunda, onun duman halinde bulutsu bir yapıtaşı ve Allah'ın kudretine gönülden isteyerek boyun eğmiş özellikte olduğunu bildirir.⁴⁸ Kâinatın bu eşsiz düzeninin, gerçekleşmesi mukadderat olan kıyametle birlikte kaotik bozulmaya uğrayacağından bahisle bu ilk yapıtaşı olan buluta/dumana atıfta bulunan *Duhan* suresinde varlık âleminin sonluluğuna ve başlangıca dönüşü vurgu yapılır.⁴⁹ *Rad* ve *Enbiya* surelerinde ise, Allah'ın yeryüzünün kenarlarından eksiltmek suretiyle kâinatı bu sona doğru yaklaştırdığı anlatılır.

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا وَاللَّهُ يَحْكُمُ لَا مُعَقِّبَ لِحُكْمِهِ وَهُوَ سَرِيعُ الْحِسَابِ

*Onlar, bizim yeryüzüne (kudretimizle) gelip onu etrafından eksilttiğimizi görmediler mi? Allah hükmeder. Onun hükmünü bozacak hiçbir kimse yoktur. O, hesabı çabuk görendir.*⁵⁰

⁴⁵ Rahman 55/10-12; Hicr 15/19; Mü'min 40/64; Bakara 2/22; Rad 13/3; Nebe 78/6; Naziyat 79/30; Nuh 71/19; Kaf 50/7; Zariyat 51/48.

⁴⁶ Naml 27/61.

⁴⁷ Taha 20/53.

⁴⁸ Fussilet 41/11.

⁴⁹ Duhan 44/11.

⁵⁰ Rad 13/41.

بَلْ مَتَّعْنَا هَؤُلَاءِ وَآبَاءَهُمْ حَتَّى طَالَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ أَفَلَا يَرَوْنَ أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا
أَفَهُمُ الْغَالِبُونَ

*Evet, biz onları da atalarını da, faydalandırdık. Öyle ki uzun süre yaşadılar. Ama, artık görmüyorlar mı ki, biz yeryüzünü çevresinden eksiltiyoruz? O halde onlar mı galip gelecekler?*⁵¹

Bu benzersiz yaratışın Allah'ın "ol" emriyle olup bitiverdiği ve bunlardan dolayı Allah'a hiçbir yorgunluğun değmediği, yaratılış bahsinin geçtiği Kur'an ayetlerinde haber verilir.

بَدِيعُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ

*O, gökleri ve yeri örneksiz yaratandır. Bir işe hükmetti mi ona sadece "ol" der, o da hemen olur.*⁵²

قَالَتْ رَبِّ ائْتِنِي بَشْرًا كَذَلِكَ اللَّهُ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ إِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا
يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ

*Dedi ki: "Rabbim! Bana bir erkek eli değmediği halde nasıl çocuğum olur?" Allah buyurdu: İşte öyle, Allah dilediğini yaratır, bir işin olmasını istedi mi ona sadece 'ol!' der, o da olur.*⁵³

إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ

*Bir şeyi istediğinde, O'nun buyruğu "ol!" demekten ibarettir; hemen olur.*⁵⁴

هُوَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ فَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ

*Yaşatan da öldüren de O'dur. Bir işe hükmettiğinde o konuda sadece "ol!" der, o da olur.*⁵⁵

وَلَقَدْ خَلَقْنَا السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ

*Andolsun, gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları altı günde (altı evrede) yarattık. Bize bir yorgunluk da dokunmadı.*⁵⁶

⁵¹ Enbiya 21/44.

⁵² Bakara 2/117.

⁵³ Al-i İmran 3/47.

⁵⁴ Yasin 36/82

⁵⁵ Mü'min 40/68.

⁵⁶ Kaf 50/38.

2.4. Yaratılış Gayesi

Kur'an'da hepsi de Mekki surelerde geçen pek çok ayette semâvâtın, arz'ın ve kâinatta bulunan şeylerin yaratılma gayesi *hakk* حَق kavramıyla ifade edilir (وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ (السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ).⁵⁷ *Batıl* بَاطِل ın zıddı olan bu ifade, semâvât ve arz hak olarak doğru, adil ve isabetli yaratıldı, değilse batıl ve hata ile yaratılmadı manasına gelir⁵⁸ ki, Allah bu hususta hikmetle mûttastır. İlahi tasarruftaki *hakk* حَق olma keyfiyeti, mükellefiyetlerin maslahatına ve menfaatine denk şekilde tecelli etmesi ile müsavidir.⁵⁹

Dikkatli bir gözle bakıldığında görülecektir ki, çevremizde bulunan tüm varlıklar insanoğlunun hizmetine verilmiştir ve elbette emre amade kılınan bu nimetlerin elbette sorulacak bir hesabı da olacaktır.

اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ وَسَخَّرَ لَكُمْ الْفُلْكَ لِتَجْرِيَ فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَسَخَّرَ لَكُمْ الْأَنْهَارَ وَسَخَّرَ لَكُمْ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ دَائِبِينَ وَسَخَّرَ لَكُمْ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ

*Allah, gökleri ve yeri yaratan, gökten yağmur indiren ve onunla size rızık olarak türlü meyveler çıkaran, emri gereğince denizde yüzmek üzere gemileri emrinize veren, nehirleri de hizmetinize sunandır. O, âdetleri üzere hareket eden güneşi ve ayı sizin hizmetinize sunan, geceyi ve gündüzü sizin emrinize verendir.*⁶⁰

ثُمَّ لَتُسْأَلُنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ

*Sonra o gün, nimetlerden mutlaka hesaba çekileceksiniz?*⁶¹

Kuşkusuz gökler ve yer ile bunların arasındaki şeylerin hiçbiri oyun veya eğlence için değil, üstün bir gayeyi gerçekleştirme adına yaratılmıştır.⁶² Zariyat suresinde yaratılış gayesi aşağıdaki ayetle açıklanır:

⁵⁷ En'am 6/73; Yunus 10/5; İbrahim 14/19; Hicr 15/85; Nahl 16/3; Ankebut 29/44; Rum 30/8;

Zumer 39/5; Duhan 44/39; Casiye 45/22; Ahkaf 46/3; Teğabun 64/3.

⁵⁸ Muhammed b. Cerîr Taberî, Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân, Hasan Karakaya ve Kerim Aytekin (Çev.), Hisar Yayınevi, İstanbul, 1996, 3/511.

⁵⁹ Fahreddin Râzî, Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları, Ankara, 1992, 1/254

⁶⁰ İbrahim 14/32-33.

⁶¹ Tekasür 102/8.

⁶² Duhan 44/38-39; Enbiya 21/16-17.

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ

Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım. ⁶³

Bu ayet ile adeta şöyle seslenilir: Allah'ı bırakıp hiçbir fayda yahut zarar vermeye kadir olmayan ve hiçbir şeye kadir olmayan birtakım varlıklara ilahlık yakıştıran ey müşrikler! Allah bunların hepsini, kâinatı yaratan olarak kendisinin tanınıp bilinmesi, böylece yaratıcının muhteşem kudret ve saltanatı hakkında düşünülüp akıl yürütülmesi, nihayetinde yalnız O'na kulluk edilmesi için birer hüccet olarak varetmiştir.⁶⁴

Kur'an öğretilerinden biri de, yeryüzünün insanlık için yaratıldığı, insanın yeryüzüne hâkim olmasının, onun ahiret ve dünya ile ilgili görevlerinden bir kısmı olduğu hususudur.⁶⁵

Diğer canlılara nazaran üstün bir şekilde temiz fitrat ve ahseni takvim üzere yaratılmış olan insan bir de emanet yüklenmiş bulunmaktadır. Bu emanet (irade serbestliği, sorumluluk üstlenme yeteneği) insanın şahsiyetini kazandıran unsurları taşımakta, insani şahsiyeti oluşturmaktadır. Şahsiyetin zaafa uğramadan muhafaza edilmesi halinde yani fitratın bozulmaması durumunda vahiyle muhatap olan insan daha kolaylıkla Allah'a teslim olabilmektedir. Çünkü fitrata Allah'ın yerleştirdikleri ile bilahare Vahiy ile yine Allah'tan gelenler karşılaştıklarında tabiri caizse bir mıknatıs gibi birbirlerini çekeceklerdir.⁶⁶

Bütün bir varlık âlemi, her şeye güç yetiren, emrlerine mutlak suretle ve istisna bırakmadan uyulmak zorunda olunan, her kötülüğün ve iyiliğin karşılığının ancak kendisince verilecek olan yaratıcıya işaret etmek içindir. Yani bunlar, insanlık birbirine karşı zulüm işlesin, içlerinden bazıları küfre saplanıp Allah'ın emirlerinin dışına çıksın ve O'na karşı bir tavır takınsın, nihayet yaptıklarının karşılığı verilmeden vefat etsinler, dünyada iken kendileri herhangi bir iyilikle mükellef tutulmasın; yine kendileri fahşa ve kötü olan hiç bir şeyden men edilmesinler diye yaratılmış değillerdir.⁶⁷

---

⁶³ Zariyat 51/56.

⁶⁴ Mustafa Öztürk, Kur'an ve Yaratılış, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları (KURAMER), İstanbul, 2015, 135.

⁶⁵ Muhammed Gazali, Fıkıhçılara ve Hadisçilere Göre Nebevi Sünnet, Ali Özdek (Çev.), Ekin Yayınları; İstanbul, 1998, 173.

⁶⁶ Mehmet Pamak, İslami Şahsiyet ve Toplumsal Değişim, Buruc Yayınları, İstanbul, 1995, 27.

⁶⁷ Kurtubî, El-Câmiu li-Ahkâmil'l-Kur'an, M. Beşir Eryarsoy (Çev.), Buruc Yayınları, İstanbul, 2000, 11/469-470.

Varlıklara üstün kılınması ve kendisine verilen nimetler hususunda insan hiç değilse durup, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında tefekkür edip “Rabbim sen bunların hiçbirini boşuna yaratmadın” deme duyarlılığını göstermelidir.

الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ فَيَمَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ
هَذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ

*Onlar ayakta, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah'ı anarlar. Göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler. "Rabbimiz! Bunu boş yere yaratmadın, seni eksikliklerden uzak tutarız. Bizi ateş azabından koru" derler.*⁶⁸

Hususen mekkî sûrelerde yaratılış bahsi, ontolojik bilgilendirmeden ziyade, inkâr eden gürûhun Allah'a karşı sergilediği nankörce tutumun eleştirilmesi gayesini taşır. İnsanın özellikle meni ve nutfeden yaratıldığını bildiren ayetlerin hemen hepsinde genel olarak yaratılış meselesinden ziyade, müşrik/kâfir insanın nankörlüğüne ilişkin bir özel mesaj bağlamında yaratılışa atıfta bulunmaktadır. Kâfir veya mü'min, insanların tümü nutfe-meniden yaratıldığında kuşku yoktur. Kur'an ayetlerinde bu husus işlenirken, insanlığın biyolojik açıdan üreme/çoğalma durumunu beyan etmekten ziyade, insanın, kendisine varlık bağışlayan Allah'a karşı nankör olarak mukabelede bulunmaması gerektiğine vurgu yapılmıştır. İbnü'l-Cevzi insanın nutfe ve alaktan meydana getirildiğini bildiren Abese 80/17-19 ve Kıyamet 75/36-40 gibi diğer birçok ayeti de Allah'ın tevhid davetini kibirli ve küstah bir tavırla reddeden ve aynı zamanda ölümden sonra dirilişi imkânsız gören müşrik/kâfir insan tipine hamletmiştir. Abese 80/17. ayette, “Lanet olsun insana! Ne kadar da nankör! O nankör nasıl bir şeyden yaratıldığını hiç düşünmez mi?” mealinde bir ifadeye yer verilir. Burada sözü edilen insan da genel manada insan değil, kâfir insan veya 'Utbe b. Ebi Leheb gibi muayyen bir müşriktir. Nitekim Mücahid de ayetteki *gutilel insan* قَتِيلَ الْإِنْسَانُ ifadesinde kâfir insanın kastedildiğini belirtmişlerdir. Allah Alak 96/2. ayette, “Rabbim el-insan'ı kan pıhtısından meydana getirdi” buyurmakla, ilk muhatapların bilmediği bir şey söylememiş, aksine çok iyi bildikleri ve fakat inatla göz ardı ettikleri bir gerçeğe dikkat çekmiştir. Burada kâfir/nankör insanın idrakine sunulan gerçek, “Ey kâfir insan! Allah'ın seni bir damla sudan meydana getirdiğini pekâlâ biliyorsun; o halde ölümden sonra dirilteceğine niçin inanmıyorsun?” şeklinde formüle edilebilir.⁶⁹

⁶⁸ Al-i İmran 3/191

⁶⁹ Mustafa Öztürk, Kur'an ve Yaratılış, 181-184.

قَتَلَ الْإِنْسَانَ مَا أَكْفَرَهُ مِنْ أَيِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ مِنْ نُطْفَةٍ خَلَقَهُ فَقَدَرَهُ

Kahrolası (inkarcı) insan! Ne nankördür o! Allah onu hangi şeyden yarattı? Az bir sudan (meniden). Onu yarattı ve ona ölçülü bir şekil verdi.⁷⁰

أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى أَلَمْ يَكُ نُطْفَةً مِنْ مَنِيٍّ يُمْنَى ثُمَّ كَانَ عَلَقَةً فَخَلَقَ فَسَوَى فَبَعَلَ مِنْهُ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى أَلَيْسَ ذَلِكَ بِقَادِرٍ عَلَى أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَى

İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı zanneder. O dökülen meniden ibaret az bir su değil miydi? Sonra bu, bir "alaka" oldu. Derken Allah onu yaratıp güzelce şekillendirdi. Nihayet ondan da erkek ve dişi iki eşi var etti. Şimdi, bunları yapan Allah'ın ölüleri diriltmeye gücü yetmez mi?⁷¹

خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ

O, insanı "alaka" dan yarattı.⁷²

2.5. Kur'an'da İnsan'ın Yaratılışı

İnsanın, varlıklar alemindeki bütün güzelliklerin ve çirkinliklerin aynı anda bünyesinde toplandığı ilginç bir varlık olduğu söylenebilir. Bununla beraber aynı insan tüm zıtlıkların da toplayanıdır. İnsanın bu temel özelliği kaçınılmaz olarak, onun Yaratıcı ile yaratılmışları da birleştirmesi sonucunu doğurmuştur. Binaenaleyh insan, Allah ile masivâyı (Allah haricindeki bütün varlık) kendi benlik âleminde toplayabilmiştir.⁷³

Kur'an'a göre insanın yaratılışı, sema, arz, bitkiler ve hayvanların yaratılışını müteakip olmuştur. Bu nedenle insan varlık zincirinde son halkayı temsil etmektedir.⁷⁴ Bu durum insan dünyaya gelmeden önce onun hayat bulacağı yerin hazırlanması, insan yaşamına uygun hale getirilmesi bakımından anlaşılır bir sıralamadır. “Yokluk daha basit olduğu halde neden bir şeyler var ve bu var olma amaçsız mıdır?” sorusuna Kur'an:

وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ

Biz yeri, göğü ve arasındakileri oyun olsun diye yaratmadık.⁷⁵

⁷⁰ Abese 80/17-19.

⁷¹ Kıyamet 75/36-40.

⁷² Alak 96/2.

⁷³ Yaşar Nuri Öztürk, “İnsan”, Kur'an'ın Temel Kavramları, Yeni Boyut Yayıncılık, İstanbul, 1990; 509.

⁷⁴ İsmail Yakıt, “Kur'an'da İnsanın Yaratılışı ve Evrimi”, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1998, 1–16.

⁷⁵ Enbiya 21/16.

şeklinde ironik bir cevap vererek her şeyin bir amaca matuf olduğunu hatırlatır.⁷⁶

Aşağıdaki ayette belirtildiği üzere Kur'an bütünlüğü çerçevesinde tüm canlılar ile arz ve sema birlikte ele alınır.

وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَثَّ فِيهِمَا مِنْ دَابَّةٍ وَهُوَ عَلَى جَمْعِهِمْ إِذَا يَشَاءُ قَدِيرٌ

Gökleri, yeri ve bu ikisi içinde yaydığı canlıları yaratması, O'nun varlığının delillerindedir. O, dilediği zaman, onları bir araya getirmeye de gücü yetendir.⁷⁷

İnsan da canlı olan biyolojik yönü itibariyle bu yapısal bütünlükten ayrı düşünülemez. Evren aniden var olmadığı gibi İnsanın yaratılışı da bir anda olmamıştır. Cansız nesnelere, canlılar ve nihayetinde ruh, Allah tarafından halden hale sokularak yaratılmıştır.⁷⁸

Kâinatın evreler halinde yaratılmış olması gibi, insan da bu yaratılış tarzına uygun bir şekilde ve yukarıda sözü edilen bütünselliğin bir parçası olarak aşamalardan geçirilerek yaratılmıştır.

Halbuki, o sizi evrelerden geçirerek yaratmıştır.⁷⁹

وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا

Ayette geçen أَطْوَارًا (tavırlar/evreler) ifadesi, küçük çocuklar, sonra gençler, sonra yaşlılar ve zayıflar, sonra güçlü kimseler; çeşit çeşit, sağlıklı ve hasta, gören görmeyen, zengin ve fakir; huy ve davranış itibariyle birbirlerinden farklı olma anlamlarına gelir.⁸⁰ Abdullah b. Abbas ve Dehhak'a göre ayetteki "tavırlar/evreler" ifadesinden maksat, önce meni sonra kan pıhtısı sonra da bir parça et olma merhaleleridir. Mücahid'e göre ise bu merhalelerden maksat, önce topraktan sonra meniden daha sonra da kan pıhtısından meydana gelen merhalelerdir. Katade, önce meni sonra kan pıhtısı sonra kemikleşme daha sonra kemikleri etle kaplama son olarak da insanı bambaşka bir varlık haline getirip onda tüyler bitirme bu evrelerle anlatılmak istenenlerdir derken; İbn-i Zeyd ise bu evrelerle meni, meninin kana karışması, sonra kanın meniye galip gelerek kan pıhtısı halini alması,

⁷⁶ Hasan Özalp, "Kuran-ı Kerim'de Kozmik Tarih ve Biyolojik Gelişim", Journal of Turkish Studies, 2015, 10, 545.

⁷⁷ Şura 42/29.

⁷⁸ Süleyman Ateş, "Kur'an-ı Kerim'e Göre Evrim Teorisi", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 20 (1975), 127.

⁷⁹ Nuh 71/14.

⁸⁰ Kurtubî, El-Câmiu li-Ahkâmil'l-Kur'an, 18/50.

daha sonra bir parça et haline gelmesi sonra kemikleşmesi daha sonra da kemiklerin etle bürünmesi durumunun kastedildiğini söylemektedir.⁸¹ Razi'nin aktardığına göre İbnü'l-Enbari, *Tavr* kelimesinin *hal* anlamını dikkate alarak ayete “*O sizi, birbirinize benzemeyen farklı farklı sınıflar olarak yarattı*” manasını vermiştir.⁸² Bunların herbiri harikulade safhalardır ve sırf bu nedenle bile söylenebilir ki yaratıcıların en güzeli olan Allah yüceler yücesidir.⁸³ İnsanın etaplar halinde yaratılmış olması, “evrim” savına dayanak olmaktan ziyade, “tekâmül” düşüncesinin özüne işaret etmektedir. Zira geçilen aşamaların son merhalesinde insan artık kayda değer bir varlık halini almıştır.

هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَّذْكُورًا

*İnsan (henüz) anılır bir şey değilken (yaratılmamışken) üzerinden uzunca bir zaman geçti.*⁸⁴

2.5.1. Âdem Kelimesinin Anlamı

İnsanların ilki ve aynı zamanda peygamber olduğu genel kabûl gören *Âdem*'in yeryüzündeki künyesi ‘*Ebul Beşer*’ olup cennetteki künyesi ise ‘*Ebu Muhammed*’ dir.⁸⁵ Âdem’e ‘*beşerin babası*’ isminin verilmesi, onun bedeninin yeryüzü sathını barındırması, renginin esmerliği ve değişik öğeler ile yeteneklerden müteşekkil olması sebeplerine dayanır.⁸⁶ Allah tarafından üstün kılınanlardan olduğu için ‘*safiyullah*’ adıyla da anılır.

إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ

*Şüphesiz, Allah, Adem'i, Nuh'u, İbrahim ailesini (soyunu) ve İmran ailesini (soyunu) âlemlere üstün kıldı.*⁸⁷

⁸¹ Muhammed b. Cerîr Taberî, Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân, 8/437.

⁸² Fahreddin Râzî, Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu'l-Gayb, 22/152.

⁸³ Muhammed Ali Es-Sabuni, Safvetü't-Tefasir, Sadrettin Gümüş ve Nedim Yılmaz (Çev.), Ensar Neşriyat, İstanbul, 1990, 7/73.

⁸⁴ İnsan 76/1.

⁸⁵ Kurtubî, El-Câmiu li-Ahkâmil'l-Kur'an, 1/557.

⁸⁶ Râgıb El-İsfahânî, Müfredat, Yusuf Türker (Çev.), Pınar Yayınları, İstanbul, 2007,110.

⁸⁷ Al-i İmran 3/33

Âdem آدم kelimesi, ‘esmer-buğday tenli’ anlamındaki *el-udmetu* الأدمَةُ lafzından türemiş, Arapça’da bulunmayan yabancı kökenli bir isimdir.⁸⁸ Cevherî (ö. 393/1002) ve Cevâlikî’nin de (ö.540/1145) içinde olduğu bazı dil bilimciler kelimenin Arapça kökenli olduğu yönünde görüş ortaya koymuşlardır. Müslüman dil bilimcilerin kahir ekseriyeti mezkur son yorumu benimsemiş olsa da *Âdem* آدم ifadesinin türediği kök hususunda bir görüş birliğine varılamamıştır.⁸⁹

Bazı ulema bu ismin aslen Süryanî dilinde muarrab bir kelime olduğunu⁹⁰ bildirmekle birlikte; sözcüğün Sümer lisanındaki *adamu* (baba’m), Âsur-Bâbil lisanındaki *adamu* (yapılmış-genç) veya Sâbiî lisanındaki *adam* (kul) kelimesinden türediği de iddia edilmiştir.

Âdem kızıl topraktan (adamah) yaratıldığından *kırmızı* anlamında *Adam* dendiği de ileri sürülmüştür. *Adam*, İbranice ’de ‘*insan türü*’ nü ifade eden ortak bir isimdir.⁹¹

Bir başka görüşe göre, Âdem’e bu ismin verilme nedeni, onun kendi içinde çeşitli nüansları olan öğelerden ve güçlerden oluşmasıdır.⁹²

Kur’an’da geçen ayetlerde Âdem ve onun zevcesinden söz edildiğinde fiiller/zamirler hep ikili (tesniye) formda kullanılmaktadır.⁹³

2.5.2. Âdemin Yaratılışı

Âdem ifadesi Kur’an’da yirmibeş yerde geçmekte olup⁹⁴, Âdem’den bahseden kıssalar topluca bir yerde değil de dağınık halde⁹⁵ olmasına rağmen yine de diğer kıssalarda olduğu gibi tutarlı bir iç bütünlüğe sahiptir. Al-i İmran suresinde belirtildiği üzere Allah, Âdem’i yaratmasını müteakip ona ‘ol’ demiş ve o da yaratılış amacına uygun biçimde hemen oluvermiştir.

⁸⁸ Zemahşerî, *El-Keşşâf*, Ekin Yayınları, İstanbul, 2016, 1/224.

⁸⁹ Mustafa Öztürk, “Adem, Cennet ve Düşüş”, *Milel ve Nihal (İnanç, kültür ve mitoloji araştırmaları dergisi)*, 2004, 154.

⁹⁰ Suyuti, *El-İtkan Fî Ulumi’l Kur’an*, Sakıp Yıldız ve Hüseyin Avni Çelik (Çev.), Madve Yayınları, İstanbul, 1983, 2/357.

⁹¹ Süleyman Hayri Bolay, “Âdem”, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, 1988, 1/358-363.

⁹² Râgıb El-İsfahânî, *Müfredat*, Yusuf Türker (Çev.), Pınar Yayınları, İstanbul, 2007, 110.

⁹³ Yunus Emre Gördük, “İlk İnsan Nesli Nasıl Devam Etti?”, *Usûl İslam Araştırmaları*, 29 (2018), 67–96.

⁹⁴ Mustafa Erdem, Hz. Adem (İlk İnsan), *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, İstanbul, 1999, 114.

⁹⁵ Bakara 2/30-39; Araf 7/11-24; Hicr 15/26-44; İsrâ 17/61-65; Kehf 18/50-21; Taha 20/115-127

إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ

*Şüphesiz Allah katında (yaratılışları bakımından) İsa'nın durumu, Adem'in durumu gibidir: Onu topraktan yarattı. Sonra ona "ol" dedi. O da hemen oluverdi.*⁹⁶

Allah Âdemi su'dan (مِنَ الْمَاءِ)⁹⁷, toprak'tan (مِنَ تُرَابٍ)⁹⁸, kuru çamur'dan (مِنَ صَلْصَالٍ)⁹⁹, siyah balçık'tan (هَامِي مَسْنُونٍ)¹⁰⁰, çamur'dan (مِنَ طِينٍ)¹⁰¹, balçık özü'nden (مِنَ سُلَالَةٍ مِّنْ طِينٍ)¹⁰², ateş ile pişirilmiş kupkuru çamurdan (مِنَ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ)¹⁰³, yapışan çamurdan (مِنَ طِينٍ لَّازِبٍ)¹⁰⁴, nutfe'den (مِنَ نُطْفَةٍ)¹⁰⁵ yarattığını haber veriyor. Buradan da anlaşılacağı üzere Kur'an'da, insanın yaratılışındaki yapıtaşını hakkında farklı lafızlar kullanılmaktadır. Bu durum bir çelişki olmaktan ziyade, yaratılışın aşamalarına¹⁰⁶ işaret eder.¹⁰⁷

Turab تُرَابٍ, Arap dilinde “toprak” ya da “arzın dış yüzeyi ve en üst tabakası” anlamına gelen bir kelimedir. Bu kelimenin kökünde “fakirlik, ihtiyaç sahibi olmak, uysallık, yumuşak başlılık” gibi anlamlar da mevcuttur. Nitekim turab ile aynı kökten türemiş olan metrabe مَثْرَبَةٌ kelimesi, Beled 90/16. ayette olduğu gibi, “miskinlik, fukaralık” anlamında kullanılır. Ayrıca teribe تَرِبَ fiili “muhtaç oldu, yoksullaştı”, “racülün teribün رَجُلٌ تَرِبَ” terkibi “fakir, yoksul adam” anlamı taşır. لصق بالتراب ifadesi ise “açlıktan toprağa yapıştı” anlamında çok ileri derecede fukaralığa delalet eder. Yine turab ile aynı kökten türemiş olan tetrib تَرِبَ de malın mülkün az olmasını ifade eder; ancak bu kelimenin “mal ve servet çokluğu” anlamında kullanıldığı da belirtilir. Mevlânâ'ya izafe edilen, “Tevazuda

⁹⁶ Al-i İmran 3/59.

⁹⁷ Enbiya 21/30; Furkan 25/54.

⁹⁸ Hac 22/5; Fatır 35/11; Mu'minun 23/67.

⁹⁹ Hicr 15/26,28,33.

¹⁰⁰ Hicr 15/26,28,33.

¹⁰¹ En'am 6/2; Araf 7/11; Secde 32/7; Sad 38/71-76.

¹⁰² Mu'minun 23/12.

¹⁰³ Rahman 55/14.

¹⁰⁴ Saffat 37/11.

¹⁰⁵ Nahl 16/4; Mu'minun 23/14; Yasin 36/77; İnsan 76/2.

¹⁰⁶ Nuh 71/14.

¹⁰⁷ Muhsin Demirci, Kur'an'ın Temel Konuları, İfav Yayınları, İstanbul, 2014, 88.

toprak gibi ol”¹⁰⁸ sözü *turab* تُراب kelimesinin kökündeki “uysal deve” manasıyla ilgili olsa gerektir. Kısaca söylemek gerekirse, *turab* تُراب bilindik anlamda “toprak” demektir. *Tin* طين kelimesi ise “suyla karıştırılmış veya yoğrulmuş toprak (çamur)” anlamına gelir fakat bu kelimenin *tin* طين şeklindeki türevi *cibillet* جِبِلَّة / *cibiliyyet* جِبِلِّيَّة yani “yaratılıştaki asli yapı, fitrat ve asıl karakteri” ifade eder. Arapçadaki *tin* طين *tu'r-racül* الرَّجُل terkihi “kişinin hilkatı, fitratı, yaratılıştaki asli yapısı” demektir.¹⁰⁹

Tüm bu aşamalar göstermektedir ki, insanın yaratıldığı asıl öge topraktır. İnsan varlığının temel yapıtaşı olan toprak, bayağı bir madde olmaktan öte insanın varlığını teşkil eden elementlerin hepsini sembolize eden moleküler inorganik ilk seviyede küresel bir kavramdır. Toprak, su ilavesiyle cıvık çamur formuna getirilmiş, akabinde bilinen çamur niteliğini almış, devamında insanının unsuru bu ‘çamur’ süzülüp bir *sülale* سُلَالَة /öz elde edilmiştir. Çünkü *sülale* سُلَالَة aslın değil, ondan çıkarılmış hülâsanın adıdır. Bu öz/çamur, uzunca bir zamanın geçmesi ile mayalanıp kokan bir hale bürünmüştür ki, *hamein mesnûn* حَمًا مَسْنُون sözüyle ifade edilen durumdur. Zira *hame* حَم , *ham'e* حَمًا ‘nin çoğuludur, bu kararmış, değişmiş çamur manasındadır. Ayetteki *mesnûn* مَسْنُون tabiri de kokuşmuş çamur anlamında olup nihai aşamada da *salsâl* صَلْصَال (ateş değmemiş kuru çamur) halini almıştır. Böylelikle bu evredeki çamur kuruluşu yönüyle *fahâr* فَخَّار’a (pişmiş tuğla/kiremit) yakın duruma gelmiştir. Buradan anlaşılacağı üzere, Allah insanı, ateş görmemesine rağmen sanki ateş ile pişirilmiş kiremit/tuğla misali tın tın ses çıkaracak derecede kupkuru çamurdan yaratmıştır. Farklı bekleme sürelerini müteakip kendi kıvamını alan bu cevher tesviye edilerek ‘insan’ haline getirilmiştir. Bileşimi ve şekillendirilmesi kemale erince de ona *ruh*¹¹⁰ üfürülmüştür. Aslında Allah’ın yaratışı *kün* كُن emri ile vücut bulmaktadır. Bunun için değişik merhale ve uzun zaman fasıllarına ihtiyaç olmadığını söylenebilir. Yine de, bahsi geçen *yaratma* hakkındaki ayetlerde zikredilen safhalar muhtemeldir ki insan varlığının hassas planlar sonucu imbiklenerek oluşan bir ham maddeden yaratıldığını, insanın diğer varlık türlerine üstünlüğünün de buna dayandığına işaret etmektedir.¹¹¹

¹⁰⁸ Cafer Yaran, ‘Mevlana’nın Yedi Öğüdü: Evrensel Erdemler, Kozmik Temellendirmeler ve Aidiyet Meselesi’, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 16, 2007, 21–48.

¹⁰⁹ Mustafa Öztürk, Kur’an ve Yaratılış, 195.

¹¹⁰ Teolojiyle ilgilenen düşünürler insanın yaratılış özelliklerinden biri olan ruh ve beden ilişkisini geçmişten bu yana ayrıntılı bir şekilde incelemiş, insanın sahip olduğu nitelikler ve bunların diğer maddelerde görülememesi gerçeğini göz önüne alarak insanın mutlaka metafizik bir tarafının olması gerektiği sonucuna ulaşmışlardır. Diğer canlılarda bu metafizik tarafın varlığı muallak olmakla beraber insanın ontolojik yapısında böyle bir dualist yönünün olduğunu konuyu tartışan neredeyse tüm düşünürlerce benimsenmiştir. Bkz: Abdülkerim Suruş, Evrenin Yatışmaz Yapısı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1984.

¹¹¹ Muhsin Demirci, Kur’an’ın Temel Konuları, 90.

Allah'ın, insanları tek bir nefisten (min nefsin vâhidetin مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ) yarattıktan sonra o tek nefisten de onun zevcini/eşini varetmesini, ayrıca ikisinden pek çok erkeğin ve kadının türediğini bildirdiği aşağıdaki ayetle ilgili olarak, yakın zamanlardaki sayıları çok az istisna haricinde ayet içinde geçmekte olan *tek bir nefis* ibaresini seleften ve haleften müfessirler *Âdem* olarak tefsir edip yorumlamışlardır.¹¹²

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا
وْنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا

*Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan; ikisinden birçok erkek ve kadın (meydana getirip) yayan Rabbinize karşı gelmekten sakının. Kendisi adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'a karşı gelmekten ve akrabalık bağlarını koparmaktan sakının. Şüphesiz Allah üzerinizde bir gözetleyicidir.*¹¹³

2.5.3. Toprakten Yaratılışın Hikmetleri

Âdem'in yaratılış hammaddesinin kuru toprak olması rastgele veya amaçsızca bir tercih değil aksine, ona tevazu, örtücülük, bağışlayıcılık katsın ve yaşamını ikame edeceği yeryüzüne bağlı olsun diyerdir.¹¹⁴ Ebu Musa el-Eş'arî'den aktarılan hadise göre Âdem, yeryüzünün her yerinden alınan toprak karışımından yaratılmıştır. Bu yüzden sonraki nesiller arz'a benzer olarak renkleri ve şekilleri farklı farklı türediğinden; renkleri kızıl, beyaz, kara... vb, mizaçları da yumuşak, sert/katı, iyi, kötüdür.¹¹⁵

İnsanın toprak ve çamurdan yaratılmasıyla ilgili ayetlerdeki bir diğer mana ve mesaj boyutu, Hz. Peygamber ve vahiy karşısında kibirli ve küstah bir tavır sergileyen müşriklere, yaratılış özündeki ana maddelerinin çok basit ve mütevazı olduğunu ihsas etmektir ki, Fahreddin Razi, Al-i İmran 3/159. ayet münasebetiyle filozoflardan aktardığı görüşler arasında “Âdem alçakgönüllü ve bağışlayıcı olsun diye topraktan yaratıldı” şeklinde bir görüş de zikretmiştir.¹¹⁶

¹¹² Avnullah Enes ATEŞ, “Kur'an'da İnsanların Yaratılışı Meselesi”, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 15 (2016), 353–369.

¹¹³ Nisa 4/1.

¹¹⁴ Fahreddin Râzî, Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu'l-Gayb, 6/361.

¹¹⁵ Sünen-i Tirmizî, Abdullah Parlayan (Çev.), Konya Kitapçılık, Konya, 2007, 3/187.

¹¹⁶ Mustafa Öztürk, Kur'an ve Yaratılış, 198.

2.5.4. İnsan ve Yaratılışı

İnsan إنسان kelimesi Arapça'da انس kökünden türemiştir. Daha ziyade erkek/dişi insan türünü ifade eden kelime, bu anlamıyla *beşer topluluğu* 'na işaret eder.¹¹⁷ *Cin* جِنَّ in karşıtı olarak da kullanılan *insan* إنسان sözcüğü, nisyân (unutma, bilerek hakikati inkâr etme)¹¹⁸ ve ürkmenin zıddı *ünsiyet* أنسييت anlamlarını da karşılar.¹¹⁹ İnsanlar topluluk halinde yaşayıp birbirleriyle ilişki kurup ünsiyet sağlamadıkları müddetçe varlıklarını devam ettiremeyecekleri bir yapıda yaratılmışlardır.¹²⁰

Felsefeye göre İnsan: Akli olan, canlı varlık. Bir yanıyla, canlı yaratılanlar, hayvanlar alanının bir ferdi, türü, diğer taraftan ona üstün olan bir varlık; ayakta duran, elini kullanabilen, beyni çok özellikli ve gelişkin, çevresini değiştirebilen, evrene ve dünyaya açık, deneyimsel evrenini aşan, kendisinin ve kâinatın bilincine ermiş, fiillerinden mesul varlıktır.¹²¹

İnsanın yaratılış aşamalarını inceleyen İslam düşünürleri bu aşamaları doğal olarak Kur'an'a dayandırırılar bunu yaparken de ilk önce Aristoteles olmak üzere kadim zamanlardan bu zamana ulaşan yolları bırakmadıklarından evrendeki ve dünyadaki oluşumları ve yaşayan türlerin birbirlerine dönüşmelerini daima basitten karmaşığa minimum iyiden maksimum iyiye giden maddi manevi ilerleme biçiminde yorumlamışlardır.¹²²

Bu evrenin en saygın ve değerli varlığı insandır. Uğruna insanı feda edebilecek daha yüksek her hangi bir değer bu dünyada mevcut değildir. İnsan, bilgi, hikmet, aşk, iman ve ahlakı temsil eder. O, bunlarla evrenin eşsiz değeridir. Öteki değerler, insanla kaim ikincil değerlerdir.

Tarih boyunca pek çok kez insanlığa seslenen Allah'ın ilahi vahiy aracılığıyla insanlara son hatırlatma ve uyarısı olan Kur'an'ın, öncelikle insanın kendisi ve onun yaratılışı ile ilgilenmesi son derece doğaldır ve daha ilk nazil olan ayetlerde bu hususa dikkat çekilmiştir.

¹¹⁷ İlhan Kutluer, "İnsan", İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, 2000, 22/320.

¹¹⁸ Mustafa Öztürk, Kur'an ve Yaratılış, 157.

¹¹⁹ Râgıb El-İsfahânî, Müfredat, 149.

¹²⁰ Râgıb El-İsfahânî, Müfredat, 150.

¹²¹ Bedia Akarsu, Felsefe Terimleri Sözlüğü, Savaş Yayınları: Ankara, 1984, 97.

¹²² Teoman Duralı, Biyoloji Felsefesi, Akçağ Yayınları, Ankara, 1992, 194.

اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ

*Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı "alak" dan yarattı.*¹²³

Kur'an ayetleri içerisinde altmışbeş yerde *insan* إنسان , onsekiz ayette *ins* إِنْس , birer kez *insî* إِنْسِي ve *enâsî* أَنْسِي geçmekte, ayrıca ikiyüzotuz mahalde *nâs* نَاس biçiminde çoğul siğa kullanılmaktadır.¹²⁴ Verilen bu ayet sayıları bile meselenin Kur'an tarafından ne denli önemsendiğini göstermesi bakımından kayda değerdir. Müfessirler, insan ibaresi geçen ayetlerin medlûlu hususunda ihtilaf etmiş; bazıları *insan*'dan kastın *mi'min* olduğunu ileri sürerken bazıları da bunun tam zıddını savunarak *kafir*'e كَافِر işaret edildiğini söylemiş, bir kısmı da *insanoğlu*'a atıf yapıldığını belirtmiştir.¹²⁵

İnsanın, su ve toprak ile başlayan ve tesviyenin ardından ilahi nefha ile ruh¹²⁶ ve akıl¹²⁷, kalp¹²⁸ verilmesiyle kemale ulaşan yaratılış adımları, Kur'an ayetleri içerisinde oldukça çeşitli bir kavram zenginliğiyle ele alınır.

أَوَلَمْ يَرِ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيًّا أَفَلَا يُؤْمِنُونَ

*İnkâr edenler, göklerle yer bitişikken, bizim onları ayırdığımızı ve diri olan her şeyi sudan meydana getirdiğimizi görmediler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı?*¹²⁹

¹²³ Alak 96/1-2

¹²⁴ İlhan Kutluer, "İnsan", İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, 2000, 22/321.

¹²⁵ Fikret Gedikli, "Kur'an'da İnsan Kelimesi", Ekev Akademi Dergisi, 2018, 97–125.

¹²⁶ Platon'a göre insanın (tözsel) kalıcı yanı ruhudur, geçici olan ise bedendir. Platon'da ruh ve beden birlikteliğin, düşüşün idealar dünyasından düşüşün bir sonucudur. Bundan dolayı ruh, beden içinde olmakla hapsedilmiş gibidir. Aristoteles'te ise, ruh beden formudur. Ruhun bedenle ilişkisi, maddenin formla ilişkisinin özel durumudur. Stoacılar'da ise insanın esas önemli yönü akıllı olmasıdır. Akıl ile uyumlu hareket eden insan, ahlaki olarak en önemli şeyi yerine getirmiş demektir: Erdemlilik. Bkz: Betül Çatuköken, Ortaçağ Yazıları, Kabcacı Yayınları, İstanbul, 1993.

¹²⁷ Aristo, insanda işleyen aklın dışarıdan geldiğini, bizi varederken hepimize işleyen bir akıl verenin yaratan olduğunu söyler. Bkz: Alexander Koyre, Yeniçağ Biliminin Doğuşu, Gündoğdu Yayınları, Ankara, 1989, 29.

¹²⁸ Biyolojik anlamda 'kalp' için William Hervey hayatın başlangıcı der. Ona göre kalp en küçük evrenin güneşi durumundadır. Daha da ötesi güneşin kendisi de dünyanın kalbi olarak görevlendirilmiş olabilir. Nitekim yüreğin atmasıyla kan harekete geçer. Kusursuz hale gelir. Beslemeye hazır, pıhtılaşma ve çürümeden korunur. Bkz: Richard S. Westfall, Modern Bilimin Oluşumu, İsmail Hakkı (Çev.), Tubitak Yayınları, Ankara, 1997, 108.

¹²⁹ Enbiya 21/30.

وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ إِذَا أَنْتُمْ بَشَرٌ تَنْتَشِرُونَ

*Sizi topraktan yaratması, O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindedir. Sonra bir de gördünüz ki siz beşer olmuş (çoğalıp) yayılıyorsunuz.*¹³⁰

فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ

*Onu şekillendirip içine ruhumdan üflediğim zaman onun için saygı ile eğilin.*¹³¹

فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ

*Hani Rabbin meleklere, "Ben kuru bir çamurdan, şekillendirilmiş balçıktan bir insan yaratacağım Onu düzenleyip içine ruhumdan üflediğim zaman, onun için hemen saygı ile eğilin" demişti.*¹³²

Yaratan, elimle yarattığım dediği insanın bedenine kendinden bir nefes-ruh-akıl üflemiş ve böylelikle insanın kadri kıymeti yüceltilmiştir.¹³³

قَالَ يَا إِبْلِيسُ مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِإِيْدِي أَسْتَكْبَرْتَ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْعَالِينَ

*Allah, "Ey İblis! Ellerimle yarattığıma saygı ile eğilmekten seni ne alıkoydu? Büyüklük mü tasladın, yoksa üstünlerden mi oldun?" dedi.*¹³⁴

ثُمَّ سَوَّيْتُهُ وَنَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ

*Sonra onu şekillendirip ona ruhundan üfledi. Sizin için işitme, görme ve idrak duygularını yarattı. Ne kadar az şükrediyorsunuz!*¹³⁵

Kuru topraktan gelip ateşte pişirilme kıvamına dek uzanan bu durum yeryüzünün jeolojik süreçleriyle alakalı olmakla birlikte, aslında insanın basitçe bir anda tenakuzla değil, her aşamasında gelişme sağlayan yeni bir özellik eklenerek tekamülen yaratıldığına işaret etmektedir.¹³⁶

¹³⁰ Rum 30/20.

¹³¹ Sad 38/72; Ayrıca bkz. Hicr 15/29; Secde 32/9.

¹³² Hicr 15/29; Ayrıca Bkz. Embiya 21/91; Secde 32/9; Sad 38/72.

¹³³ İsmail Cerrahoğlu, "Kur'an'da İnsanın Yaratılış Sahnesinin Düşündürdükleri", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1975, 90.

¹³⁴ Sad 38/75.

¹³⁵ Secde 32/9; Ayrıca bkz. Hicr 15/29; Embiya 21/91; Sad 38/72.

¹³⁶ İsmail Cerrahoğlu, "Kur'an'da İnsanın Yaratılış Sahnesinin Düşündürdükleri", 85.

Kur'an, insanın ontolojik ham maddesi hakkında malumat verdiği gibi, onun mahiyetini teşkil eden temel hal ve sıfatlardan da bahseder ve bunlar âcel¹³⁷ عَجَل / acul¹³⁸ (aceleci), كَبَدٌ kebed¹³⁹ (zorluk/sıkıntı/güçlü/dayanıklı), هَلْوَعٌ helû¹⁴⁰ (hırslı/bencil/açgözlü), kefûr¹⁴¹ كَفُور / keffâr¹⁴² كَفَّار / ekfer¹⁴³ أَكْفَر (nankör), zayıf¹⁴⁴ ضَعِيفاً (aciz) vb. kavramlarla anlatılır.

İnsanın Âdem sonrası biyolojik yaratılış basamakları Kur'an'da *nutfe*¹⁴⁵ نُطْفَةٌ (dölleyici sperm), *alaka*¹⁴⁶ عَلَقَةٌ (rahme asılmış embriyo) ve *mudğa*¹⁴⁷ مُضْغَةٌ (bir çiğnem et parçası) şeklinde sıralanmıştır.¹⁴⁸

Bu etaplar anne karnında/rahminde geçen 'üç karanlık dönem'¹⁴⁹ içerisinde gerçekleşmektedir. Müfessirler üç karanlık bölgeden maksadın; baba sûlbü, annenin terâibi ve rahmi olduğunu söylemişlerse de, genellikle karın bölgesinin içyapısı göz önünde bulundurulmuş ve ayete o açıdan yaklaşılmıştır. Örneğin Maturidi, ilk karanlık alan karın bölgesi, ikincisi rahim, üçüncü ve sonuncusu da rahimin içindeki çocuğu ihata eden *meş'ime*dir şeklinde yorum yapmıştır.¹⁵⁰

Kur'an'daki insanı ve yaratılışı ele alan ayetlerin tümünün zihnimizde oluşturduğu asıl ve ihata edici mana şudur ki, bir yönüyle Allah'ın yaratmasına ve ölüm sonrası dirilmesi kudreti için bir işaret olmasıdır ki bu kertede Kur'an ilk muhataplarınca da malum olan ve

¹³⁷ Enbiya 21/37.

¹³⁸ İsra 17/11.

¹³⁹ Beled 90/4.

¹⁴⁰ Mearic 70/19.

¹⁴¹ Hud 11/9; İsra 17/67; Hac 22/38,66; Şûrâ 42/48; Zuhuf 43/15.

¹⁴² İbrahim 14/34.

¹⁴³ Abese 80/17.

¹⁴⁴ Nisa 4/28; Rum 30/54.

¹⁴⁵ Nahl 16/4; Kehf 18/37; Hac 22/5; Mu'minun 23/12-14; Fâtır 35/11.

¹⁴⁶ Mu'minun 23/14; Hac 22/5; Ğafır 40/67; Kıyamet 75/38; Alak 96/2.

¹⁴⁷ Mu'minun 23/14; Hac 22/5.

¹⁴⁸ İnsanın yaratılışında mahiyetin şekilsiz oluşamayacağını savunmak hiç de mahiyetin şekil tarafından ortaya konduğu anlamına gelmez. Şekli ortaya koyan daha çok içeriktir. Bu şu anlama gelir, şekil daha evvel olan değişmez bir şey değildir, değişken olandır. Şekilde olan farklılıkların sonucu olarak değişir. Çevre şartlarının değişmesinin etkisi ile önce mahiyet değişir. Şekil sonradan mahiyetteki değişikliğe, mahiyetin iç karmaşalarının gelişimine uygun şekilde değişir. Şekil gelişmeden önce var olmaktan uzaktır, şekil mahiyetten sonra gelir. Bkz: Georges Politzer, Felsefenin Temel İlkeleri, Sol Yayınları: Ankara, 1998, 181.

¹⁴⁹ Zümer 39/6.

¹⁵⁰ M. Zeki Duman, Kur'an'ı Kerim ve Tıbbi Göre İnsanın Yaratılışı ve Tüp Bebek Hadisesi, Nil Yayınları, İzmir, 1991, 24.

kabul edilen ilk yaratılış modelini ikinci yaratılış tasavvuruna ait delillerden biri olarak kullanır. Buradaki asıl anlatılmak istenen şeyi, “sizler, başlangıç itibariyle topraktan müteşekkil bir varlık olduğunuz hususunu kabulleniyorsunuz ancak ölüm sonrası toprağa karışmayı müteakip tekrar diriltilip hesaba çekileceğinizi neden reddediyorsunuz?” şeklinde izah etmek mümkündür.¹⁵¹

2.5.5. Beden Yönüyle En Güzel Şekilde Yaratılma

لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ

*Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yaratmış, sonra onu, aşağıların aşağısına indirdik.*¹⁵²

Allah'ın insanı en güzel biçimde yaratmış, onu yeteneklerle donatmış, bahşettiği kuvvetlerle mükemmelleştirmiş, iman ve salih amel sahiplerine sürekli mükâfat vereceğini, bunların dışında olanları ise aşağıların aşağısına yuvarlanacağını bildir. İnsan her ne kadar ahiret günündeki hesabı inkâr eder gibi bir hayat sürse de son söz Allah'ın olacaktır ve O, hüküm verenlerin en hayırlısıdır.¹⁵³

İnsan boyu posu düzgün, organları yerinde, en iyi bir bileşimle azametle meydana getirilmiştir.¹⁵⁴ O, varlıkların en güzelidir zira diğer canlıların çoğu yüzüstü yürüyecek şekilde yaratılmış olduğu halde Allah insanı dimdik yaratmıştır. Mutedil, dengeli yaratılışı ile gençliğin olgunluk zamanına benzeyen insanın akıcı bir dili, elleri, kendileriyle yakaladığı parmakları vardır. Akılla süslenmiş ayırt etme gücü ile doğru ve yanlış bilebilen insan, bilgi kudret irade sahibidir, konuşur görür ve işini hikmetle evirip çevirir.¹⁵⁵

Şüphesiz ki Allah yarattığı her şeyi güzel yaratmış olup, Kur'an bütünlüğü içerisinde en güzel yapı, biçim ve en güzel şekle sahip yaratılmanın insana özgü kılınması, tüm bu varlık aleminde en çok ona önem verildiğini göstermesi bakımından oldukça anlamlıdır.¹⁵⁶

¹⁵¹ Mustafa Öztürk, Kur'an ve Yaratılış, 197.

¹⁵² Tin 95/4-5.

¹⁵³ M. İzzet Derveze, et-Tefsirü'l-Hadîs, Vahdettin İnce ve Mustafa Altınkaya (Çev.), Ekin Yayınları, İstanbul, 1998, 1/283.

¹⁵⁴ İbn Kesir, Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri, Bekir Karlıhağa ve M. Bedrettin Çetiner (Çev.), Çağrı Yayınları; İstanbul, 1989, 15/8513.

¹⁵⁵ Kurtubî, El-Câmiu li-Ahkâmil'l-Kur'an, 19/205.

¹⁵⁶ Seyyid Kutub, Fî Zılâli'l-Kur'ân, M. Emin Saraç ve İ. Hakkı Şengüller (Çev.), Hikmet Neşriyat, İstanbul, 1970, 16/152.

İnsan suretinde veya ondan daha güzel, hiçbir hayvan yaratılmamıştır. İnsanın bu nimetlere şükretmesi gerekir. Bu şükür ve irade ile insanlığın yüksek ufuklarına ulaşması insanın kendi eline verilmiştir. O kendine verilen bu özü kullanıp kemalâtle âreste olacaktır.¹⁵⁷

Ayrıca bu ayetler insana Allah tarafından verilen en güzel ve en mükemmel biçim ve yapıyı, bu sayede insanın, yeryüzü varlıkları içinde gerek fizyolojik gerekse ruhsal yetenekler bakımından en mükemmel ve en seçkin canlı olarak yaratılmış olmasını ifade eder. Yaratılmışların en mükemmeli olan insanda bulunan bu güzelliğin kaynağı, Allah'ın onu kendi eliyle yaratıp ruhundan üflemesi¹⁵⁸, kendi sureti üzere yaratması¹⁵⁹, onu yeryüzünde halife kılması¹⁶⁰ vb. lütuf ve inayetleridir. Müfessirler Allah'ın insandan daha güzel mahlûku olmadığı kanaatindedirler. Zira Allah insanı canlı, bilen, irade sahibi, konuşan, işiten, dinleyen, gören, düşünüp tedbir alan, hikmetle hareket eden ve bütün bu özellikleri sayesinde fizik bakımdan kendisinden daha güçlü varlıklar üzerinde bile hakimiyet kurabilen bir varlık olarak yaratmıştır ki bütün bu vb. sıfatlar aynı zamanda ilâhî sıfatların bir kısmının ondaki yansımaları, tecellileridir.¹⁶¹

İnsan, var oluşunun kendine özgü bir eylem ve kişilik sahibi oluşunun bilincindedir; kendini tüm fertlerden farklı hisseder ve kendini rahatça tespit eder. Bilinç halleri zaman içinde ve bir vadide akan ırmak gibi hem değişen hem de devam edendir insan. Diğer hayvanlardan çok daha fazla olarak çevre bağımsızlığı vardır; zekâsı onu bundan kurtarmıştır. İnsan öncelikle silah, alet ve makina mucididir; bu icatlar sayesinde ki, onu bütün canlılardan ayıran özellikler belirir. Bu özelliklerini ve karakterini heykellerle, tapınaklarla, tiyatrolarla, üniversiteler, hastaneler, laboratuvarlar ve fabrikalarla objektif olarak ifade eder. Böylece insan dünyaya, en önemli işlerinin, yani estetik, din ve ahlak duygularının, zekâsının ve ilmi tecessüsünün damgasını vurmuş oluyor.¹⁶²

---

¹⁵⁷ Mir Muhammed Kerim El-Bakuvi, Keşfu'l-Hakayık 'an Nüketi'l-Ayati ve'd-Dekayık, Ahmet Dolunay (Çev.), Merkur Yayıncılık, İstanbul, 2000, 3/114.

¹⁵⁸ Sad 38/72.

¹⁵⁹ Buhârî, Sahîh-i Buhârî, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 1978, "İsti'zân", 1.

¹⁶⁰ Bakara 2/30.

¹⁶¹ Hayreddin Karaman vd., Kur'an Yolu, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2006, 5/590.

¹⁶² Alexis Carrel, İnsan Denen Meçhul, Refik Özdek (Çev.), Yağmur Yayınevi, İstanbul, 1973, 79.

2.5.6. Nefs Yönüyle En Güzel Şekilde Yaratılma

Ruh, zat, sahiplik, kötülüğü emreden, nefes/soluk, gibi anlamları olan¹⁶³ *nefs* نَفْس , çok kapsamlı bir terim olup bitki ve hayvan türlerindeki canlılık yanında insanın psikolojik özelliklerini de ifade eden bedenden bağımsız mânevî bir cevherdir. *Nefs* ile *ruh* terimleri arasında fark bulunduğunu söyleyenler varsa da İslâm filozofları bu iki terim arasında temelde bir fark olduğunu kabul etmez. Kelâmcılar ise filozofların *nefs* dedikleri şeyi çoğunlukla ruh terimiyle ifade ederek teorilerini bu terim etrafında geliştirmişlerdir. Filozoflar, nefsin varlığını insandaki cismani yapının değişmesine rağmen değişmeyen *ben* idrakine, iradi hareket ve idrakin kaynağının maddi olamayacağı ve tek keyfiyet olan cismani mizacın çok değişik fiillere kaynaklık edemeyeceği düşüncesine dayandırmışlardır.¹⁶⁴

Aşağıda verilen ayetlerde de görüleceği üzere, *Nefs* نَفْس kavramı Kur'an'da *ruh* رُوح manasında kullanıldığı gibi¹⁶⁵ ‘zat/özvarlık’ anlamın da kullanılır.¹⁶⁶ İnsanı ilâhî hitaba muhatap kılarak onun sorumlu tutulmasına sebep olan nefse kötülüğü emretme (*nefs-i emmâre* النَّفْسُ الْأَمَّارَةُ)¹⁶⁷, nefsi ve yaptığı kötülükleri kınama (*nefs-i levvâme* النَّفْسُ اللَّوَّامَةُ)¹⁶⁸, daha ileri bir aşamada huzura erme (*nefs-i mutamine* النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ)¹⁶⁹, gibi birbirinden farklı görevler yüklenmiştir. Ruh anlamına gelmesi, Allah'ın “emr” inden olan ruh hakkında çok az bilgiye sahip olunması¹⁷⁰ ve birçok zıt mana içermesi nefsin tanımlanmasını zorlaştırmış; hayır/şer, sevap/günah, iyilik/kötülük gibi zıtlıkların konusu ve öznesi olarak görülmesi bazen olumlu yönünü, bazen de olumsuz yönünü öne çıkaran tanımların yapılmasına sebep olmuştur.¹⁷¹

¹⁶³ Râgıb El-İsfahânî, Müfredat, 1472-1473.

¹⁶⁴ Ömer Türker, “Nefs”, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, 2006, 32/529-531.

¹⁶⁵ Enam 6/93.

¹⁶⁶ Al-i İmran 3/28, 30.

¹⁶⁷ Yusuf 12/53.

¹⁶⁸ Kıyamet 75/32.

¹⁶⁹ Fecr 89/27.

¹⁷⁰ İsra 17/85.

¹⁷¹ Süleyman Uludağ, “Nefs”, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, 2006, 32/529-529.

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ قَالَ أُوحِيَ إِلَيَّ وَلَمْ يُوحَ إِلَيْهِ شَيْءٌ وَمَنْ قَالَ سَأُنزِلُ مِثْلَ مَا
أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَوْ تَرَى إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ وَالْمَلَائِكَةُ بَاسِطَوْنَ أَيْدِيَهُمْ أَخْرَجُوا أَنْفُسَكُمْ إِلَى يَوْمِ
تُجْرُونَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنْتُمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ وَكُنْتُمْ عَنْ آيَاتِهِ تَسْتَكْبِرُونَ

Allah'a karşı yalan uyduran veya kendine bir şey vahyedilmemişken, "Bana vahyolundu" diyen, ya da "Allah'ın indirdiğinin benzerini ben de indireceğim" diye laf eden kimseden daha zalim kimdir? Zalimlerin şiddetli ölüm sancuları içinde çırpındığı; meleklerin, ellerini uzatmış, "Haydi canlarınızı kurtarın! Allah'a karşı doğru olmayanı söyledığınız, ve onun âyetlerinden kibirlenerek yüz çevirdiğiniz için bugün aşağılayıcı azap ile cezalandırılacaksınız" diyecekleri zaman hallerini bir görsen! (Enam;93)

لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ إِلَّا
أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقْيَةً وَيَحْذَرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ

"Mü'minler, mü'minleri bırakıp inkarcıları dost edinmesin. Kim böyle yaparsa Allah ile bir ilişkisi kalmaz. Ancak onlardan (gelebilecek tehlikeden) korunmanız başkadır. Allah asıl sizi kendisine karşı dikkatli olmanız hakkında uyarmaktadır. Çünkü dönüş Allah'adır." (Al-i İmrân; 28)

يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مِمَّا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُحْضَرَةً وَمِمَّا عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَيْنَهَا وَبَيْنَهُ أَمَدًا بَعِيدًا
وَيَحْذَرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ وَاللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ

"Herkesin yaptığı iyiliği ve yaptığı kötülüğü hazır bulacağı günde kişi, kötülükleri ile kendi arasında uzak bir mesafe bulunmasını ister. Yine Allah sizi kendisine karşı dikkatli olmanız hakkında uyarmaktadır. Allah kullarını çok esirgeyicidir." (Al-i İmrân; 30)

وَمَا أُبْرِئُ نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّي إِنَّ رَبِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ

"Ben nefsimi temize çıkarmam, çünkü Rabbimin merhamet ettiği hariç, nefis aşırı derecede kötülüğü emreder. Şüphesiz Rabbim çok bağışlayandır, çok merhamet edendir" dedi." (Yûsuf; 53)

وَلَكِنْ كَذَّبَ وَتَوَلَّى

"Aksine inkâr etmiş, haktan yüz çevirmişti." (Kiyâmet; 32)

يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ

"Ey imanın huzuruna kavuşmuş insan!" (Fecr; 27)

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا

"Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: Ruhun ne olduğunu ancak rabbim bilir, size ise pek az bilgi verilmiştir." (İsrâ; 85)

3. KUR'AN'A GÖRE İNSANIN SORUMLUĞU

Bu evrenin en saygın ve değerli varlığı insandır. Uğruna insanı feda edebilecek daha yüksek her hangi bir değer bu dünyada mevcut değildir. İnsan, bilgi, hikmet, aşk, iman ve ahlakı temsil eder. O, bunlarla evrenin eşsiz değeridir. Öteki değerler, insanla kaim ikincil değerlerdir.¹⁷² Kur'an genelinde bu üstün değeri pek çok kereler vurgulanan insan için aslında bu sadece bir durum tespitinden ibaret değildir. Burada asıl dikkat çekilmek istenen nokta verilenlerin aslında büyük bir sorumluluğu yerine getirmek için gerekli olacak donanım olduğudur. Bu itibarla bakıldığında söz konusu sorumluluğu yerine getirmek için insanın öne sürebileceği herhangi bir mazeret kalmıyor.

Kişinin bir takım yetenekleri doğuştan, diğerleri sonradan edinilmiştir. Doğuştan gelen yetenekler nedeniyle insan bilinçsizce faaliyetlerde bulunabilir. İnsan dünyaya geldikten sonra iyi ve kötü özellikleri edinmeye başlar. Bu süreç ölene kadar devam eder. Kişilik gelişiminde sosyal çevrenin ve coğrafi şartların önemli rolü vardır.¹⁷³

İnsanın sorumlulukları ele alındığında toplumsal bir varlık olarak diğer bireylerle olan ilişkileri çok önemlidir. İnsan toplumdaki diğer bireylerle olan ilişkileri ile yeniden tanımlanan bir varlıktır adeta. Sağlıklı bir toplum oluşturabilmek için öncelikle kişilerin gündelik hayatlarında başka bireylerin fikirlerine saygılı olmayı bilmeleri gerekir. İnsanın diğerleri ile kurduğu iletişimin özelliği hayatının kalitesini ortaya koyar.¹⁷⁴

Sorumlu insan ilimle de uğraşır. İlim ise tamamı ile Allah'ı kavrayabilmek içindir. O'nu anlamaya sebeptir. Sorumlu insan şer-i ilmi kitap yüklü merkep gibi taşımaz, Allah'a kulluk borcunu ödemek için ayet ve delil olarak pratik hayatına aktarır. Aynı şekilde müspet, tabiat ilimleri de bu sebeple yaratana ibadet için kullanılmalıdır.¹⁷⁵

Allah dünyayı devam eden bir şekilde, sürekli gelişen aynı zamanda değişen, arasız sınav halkaları şeklinde, insanın nefsinin de her bir imtihan sebebi karşısında fikri ve imanî açıdan aynı zamanda ameli yönden sürekli şekilde tazelenen dini hayat şekillerine alışkanlık kesbetme ihtiyacında olan bir varlık mahiyetinde yaratmıştır. Bu nedenle insan kimi zaman

---

¹⁷² Hasan Şahin, 'Ahmed Yesevi'nin İnsana Bakışı', Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, 1993.

¹⁷³ Mustafa Armağan, İslamda Bilgi ve Felsefe, İz Yayıncılık: İstanbul, 1997, 115-116.

¹⁷⁴ Doğan Cüceloğlu, Yeniden İnsan İnsana (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1994), 13.

¹⁷⁵ Hasan Turabi, İslami Düşüncenin İhyası, Sefer Turan (Çev.), Ekin Yayınları İstanbul, 1997, 17.

zayıftır kimi zaman güçlüdür, bazen unuttur bazen hatırlar, kimi zaman kendini zinde ve kimi zaman uyuşuk hisseder.¹⁷⁶

İnsan tabiatı, “iyiye” ve “kötüye” temayüllü zihni istidatlarla teçhiz edilmiştir.¹⁷⁷

Dünyada en iyi paylaşılan şey sağduyudur. Nedeni ise, herkesin kendine ait payın çok iyi olduğunu zannetmesi, başka şeylerden zorlukla hoşnut olanların bile bu zanda olmasıdır. Kendilerinde var olan sağduyudan ziyadesini istemezler. Bütün insanların hepsinin birden yanılmış olmasına ihtimal verilmez. Bu daha çok sağduyunun bütün insanlarda doğuştan eşit olduğunu gösterir.¹⁷⁸

İnsan karakterini ortaya koyan nedenlerin çoğu yaratılmış kişinin eğilimlerinden ziyade bireyin toplumdaki diğerleri olan ilişkilerine bağlıdır.¹⁷⁹

İnsan sorumluluğunun önemli aşamalarından biri de takvadır. Takva, insanı herhangi bir sebeple yolunu kaybetmesinden alıkoyan, gözü açık bir nöbetçidir. Yaratanın hakkını iade etmeyi sağlayan da takvadır. Gafletten koruyan ve hayat boyunca bir an bile olsa görevden ayrılmayan uyanık bir bekçisidir. Kalplere uyanıklık ve canlılık veren, dikkat, sakınma ve dinçlik mekanizmasını hareket ettiren bir güçtür takva.¹⁸⁰

وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ هُوَ اجْتَبَاكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ مِلَّةَ أَبِيكُمْ إِبْرَاهِيمَ
هُوَ سَمِيكُمُ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ وَفِي هَذَا لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَهِيدًا عَلَيْكُمْ وَتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ
فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَاعْتَصِمُوا بِاللَّهِ هُوَ مَوْلَاكُمْ فَنِعْمَ الْمَوْلَى وَنِعْمَ النَّصِيرُ

Allah uğrunda hakkıyla cihad edin. O sizi seçti ve dinde üzerinize hiçbir güçlük yüklemedi. Babanız İbrahim'in dinine uyun. Allah sizi hem daha önce hem de bu Kur'an'da müslüman diye isimlendirdi ki, Peygamber size şahit (ve örnek) olsun, siz de insanlara şahit (ve örnek) olasınız. Artık namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin ve Allah'a sarılın. O sizin sahibinizdir. O ne güzel sahip, ne güzel yardımcıdır!¹⁸¹

ayeti, incelikli ve kapsamlı bir buyruktur. Yükümlülüğü, desteği, ön hazırlığı, gerekli kılan ağır ve büyük bir sorumluluğu ortaya koyan bir ifadedir. Yaşam yalnızca eğlenceli, oyun, boşa geçirilen zamandan ibaret değildir. Yalnızca hayvanlar misali yemek içmek de

¹⁷⁶ Hasan Turabi, İslami Düşüncenin İhyası, 120.

¹⁷⁷ Huzeyfe Sayım, “Zerdüştilik’de Kozmogoni ve Yaratılış”,105.

¹⁷⁸ René Descartes, Metot Üzerine Konuşma, 2nd edn, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1994, 7.

¹⁷⁹ Orhan Gökdemir, İnsan ve Doğa (İstanbul: Ataol Yayıncılık, 1994), 148.

¹⁸⁰ Ahmet Faiz, Davet Yolu, Ubeydullah Dalar (Çev.), Seçkin Yayıncılık İstanbul, 1988, 40.

¹⁸¹ Hac 22/78.

değildir. Alçaltıcı bir selamet, bilinçsiz rehavet, rahatlık ve zillet dolu bir barışı kabul etmekte değildir. Gerçek hayat, sorumluluk yüklü, enini boyunu yüce yaratıcının çizdiği bir hayattır. Gerçek, hak olanın yolunda verilen mücadele, hayır, hasenat uğrunda cihat, Allah'ın adının yücelmesi için gayret etmek, Allah yolunda şehit, şahit olmaktır hayat.¹⁸²

Kur'an'ın ilkeleri insanın sınırlarını belirleyen bir kapsam niteliğindedir ve bu sınırların aşılması kitaba olan inancı şüpheli kılar.¹⁸³

İnsanı ahlaki yozlaşmaya götüren ve değer yargılarını ayaklar altına alan birçok yaşam tarzı, düşünce, ideoloji her zaman olagelmıştır. Tüm bu tehlikelere karşı insanının sorumluluğu, kendi üst değerini koruyarak ahlaki yozlaşmadan uzak olmaktır.¹⁸⁴

İnsan aklına ve ruhuna yeterli olan her şey Kur'an'da mevcuttur. İnsanın duygularına ve nefsi özelliklerine denk olan hitap, Kur'an'dır. Tereddütlü, dertli, stresli gönülleri kendine getiren nitelikler Kur'an'da bulunur. İnsanın yapısına, fitratına vakıf olan, ruhunun niceliklerinden ve boyutlarından haberi olan yaratıcıdır. Sorumlu insan, Allah'ın rububiyetini, ilahiliğini, egemenliğini ve hâkimiyetini ortaya koyarken nasıl ki, ilahi yöntemleri takip ederek işe başlıyor ise, gönüllere girmek için de benzer metod izlemelidir. Yüce yaratan insanlık için ortaya çıkardığı hayırlı ümmeti muazzam ve büyük bir sorumluluk içinde hazırlamıştır. İndirdiği hayat nizamını dünya üzerinde yayma ve hayata geçirme sorumluluğunu yüklemek için oluşturmuştur. Başka hiçbir ümmet de olmayan bir bağlılıkla bu sorumluluğu yüklenmesi için göndermiştir. Bu sorumlu ümmetin cahiliye ortamından çekip alması, kendisini ise cahili ve aşağı çevreden çıkarması zorunludur. Sorumlu insanın İslamî yaşama ulaştıktan sonra da fikirlerini, ananelerini ve bütün duygularını cahili kalınlardan temizlemesi şarttır. Hak olanı yaygınlaştırmak ve getirilerine göğüs germek için nefis tezkiyesinden geçmesi gereklidir. Bütün bu aşamalardan geçtikten sonra da yaşamının tüm incelikleri ne kadar Allah'ın ölçülerine göre olduğunun değerlendirilmesi zorunludur. Böylece hakikaten rabbani olabilsin. Beşeri vasıtalarını en iyi şekilde ortaya koyabilirsin. Böylelikle nefsi yaratanın inayetiyle gerçek değerine kavuşsun.¹⁸⁵

---

¹⁸² Ahmet Faiz, Davet Yolu, 190-191.

¹⁸³ Ahmet Faiz, Davet Yolu, 218.

¹⁸⁴ Ahmet Faiz, Davet Yolu, 110.

¹⁸⁵ Ahmet Faiz, Davet Yolu, 220-221.

3.1. Sorumluluk Kavramı

Türkçede ‘*sor-mak*’ fiili kökenli *sorumluluk* kavramı¹⁸⁶, ferdin şahsi davranışlarının ya da yetkisi dâhilindeki bir hadisenin sonucunu/sonuçlarını üstüne alması demektir.¹⁸⁷ Terimsel anlamda sorumluluk ağırlıklı olarak ahlakın ve hukukun ilgi alanına girmekle¹⁸⁸ birlikte insanın zaten doğuştan itibaren doğal/tabii sorumlu olduğu da gözardı edilmemelidir.¹⁸⁹

Felsefeye göre sorumluluk, İnsanın şahsi fiillerini veya kendi sorumluluk alanına giren her türlü olayın neticelerini üstlenmesidir.¹⁹⁰

Hadislerde çoban benzetmesi yapılarak, insanın en yakın çevresinden en uzağına kadar mesuliyet alanlarının bulunduğu¹⁹¹, sadece iyi olmakla yetinilmeyip kötülüğe de imkânlar dâhilinde engel olunması gerektiği anlatılmaktadır.¹⁹²

Bu kavram Kur’an’da genelde *seele* سَأَلْ kökünden müştak *mesuliyet* مَسْئُولِيَّةٌ sözcüğüyle karşılanır.¹⁹³ Bununla beraber *kellefe* كَلَّفَ , *cünah* جُنَاحٌ , *ceza* جَزَاءٌ¹⁹⁴ , *vebal* وِبَالٌ¹⁹⁵ , *sebil* سَبِيلٌ¹⁹⁶ lafızları da Kur’an’ın anlam haritası içerisinde ‘mesuliyet’i ifade için kullanılır. Ayrıca *ikrah* إِكْرَاهٌ , *zaruret* ضَرُورَةٌ , *teklif* تَكْلِيفٌ , *imtihan* اِمْتِحَانٌ , *zaruret* ضَرُورَةٌ , *tahmil* تَحْمِيلٌ , *hüsn-kubuh* حُسْنٌ-كُبُوهٌ ve *galubela* قَالُوا بَلَى kelimeleri hukuki alan yönünden sorumluluk kavramı ile ilişkilendirilir.¹⁹⁷

İslami eserlerde sorumluluk kavramı, bir kişiye, zahmetli ve meşakkatli ama düşkün/tutkun olduğu bir işi vermek/yüklemek manasındaki teklif تَكْلِيفٌ /mükellef مُكَلَّفٌ kavramı ile de karşılanır.¹⁹⁸ Kelâmda teklif konusu, Allah’ın güç yetiremeyeceği bir şeyle

¹⁸⁶ Kemal Yıldız, ‘Sorumluluk’, İslam Ansiklopedisi (Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2009), 37/280.

¹⁸⁷ TDK, ‘Türk Dil Kurumu Sözlükleri’, <http://sozluk.gov.tr/>, (04.04.2019).

¹⁸⁸ M. Bedrettin Çetiner, Kur’an-ı Kerimde Mes’uliyet: Kaynağı, Sınırları, Sonuçları, Ensar Neşriyat: İstanbul, 2006, 20.

¹⁸⁹ M. Abdullah Draz, Kur’an Aklakı, İz Yayıncılık: İstanbul, 1993.

¹⁹⁰ Bedia Akarsu, Felsefe Terimleri Sözlüğü, 158.

¹⁹¹ Sahih-i Buhari, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 1978, 3/40.

¹⁹² Sahih-i Müslim, Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1968, 1/276.

¹⁹³ Saffat 37/24; Furkan 25/16; İsrâ 17/34.

¹⁹⁴ Yasin 36/54; Neml 27/90.

¹⁹⁵ Teğabün 64/5.

¹⁹⁶ Şura 42/41; Tevbe 9/91.

¹⁹⁷ M. Bedrettin Çetiner, Kur’an-ı Kerimde Mes’uliyet: Kaynağı, Sınırları, Sonuçları, 23.

¹⁹⁸ Râgıb El-İsfahânî, Müfredat, 1296-1297.

kulunu yükümlü tutmasının (teklîf-i mâ lâ yutâk تَكْلِيفٌ مَا لَا يُطَاقُ) aklen mümkün olup olmaması bakımından ele alınır. Şer‘î hitapla yükümlü tutulan, söz ve davranışlarına şer‘î sonuçlar bağlanan âkıl ve bâliğ insana mükellef denir. Usul âlimleri mükellef için el-mahkûm aleyh (hakkında hüküm verilen) tabirini de kullanır. Kişinin teklife ehil sayılabilmesi için kendisine yöneltilen hitabı anlayabilecek ve gereğini yerine getirebilecek güçte bulunması gerekir. Mükellef tutmadaki amaç yükümlülüğün mükellef tarafından imtihan şartları içinde yerine getirilmesidir.¹⁹⁹

Bir insanı kendi egoizminden, ilgisizliğinden, kabalığınan, tembelliğinden, dengesizliğinden, gururundan, şahsiyetindeki gelişmeyi durduran kusurlardan sıyrılmaktan daha zahmetli bir şey yoktur. Bu kusurlar bizi zayıflatan, gayretlerimizi kısırlaştıran, bizi sosyal yapının son derece bozulmuş unsurları haline getiren kusurlardır.²⁰⁰

3.2. İnsanın Sorumlu Olmasının Gerekçeleri

Kur’an’da, Allah’ın, yaratılış aşamalarının başlangıcında tüm insanlığa yönelttiği “Rabbimiz değil miyim?” sorusuna istisnasız hepsinin bilinçli bir iradeyle ‘evet’ (*galu bela*) cevabını verdiği²⁰¹ bildirilir. Allah özel bir değer verdiği insana şirk, isyan ve bunun gibi çeşitli hatalara düşmemesi için konumuna uygun olan bir üslûp ile Yaratan ve yaratılanlar arasındaki ilişkiyi, ya doğrudan doğruya ya da dolaylı bir şekilde haber vermiştir. Dolaylı yoldan yapılan iletişim, peygamberler kanalı ile doğrudan doğruya olan da bizzat ezel (ruhlar âlemin)de insanın kendisiyle *elest* meclisinde yapılandır. Yapılış şekli, çeşitli varlıklara kendi lisan-ı halleri üzere yapılan hitaplar gibi Allah ile insanlar arasında vuku bulmuştur. Ayrıca burada söz konusu olan “rablık”, hemen hemen bütün peygamberler yoluyla en başta tebliğ edilen konu olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Dolayısıyla ister doğrudan doğruya, isterse peygamberler yoluyla olsun, Allah insanlardan hâkimiyetine ve hükümranlığına karşı gerekli olan davranışların sergilenmesini istemektedir.²⁰²

Taberi, müfessirlerin bu ayetle ilgili nakillere istinaden, Allah’ın tek tek zerreler halinde bütün insanlara akıl verdiğini, bahsi geçen ikrar sonrası yeryüzünde insanların

¹⁹⁹ Mustafa Sinanoğlu, “Teklif”, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, 2011, 385–387.

²⁰⁰ Alexis Carrel, Başarının Sırları, Refik Özdek (Çev.), Yağmur Yayınevi, İstanbul, 1973, 253.

²⁰¹ Araf 7/172.

²⁰² Şemsettin Işık, İlk Ahit (Elestü Bi Rabbiküm Kalu Bela), Pınar Yayınları, İstanbul, 2003, 69-70.

kiminin sözüne sadık kalırken kiminin de sözünden döndükleri şeklinde yorumlar yaptıklarını aktarır.²⁰³

Diğer canlılara nazaran üstün bir şekilde temiz fitrat ve ahseni takvim üzere yaratılmış olan insan bir de emanet yüklenmiş bulunmaktadır. Bu emanet (irade serbestliği, sorumluluk üstlenme yeteneği) insanın şahsiyetini kazandıran unsurları taşımakta, insani şahsiyeti oluşturmaktadır. Şahsiyetin zaafa uğramadan muhafaza edilmesi halinde yani fitratın bozulmaması durumunda vahiyle muhatap olan insan daha kolaylıkla Allah'a teslim olabilmektedir. Çünkü fitrata Allah'ın yerleştirdikleri ile bilahare Vahiy ile yine Allah'tan gelenler karşılaştıklarında tabiri caizse bir mıknaş gibi birbirlerini çekeceklerdir.²⁰⁴

İnsan davranışları, kendi verdikleri kararlar, yaptıkları seçimler ve çok farklı istekler gibi çok değişik şartlara bağlı olduğu için, tahakkuku zarurî olan, değiştirilemeyen kaderin belirleyiciliği altında değildir. Cansızlar, bitkiler veya içgüdülerine tabii hayvanlar nasıl çeşitli şartlara bağlıysa, birçok ihtimale açıksa, aynı şekilde çeşitli ihtimaller insan davranışları için de geçerlidir. Bir ağacın büyümesinde veya bir hayvanın içgüdülerine sahip olabilmesinde devreye giren binlerce şart vardır. Böyle çok fazla sayıdaki şartların insan hareketleri için de geçerli olacağı söylenebilir. Bundan başka insana zekâ, ahlaklı olma eğilimi seçim yapabilme ehliyeti verilmiş, insan temyiz kudretiyle donatılmıştır. İnsan hiçbir harici engelle karşılaşmasa bile kendisinin tabii, hayvani içgüdülerıyla yüzde yüz desteklenen bir hareketi yapmayabilir. Yine aynı şekilde kendisini zorlayacak hiçbir harici etken olmasa bile kendi tabiatına yüzde yüz zıt bir hareketi yapabilir. İnsan da hayvanlar gibi duyularının, içgüdülerinin etkisine açıktır ama hayvanlardan farklı olarak içgüdüleri tarafından tamamen hapsedilmemiştir. Bir çeşit özgürlüğe sahiptir insan; bir hayvanın içgüdüsel bir hareketi yapabilmesini sağlayacak bütün şartların yerine getirilmesi hayvanın içgüdüğü doğrultusunda hareket etmesi için yeterlidir, oysa insanın belli bir hareketi yapmasını veya yapmamasını temin eden şey onun zekâsıdır. Bu durum, insanın sahip olduğu temyiz kudretinin meclis görevinde, iradesinin de yürütme görevinde bulunmasıyla mümkün olabilmektedir. İşte bu noktada insanın, bir hareketin yapılabilmesi için diğer bütün şartlar gerçekleştiğinde özgür iradeli bir varlık olarak, isterse bu hareketi yapabilip isterse yapmaması, insanın kaderi üzerinde kendisinin etkin olduğunu ortaya çıkarır. İnsanın özgürlüğünden bahsetmekle, onun nedensellik kanununun belirlemesinden azade olduğunu da söylemek istemiyoruz. İnsanın nedensellik prensibinin sınıflamalarını aşamadığı

²⁰³ Muhammed b. Cerîr Taberî, Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân, 4/144.

²⁰⁴ Mehmet Pamak, İslami Şahsiyet ve Toplumsal Değişim, Buruc Yayınları, İstanbul, 1995, 27.

yolundaki iddiamız, nedensellik prensibinin belirleyiciliğinden çıkmanın imkansız olmasından başka, insanın her şeyi kendisinin belirlediği (self determinizm) fikrinin de hiçbir açıklama gücü olmamasına dayanmaktadır. Self determinizm anlamında bir özgürlük de bir çeşit zorlama olurdu. Bu görüşe göre insanın belli bir etken dolayısıyla kendi isteklerine karşı hareket etmeye zorlanıp zorlanmamasının hiçbir önemi olmayacak veya hareket nedensellik prensibine tabi olmayacağı için insan da dahil olmak üzere hiçbir şeye bağımlı olmayacak, yani kendi kendine meydana gelecektir. «İnsan özgürdür, kaderini kendisi belirler» ifadesi insan davranışlarının insanın temyiz kudreti tarafından belirlendiğini, insanın bilincine iradesine aykırı hiçbir harekete kader dâhil hiçbir şey tarafından zorlanamayacağını anlatır. Karşılaşılan bütün şartlar (sebepler) İlahî takdirin (kaderin) bir ifadesidir ve karşılaştığımız şartların farklılığı oranında o olgu için farklı kaderlere sebep olabiliriz. Bir olayın vuku bulması ancak İlahî Takdirle mümkündür, aynı şekilde ancak İlahî İrade tarafından durdurulabilir.²⁰⁵

3.2.1. Sorumluluk Bir Çeşit Emanettir

Ahzab suresinde, diğer varlıkların kaçındığı sorumluluk emanetini insanın üstlendiği şu ayetle anlatılır:

إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا
الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا

*Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yükledi. Çünkü o çok zalimdir, çok cahildir.*²⁰⁶

Ayette geçen *emanet* الْأَمَانَةَ dinin bütün görevlerini kapsamaktadır. Burada sözü edilen diğer varlıklara yapılan arz ve teklif bağlayıcı olmak üzere yapılmış bir teklif değil, muhayyer bırakan bir üslupla yapılan bir tekliftir. İnsana yapılan teklif ise onu bağlayıcı bir niteliktedir.²⁰⁷

²⁰⁵ Murtaza Mutahhari, İnsan ve Kader (Man and His Destiny), Fatma Bostan (Çev.), Akademi Yayınları, İstanbul, 1989, 71-72.

²⁰⁶ Ahzab 33/72

²⁰⁷ Kurtubî, El-Câmiu li-Ahkâmil'l-Kur'an, 14/202.

Burada geçen teklif, insana tabiatında olanın aksini emretmektir. Bu çeşit teklif (mükellefiyet), ne gökler, ne de yerler için söz konusudur. Çünkü yerler, dağlar ve gökler, yaratıldıkları tabiat üzeredirler. Mesela dağdan hareket etmesi, yerden yukarı çıkması, gökten de aşağı inmesi istenmemiştir. Bu tür bir mükellefiyet meleklerde de yoktur. Emanet verilecek bu şeyin ne olduğunu adeta gökler ve yer bilmiş de insan bilememiştir. İşte bundan ötürü Allah insan hakkında, “Gerçekten o, çok zulümkar ve çok cahildir” buyurmuştur. Ayrıca yer ve gök kendilerine bakıp, zayıf ve âciz olduklarını gördüler, bu sebeple emaneti üstlenmekten kaçındılar. İnsan ise, kendisini değil de teklifte bulunamı nazar-ı itibara alıp; “emanet bırakan, âlim ve kadir bir zattır, emaneti ancak ehline verir, O emanet bıraktığında öylece bırakmaz, aksine onu bizzat kendisi korur” diye düşündü ve emaneti kabul edip, “Ancak Sana ibadet eder ve ancak senden yardım dileriz” dedi.²⁰⁸

Allah insandan dünyadaki konumunun farkına varmasını istiyor. Eğer bu durumda insan dünya hayatını sadece oyun ve eğlence olarak kabul ediyor ve dikkatsizce yanlış bir tavır takınıyorsa, sadece kendi kötü akibetini hazırlıyor demektir. Burada “emânet” kelimesi ayrıca “hilâfet” görevi yerine de kullanılmıştır. İnsana isyan ve itaat etme seçeneğinin ve bu özgürlüğü kullanırken kendisine sayısız yaratık üzerinde hakim olma yetkisinin verilmesi kaçınılmaz olarak insanın yaptığı hareketlerden sorumlu olmasını ve iyi amelleri için mükafatlandırılıp, kötü amelleri için cezalandırılmasını gerektirir. İnsan bu güç ve yetkileri kendisi kazanmadığı gibi, bilakis bunlar kendisine Allah tarafından ihsan edildiği ve Allah'a bu güçlerin iyiye veya kötüye kullanılmasının hesabını vereceği için bunlar, Kur'an'ın başka yerlerinde hilafet, burada ise emanet olarak tanımlanmıştır. Bu emanet'in ne kadar önemli ve ağır olduğu konusunda bir fikir verebilmek için Allah, göklerin ve yerlerin büyüklüklerine, dağların da sabitlik ve muazzam ölçülerine rağmen bu emaneti yüklenme güç ve cesaretini göstermediklerini bildirir. Fakat insan, zayıf ve cahil insan, bu ağır yükü üzerine almıştır. Emanetin göklere ve yerlere teklif edilmesi ve onların bunun ağırlığından korkup kabul etmemeleri gerçekten vaki olmuş olabilir, ama mecazî olarak böyle söylenmiş olması da muhtemeldir.²⁰⁹

Allah'ın teklifini müteakip bütün kâinat bir müddet için büyük bir sessizliğe gömülmüş olmalı. Daha sonra muhtemelen Allah'ın yarattığı büyük varlıklardan her biri huzura gelip secde etmiş ve bu şiddetli imtihandan başışlanmaları için yalvarmışlardır. En sonunda bu zayıf varlık kalkmış ve emaneti kabul etmiştir: “Rabbim, ben bu imtihana

²⁰⁸ Fahreddin Râzî, Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu'l-Gayb, 18/302-304.

²⁰⁹ Ebu'l A'lâ Mevdûdî, Tefhimu'l Kur'an, İnsan Yayınları İstanbul, 1986, 4/413.

girmeye hazırım. İmtihanı geçtiğimde senin mülkünün en yüce makamının bana lütfedileceği ümidi ile bu seçme özgürlüğü ve bağımsızlıkta var olan bütün tehlikeleri göğüsleyeceğim.” İnsan ancak böyle bir manzarayı gözü önünde canlandırarak, kâinata ne kadar hassas bir konumda olduğunun farkına varabilir. Allah bu ayette imtihan alanında dikkatsiz bir hayat süren, ne kadar büyük bir yükü omuzladığının ve dünya hayatında bir davranış veya tavrı seçerken aldığı yanlış veya doğru kararların hangi sonuçlara yol açacağını farkında olmayan kimseleri “zalim ve cahil” olarak tanımlamaktadır. Böyle bir kimse cahildir, çünkü bu zavallı insan hiç kimseye hesap vermeyeceğini zannetmektedir; zalimdir, çünkü kendi kötü akıbetini ve kendisiyle birlikte daha nicelerin felaketini hazırlamaktadır.²¹⁰

İnsan haricindeki varlıkların yükümlülük üstlenmekten kaçınması onların sormsuz veya başıboş olduğu anlamına gelmez, aksine onlar mutlak bir itaatle ve hiçbir karşı çıkma olmaksızın tam bir bağlılıkla Allah’a teslim olmuşlardır. Nitekim bu durum Kur’an’da şöyle açıklanır:

ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ

"Sonra duman halinde bulunan göğe yöneldi; ona ve yeryüzüne, "İsteyerek veya istemeyerek gelin" dedi. İkisi de, "İsteyerek geldik" dediler." (Fussilet; 11)²¹¹

Yani Allah, sulardan yükselen buhar halinde olan göğe yöneldi ve onlara: “İsteyerek veya istemeyerek, size vereceğim hükme boyun eğmek üzere gelin.” Yani: “Ey sema, sen, sende yarattığım güneşi, ayı ve yıldızları göster. Ey yer sen de senin üzerinde var ettiğim ağaç, meyve ve bitkileri dışarı çıkar ve nehirlerin akması için yarıklar meydana getir.” hükmümüze, isteyerek veya istemeyerek boyun eğip gelin.” dedi. Onlar da: “Ey rabbimiz, biz sana isyan ederek değil itaat ederek geldik, emirlerini yerine getirdik.” dediler.²¹²

Kur’an içerisinde yukarıdaki ayete benzer biçimde tafsilatlı olarak anlatılan bu ön hazırlıklar bir yandan insanın yeryüzü yaşamını kolaylaştıracak hususlara vurgu yaparken öte yandan da insanın bunlara kayıtsız kalmaması gerektiği anlatılmak istenmektedir.

²¹⁰ Ebu'l A'la Mevdûdî, Tefhimu'l Kur'an, 4/415.

²¹¹ Fussilet 41/11.

²¹² Muhammed b. Cerîr Taberî, Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân, 7/249.

3.2.2. Yeryüzünde Halife Olarak Yaratılmadan Doğan Sorumluluk

Halife خَلِيفَة (çoğul: hulefâ خُلَفَاء , halâif خَلَائِف) kelimesi, sözlük anlamı “geride olma, birinin ardından gelme, yerine geçme” olan *’half* خَلْف kökünden müştak olup “birisinin yerine geçmek suretiyle o işi, görevi sürdüren” katıyla kullanılır. Kelime, kavramsal kullanım biçimiyle özellikle siyasel ve sufizm alanlarında öne çıkar. Terim olarak biri siyasette, diğeri tasavvufta olmak üzere başlıca iki alanda kullanılmaktadır. Bir kişinin başkasının yerini almasına hilafet خَلِيفَة , halife belirlemeye de istihlâf اسْتِخْلَاف veya tahlîf تَخْلِيف denir.²¹³

İsfehani, halife sözcüğünün “ön tarafın zıddı, zaman/mekân/konum/rütbe olarak arka, birbiri andınca gelme, nâib, vekîl, muhalefet/çekişme” manalarını karşıladığını ifade etmiştir.²¹⁴

Bakara suresinde insanlığın başlangıcının anlatıldığı ayet grubunda²¹⁵ İnsanın yeryüzü halifesi olarak yaratıldığına işaret edilerek:

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ
الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ

*Hani, Rabbin meleklere, "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" demişti. Onlar, "Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamdederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz." demişler, Allah da, "Ben sizin bilmediğinizi bilirim" demişti.*²¹⁶

denilmiştir. Burada Allah’ın ezelden itibaren Âdem ve soyunun yeryüzünde yerleşmelerini, orayı imar etmelerini ve orada halifeler olmalarını dilediği de anlaşılıyor.²¹⁷ Halifeden kastın Âdem olduğunu söyleyenler olduğu gibi, halifeden murâd birbirlerinin yerine geçmeleri nedeniyle Âdem’in neslidir şeklinde görüş beyan edenler de olmuştur (örn. Hasan Basrî).²¹⁸ Yeryüzündeki halifelik ancak insanların bir araya gelmesiyle gerçekleşen toplumsal hayatta söz konusu olabilir.²¹⁹ Allah bu ayette, halifeliğin yerine getirilmesi için lazım olan

²¹³ Süleyman Uludağ, “Halife”, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, 1997, 299.

²¹⁴ Râgıb El-İsfahânî, Müfredat, 505-511.

²¹⁵ Bakara 2/30-39.

²¹⁶ Bakara 2/30.

²¹⁷ M. İzzet Derveze, et-Tefsirü'l-Hadîs, 63.

²¹⁸ Fahreddin Râzî, Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu'l-Gayb, 2/244.

²¹⁹ Muhammed Hüseyin Tabatabaî, El-Mîzân Fî Tefsîr-il Kur’ân, Vahdettin İnce (Çev.), Kevser Yayıncılık, İstanbul, 2001, 184.

mükemmel öğrenme istidadını verdiğini hatırlatmak suretiyle insanı itaate ve masiyetlerden uzaklaşmaya teşvik etmektedir.²²⁰

Bu ayette bahsi geçen husus insanın yaratılışından ziyade, Allah'ın ona verdiği meziyet, sorumluluk, salahiyet ve lütuflar olmakla birlikte; buradaki en önemli konu hilâfet özelliği olmalıdır.

Nur suresinde amel-i sâlih şartına bağlanan halifelik, kendi kapsamı ve niteliklerine paralel biçimde kısıtlı ve sınırlıdır.

وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُم مِّن بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا وَمَن كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ

*Allah, içinizden iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapan kimselere vaad etti ki, kendilerinden öncekilere verdiği gibi onlara da yeryüzünde iktidar verecek, onlar için hoşnutluğuna vesile kıldığı dinlerinin yerleşip yayılmasını sağlayacak, şu andaki korkularını güvenliğe çevirecektir; çünkü onlar bana hiçbir şeyi ortak koşmaksızın kulluk etmektedirler. Bütün bunlardan sonra kim inkâra saparsa yoldan çıkmış kimseler işte bunlardır.*²²¹

Hiçbir varlığın hatta insanın bile Allah'ı temsil etmesi, O'nun yerini alarak tasarrufta bulunması mümkün değildir. Âdem'in ve neslinin halifeliği, Allah'ın mülkü bulunan yeryüzünde O'nun iradesine uygun yaşamak ve talimatı doğrultusunda faaliyette bulunmaktan ibarettir.

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ

*Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım.*²²²

Yukarıda yer verilen ve insanların Allah'a kul olsunlar diye yaratıldıklarını ifade eden ayetle halifeler olarak yaratıldıklarını ifade eden ayetler aynı gerçeği anlatmaktadır: İnsanoğlu Allah'a kul olsun diye yaratılmış, yeryüzündeki çeşitli nimetler de bu maksadı gerçekleştirsin diye ona tahsis edilmiştir. İnsanoğlu kendisine verilen imkân ve nimetlerin Allah'ın mülkü olduğunu, bir amaca ve şarta bağlı olarak kendisine emanet edildiğini, bunlar

²²⁰ Saîd Havva, El-Esâs Fi't-Tefsîr, M. Beşir Eryarsoy (Çev.), Şamil Yayınevi, İstanbul, 1989, 145.

²²¹ Nur 24/55.

²²² Zariyat 51/56.

üzerinde sahibinin irade ve rızasına uygun bir şekilde tasarruf etmekle (hilâfet) yükümlü bulunduğunu bilecek ve bu şuur içinde davranacaktır. İnsan bu hilafeti gerçekleştirebilecek fitrat ve yetenek ile donatılmış olup bu fitratı bozmazsa, görevini layıkıyla yerine getirebilecektir.²²³

Kur'an'daki diğer ayetlerde halife ifadesi şu şekilde geçmektedir:

وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ الْأَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَبْلُوكُمْ فِي مَا آتَيْتُمْ إِنْ رَبَّكَ
سَرِيعُ الْعِقَابِ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ

O, sizi yeryüzünde halifeler (oraya hakim kimseler) yapan, size verdiği nimetler konusunda sizi sınamak için bazıını bazıınıza derece derece üstün kılandır. Şüphesiz Rabbin, cezası çabuk olandır. Şüphe yok ki O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.²²⁴

أَمْ مَنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ وَيَكْشِفُ السُّوءَ وَيَجْعَلُكُمْ خُلَفَاءَ الْأَرْضِ ءَأَلِهَ مَعَ اللَّهِ قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ

İnkâr edenler dediler ki: "Biz ve babalarımız toprak olmuş iken mi, gerçekten bizler mi (diriltilip) çıkarılacağız?"²²⁵

هُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ فَمَنْ كَفَرَ فَعَلَيْهِ كُفْرُهُ وَلَا يَزِيدُ الْكَافِرِينَ كُفْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ إِلَّا
مَقْتًا وَلَا يَزِيدُ الْكَافِرِينَ كُفْرُهُمْ إِلَّا خَسَارًا

O, sizi yeryüzünde halifeler kılandır. Artık kim inkâr ederse inkârı kendi aleyhinedir. İnkarcıların inkârı, Rableri katında ancak uğrayacakları gazabı artırır. İnkarcıların inkârı, ancak ziyanlarını arttırır.²²⁶

يَا دَاوُدُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَى فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ
اللَّهِ إِنَّ الَّذِينَ يَضِلُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ

²²³ Hayreddin Karaman vd., Kur'an Yolu, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2006, 101.

²²⁴ Enam 6/165.

²²⁵ Neml 27/62.

²²⁶ Fatır 35/39.

*Ona dedik ki: “Ey Dâvûd! Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık. İnsanlar arasında hak ile hüküm ver. Nefis arzusuna uyma, yoksa seni Allah'ın yolundan saptırır. Allah'ın yolundan sapanlar için hesap gününü unutmaları sebebiyle şiddetli bir azap vardır.”*²²⁷

Âlimlerimiz, insanın halifeliğini umumiyetle ‘Allah'ın yeryüzünde vekili olma’ anlamında değerlendirmişlerdir. Fakat buradaki halifelik, Allah'ı temsil ya da O'na vekâlet değil, İbn’ İshak'ın ifade ettiği üzere arzda yaşayan ve orayı imar eden varlık yahut Hasan el-Basri'nin dikkat çektiği gibi dünyada birbirinin yerine geçmek suretiyle nesilden nesile hayat sürecek bir varlık olmakla ilgilidir. Maturidi de halifelik özelliğini “*insanoğlunun kıyamete kadar yeryüzünde birbirinin yerine geçerek varlığını sürdürmesi*” veya “*insanoğlunun yeryüzünde yaşaması ve burayı mamur kılması*” biçiminde bir izahın da mümkün olduğunu zikretmiştir.²²⁸

Otorite tarafından kendisine verilen görevleri onun adına yapandır Halife. Aslında insan herhangi bir şeye sahip değildir. O yalnızca bir kuldur ve Allah verdiği dışında da herhangi bir kuvveti yoktur. Bu nedenle insanın, sadece kendi dileklerini yapması beklenmez. Onun yükümlülüğü, bir nevi temsilcisi olduğu Hâkimin isteklerini yapmasıyla sınırlıdır. Görevlerini yetkisi zanneder ve sonuçta kendi arzularının peşinden koşarsa ya da başka birinin hâkimiyetini kabullenir dediklerini yaparsa bu isyan ve nankörlük demek olur.²²⁹

Allah, insanlara dünyanın halifeliğini, kuvvetini, gücünü, güvenini ve huzurunu vermeyi tek bir şart karşılığında vadetmiştir. O'na ibadet eder, şirk koşmazlar ve bu şarta sadık kalırlarsa, Allah'ın bu vaadi her zaman bilfiil tahakkuk etmiştir.²³⁰

Ancak şurası unutulmamalıdır ki, Allah'ın insana bahşettiği bu kudret ve halifelik sorumluluğuna rağmen bu durum kalıcı değil geçicidir. Yani insan aslında bir yolcu veya göçebidir. İşte bu perspektifte varlık için de kendini gösteren dipsiz derinliklerden kaynaklanan göçebelik, öncelikle insanın baştan aşağı bir özgürlüğüdür.²³¹

---

²²⁷ Sad 38/26.

²²⁸ Mustafa Öztürk, Kur'an ve Yaratılış, 169.

²²⁹ Ebu'l A'lâ Mevdûdî, Tefhimu'l Kur'an, 55.

²³⁰ Muhammed Kutub, Kur'an'ı Nasıl Okuyalım, Bekir Karlıağa (Çev.), İşaret Yayınları İstanbul, 1993, 56.

²³¹ Sadık Kılıç, Kur'an'da Varoluş ve İnsan, Akçağ Yayınları, Ankara, 2017, 166.

3.2.3. Kul Olarak İnsan

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ

*Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.*²³²

اتَّخَذُوا أَحْبَابَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَالْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا إِلَهًا وَاحِدًا
لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ

*(Yahudiler) Allah'ı bırakıp, hahamlarını; (hıristiyanlar ise) rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih'i rab edindiler. Oysa, bunlar da ancak, bir olan Allah'a ibadet etmekle emrolunmuşlardır. Ondan başka hiçbir ilah yoktur. O, onların ortak koştukları her şeyden uzaktır.*²³³

Allah, insanları ve cinleri onlara ihtiyacı olduğu için değil, sadece kendisine kulluk yapmaları ve O'nu tanımaları için yarattığını beyan etmektedir.²³⁴ İnsanların görevi, Allah'ı birlemek, onun büyük bir mabud olduğunu tasdik etmek ve ilahî zatına kullukta etmektir. İnsanlar bu bilgiye yetenekli bir halde yaratıldı. Eğer böyle bir yeteneğe başlangıçta sahip olmasalardı zaten sorumlu olmazlardı.²³⁵

Akıllı varlıkların yaratılmasında ana gaye, onların Allah'ı tanıyarak (marifet) kendi var oluşlarını bilinçli olarak O'nun iradesi ve planı ile uyumlu hale getirme isteği duymalarıdır. İşte bu iki aşamalı tanıma ve isteme Kur'an'ın "kulluk" olarak tanımladığı şeye derin anlamını verir. Bu manevi çağrı, hiçbir şeye muhtaç olmayan ve sınırsız güç sahibi olan Yaratıcı'nın herhangi bir farazi ihtiyacından doğmuş değildir; tersine, her şeyi kuşatan ilahi iradeye bilinçli olarak kendini teslim etmek suretiyle bu iradeyi kavramayı ve böylece bizatihi Allah'a daha yakın olmayı ümit eden kulun ruhi gelişmesinin bir aracı olarak öngörülmüştür²³⁶.

Yaratılışın hikmeti Allah'ı tanıyıp ona ibadet ve kulluk etmektir. Bunun dışında başka şeylere tüketilen ömürler, ameller zayi edilmiş olur, onun için azabı hak eder. Bazıları "bana ibadet etsinler diye..." ifadesinde "beni tanısnlar diye" şeklinde bir tefsir nakletmişlerdir.

²³² Zariyat 51/56.

²³³ Tevbe 9/31.

²³⁴ Vehbe Zuhayli, et-Tefsîrü'l-Münîr, M. Beşir Eryarsoy (Çev.), Risale Yayınları, İstanbul, 2008, 44.

²³⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, Kur'anı Kerim'in Türkçe Meali ve Tefsiri, İpek Yayın Dağıtım: İstanbul, 2016.

²³⁶ Muhammed Esed, Kur'an Mesajı Meal-Tefsir, 1072 (38. not).

Bunun manası da “Beni mabud tanısnlar.” demektir. Bu ise benim emirlerimi tutarak bana kulluk ve ibadet etsinler demeye gelir.²³⁷

3.2.4. İki Yol: Takva ve Fücür

وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّيَهَا ۖ فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا ۗ قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّيَهَا ۗ وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّيَهَا ۗ

*Nefse ve onu düzgün bir biçimde şekillendirip ona kötülük duygusunu (fücür فُجُور) ve takvasını (takva تَقْوَى) kötülükten sakınma yeteneği) ilham edene andolsun ki, nefisini arındıran kurtuluşa ermiştir. Onu kötülüklerle gömüp kirleten kimse de ziyana uğramıştır.*²³⁸

أَلَمْ نَجْعَلْ لَهُ عَيْنَيْنِ ۚ وَلِسَانًا وَشَفَتَيْنِ ۚ وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ ۚ

*Biz ona iki göz, bir dil, iki dudak vermedik mi; iki apaçık yolu (النَّجْدَيْنِ) hayır ve şer yollarını) göstermedik mi?*²³⁹

إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ ۖ إِمَّا شَاكِرًا ۖ وَإِمَّا كَفُورًا ۖ

*Şüphesiz biz onu (ömür boyu yürüyeceği) yola koyduk. O bu yolu ya şükrederek ya da nankörlük ederek kateder.*²⁴⁰

Bu ayetlerde insanın nefsi ile onu şekillendirip var edene ve onu olgunlaşmaya yetenekli kılana yemin edilmekte olup bu, onun organlarını güzel yapmak, görünür görünmez güçlerini dengelemekle olur. Onun mükemmelliğini sağlayan öğelerden biri de, Allah'ın, ona, hayrı ve şerri, iyi ve kötüyü birbirinden ayırmayı sağlayan akli bağışlaması, doğruluk ile sapıklığı birbirinden ayıracak özellik ve ölçüyü ona öğretmesidir. İbn Abbâs şöyle der: Allah hayrı ve şerri, itaat ve isyanı ona açıkladı. Yapacağı ve sakınacağı şeyleri ona öğretti. Tefsirciler şöyle der: Yüce Allah, gücünün büyüklüğünü ve tek ilah olduğunu göstermek için şu yedi şeye yani güneş, ay, gece, gündüz, gök, yer e insan nefesine yemin etti. Bu yeminle aynı zamanda bu yedi şeyin birçok faydası olduğuna, büyük yararları bulunduğu ve bunların mutlaka bir yaratıcısının, hareketlerini idare eden birinin olduğuna işaret etti. Allah'a itaat ederek nefisini temizleyen ve onu isyan ve günah kirinden arındıran,

²³⁷ Elmalılı M. Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, Azim, İstanbul, 1993.

²³⁸ Şems 91/7-10.

²³⁹ Beled 90/8-10.

²⁴⁰ İnsan 76/3.

kesinlikle kurtulmuştur. Kim nefsinin isteklerine uyupta Mevla'sının emirlerine isyankar olursa, akıllılar zümresinin dışına çıkar ve ahmak cahiller topluluğuna dahil olur.²⁴¹

Nefse, fücür ve takvasının ilham edilmesi; ona bunların anlatılması, birisinin güzel, diğerinin çirkin olduğunun bildirilmesi ve nefse, bunlardan dilediğini seçme imkânının verilmesi demektir. Öte yandan öğretme, anlatma ve açıklama başka şeydir, ilham ise daha başka bir şeydir. Çünkü ilham, Allah'ın, insanın kalbine bir şeyi düşürmesi koyması demektir. Allah insanın kalbine/aklına bir şey düşürdüğünde ise, onu ondan ayrılmaz hale getirir. Çünkü ilhamın temel manası, Arapların, birisi bir şeyi bir kerede yuttuğunda, kullandıkları *Lehime* 'ş-şey'e لَهْمَ الشَّيْءِ , *ilthamehu* اَلْتَهَمَهُ şeklindeki deyimlerine dayanır. Yine Arapça 'da, "O şey onu yuttu" manasında *elhemetehu zâlike* 'ş-şey'e اَلْهَمَّتُهُ ذَلِكَ الشَّيْءُ ifadesi kullanılır ki, ilham kelimesinin temel manası budur. Bu ifade tıpkı bir *yutturma* gibi olduğu için daha sonraları Allah'ın kalbe düşürdüğü şeyleri ifade için de kullanılmıştır²⁴².

3.3. Sorumluluğun Özellikleri

Sorumluk uçsuz bucaksız veya kiminle kaim olduğu bilinmeyen rastgele bir bilinmezler yığını değildir.

İnsanın en geniş anlamda ibadet/kulluk yapmakla mükellef olduğu göz önünde bulundurulursa, mesuliyet alanının ne kadar geniş olduğu kolaylıkla anlaşılır. Başta kendisini yaratana gönülden iman etmek olmak üzere, Ona karşı, belli şekli ve zamanı olan namaz, oruç, hac, zekât gibi dar anlamıyla ibadet diyebileceğimiz tüm vecibeleri yerine getirmek; diğer varlıklara karşı şefkat ve merhamet ile muamelede bulunmak; doğruluk ve dürüstlük dâhil tüm güzel ahlaki hasletlerle mücehhez olmak... Kısaca Kur'an'da nitelendirildiği gibi mü'min, muttaki, muhsin, mütevekkil bir kul olmak... Bütün bunlar insanın mesuliyet alanı içine girmektedir ve bütün bu konularda Allah'ın emrettiği gibi hareket ederek sorumluluğunun gereğini yapmak durumundadır. Şüphesiz ki burada sınırı çizildiği gibi insan mesuliyete riayet ederse bundan dolayı dünya ve ahirette mükâfat görecektir; mesuliyete riayet etmezse bundan dolayı da cezalandırılacaktır.²⁴³

²⁴¹ Muhammed Ali Es-Sabuni, Safvetü't-Tefasir, 7/326.

²⁴² Fahreddin Râzî, Tefsîr-i Kebîr Mefâtihi'l-Gayb, 23/169-170.

²⁴³ Hidayet Aydar, "Kur'an'da Mes'uliyete Riayet ve Riayetsizliğin Dünyevi ve Uhrevi Sonuçları", içinde Kur'an-ı Kerimde Mes'uliyet: Kaynağı, Sınırları, Sonuçları, Ensar Neşriyat: İstanbul, 2006, 251.

3.3.1. Mahdut Mükellefiyet

Allah adildir, insanlara hiçbir surette zulmetmez fakat insanlar önceden kendi elleriyle yaptıkları sebebiyle kendilerine zulmeder.

ذٰلِكَ بِمَا قَدَّمْتُمْ اَيْدِيكُمْ وَاَنَّ اللّٰهَ لَيْسَ بِظَلّٰمٍ لِّلْعٰبِدِیۡ

*Bu, kendi ellerinizin (önceden yapıp) gönderdiklerinin karşılığıdır. Allah, kullara asla zulmedici değildir.*²⁴⁴

اِنَّ اللّٰهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْئًا وَّلٰكِنَّ النَّاسَ اَنْفُسُهُمْ يَظْلِمُوْنَ

*Şüphesiz Allah insanlara hiçbir şekilde zulmetmez; fakat insanlar kendilerine zulmederler.*²⁴⁵

İnsanların amelleriyle ilgili olarak ahirette kayıtların tutulduğu kitabı görünce suçlular korkuya kapılırlar.

وَوُضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَا لِ هٰذَا الْكِتَابِ لَا يُعَادِرُ صَغِيرَةً وَّلَا كَبِيرَةً اِلَّا اَخْطٰیهَا وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا وَّلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ اَحَدًا

*Kitap ortaya konur. Suçluları, kitabın içindekilerden korkuya kapılmış görürsün. "Eyvah bize! Bu nasıl bir kitaptır ki küçük, büyük hiçbir şey bırakmadan hepsini sayıp dökmüş!" derler. Onlar bütün yaptıklarını karşılarında bulurlar. Senin Rabbin hiç kimseye zulmetmez.*²⁴⁶

Allah hiç kimseye zulmetmeyeceği için insana da gücünün üzerinde sınırsız bir sorumluluk yüklememiş; ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılmıştır. Bu durum Bakara suresinin son ayetinde şöyle ifade edilir:

لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ تَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اٰكْتَسَبَتْ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا اِنْ نَسِينَا اَوْ اَخْطَاْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا اِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلٰی الَّذِيْنَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ وَاَعْفُ عَنَّا وَاغْفِرْ لَنَا وَاَرْحَمْنَا اَنْتَ مَوْلٰنَا فَاَنْصُرْنَا عَلٰی الْقَوْمِ الْكٰفِرِيْنَ

Allah bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar. Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararındır. (Şöyle diyerek dua ediniz): "Ey Rabbimiz! Unutur, ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma! Ey Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme. Ey Rabbimiz!

²⁴⁴ Al-i İmran 3/182.

²⁴⁵ Yunus 10/44.

²⁴⁶ Kehf 18/49.

*Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yüklemeyi! Bizi affet, bizi bağışla, bize acı! Sen bizim Mevlâmızsın. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et.*²⁴⁷

İnsan, sonsuz bir güç ve kudret sahibi kılınmadığına göre onun ödev ve yükümlülüklerinin de mahdut ve ölçülü olması, sorumluluğun belirli bir zaman dilimini kapsamamasının gerekli olduğunda kuşku yoktur. Hatta insanların kendi aralarında dahi farklı sorumluluk alanları olduğu da söylenebilir. Zira insanlara verilen imkânlar ve kimi kabiliyetler de farklı farklıdır. Şurası açıktır ki Allah, her bir insan teki için ayrı ayrı olmak üzere hiçbir insana takati fevkinde bir mükellefiyet yüklemeyiz.

İslam âlimleri mesuliyetin temel şartının ehliyet olduğunu söylemektedirler; yani kişinin teklif edilen şeyleri anlayıp idrak etmeye ve yapmaya güç yetirmesi, başka bir ifadeyle eda ehliyetine sahip olması icap eder. Bir insanın herhangi bir işle yükümlü olması için o işi anlayacak ve yapacak yeterlilikte ve ona ehil olması şarttır. Bunun için de akıllı olmak, buluşa ermiş olmak, söyleneni anlayacak uzuvlara malik olmak gereklidir. Ayrıca kişiye davet ulaşıp olmalıdır. Şüphesiz bunların yanında aynı zamanda o kişinin irade hürriyetine sahip olması da lazımdır. Akıl, sorumluluk taşımanın ana koşullarındandır. Kur'an içinde birçok ayette akla ve onu kullanma hususuna işaret etmektedir. Birçok ayetin sonunda, bir takım hususlar zikredildikten sonra "akletmez misiniz?" denmektedir.²⁴⁸ Ayrıca *ulîl-elbab* أولي الأبواب diyerek akıl sahiplerine dikkat çekilmekte ve bunlar övülmektedir.²⁴⁹ Kişinin sorumlu tutulması için mutlaka ilahi davetin ona tebliğ edilmiş olması da gerekir.²⁵⁰

3.3.2. Mükellefiyetin Ferdiliği

قُلْ أَعْيَرَ اللَّهُ أَبْعَى رَبًّا وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ وَلَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ إِلَّا عَلَيْهَا وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُم مَّرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ

*De ki: "Her şeyin Rabbi o iken ben başka bir Rab mi arayayım? Herkes günahı yalnız kendi aleyhine kazanır. Hiçbir günahkâr başka bir günahkârın günah yükünü yüklenmez. Sonra dönüşünüz ancak Rabbinizedir. O size, ihtilaf etmekte olduğunuz şeyleri haber verecektir."*²⁵¹

²⁴⁷ Bakara 2/286.

²⁴⁸ Bakara 2/44,76; Al-i İmran 3/65; Enam 6/32; Araf 7/169; Yunus 10/16; Hud 11/51; Yusuf 12/109; Enbiya 21/10, 7; Mü'minün 23/80; Kasas 28/60; Saffat 37/138.

²⁴⁹ Bakara 2/179,197; Al-i İmran 3/190; Maide 5/100; Yusuf 12/111; Sad 38/43; Zümer 39/21; Gafir 40/54; Talak 65/10.

²⁵⁰ Hidayet Aydar, Kur'an-ı Kerimde Mes'uliyet: Kaynağı, Sınırları, Sonuçları, 256.

²⁵¹ Enam 6/164.

Yukarıdaki ayette sarih biçimde ifade edildiği gibi, insanın yeryüzündeki tüm sorumluluğu kişisel bir temele dayanmaktadır. Buna bağlı olarak ahirette verilecek hesap da kişisel olacaktır. İnsan için ancak çalıştığı vardır ve şüphesiz ileride onun çalışmasının karşılığı kendisine tastamam verilecektir. Öyleyse kuşku yoktur ki, insanın başına gelen herhangi bir musibet, onun kendi yaptıkları nedeniyledir.

وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ وَأَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرَىٰ ثُمَّ يُجْزَاهُ الْجَزَاءَ الْأَوْفَىٰ

*İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder. Ve çabasının karşılığı ileride mutlaka görülecektir. Sonra kendisine karşılığı tastamam verilecektir.*²⁵²

وَمَا أَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فِيمَا كَسَبْتُمْ أَيْدِيكُمْ وَيَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ

*Başınıza gelen her musibet kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir; kaldı ki Allah birçoğunu da bağışlar.*²⁵³

مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولًا وَكَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا

*"Sana gelen iyilik Allah'tandır. Başına gelen kötülük ise nefsendendir. Seni insanlara elçi gönderdik; şahit olarak da Allah yeter."*²⁵⁴

Kim doğru yolu bulmuş ve o yolda salih amel işlemişse²⁵⁵ ise bu kendi lehinedir²⁵⁶; kim de sapmış ve kötülük yapmışsa o da kendi aleyhine sapmıştır.²⁵⁷ Sapanların hepsi için ayrı ayrı olmak üzere günahların karşılığı verilecektir.²⁵⁸ Kim iyi ve yararlı işler yaparsa bu durum onun lehinedir, kim de kötülük yaparsa kendi aleyhinedir²⁵⁹ ve sadece yapmakta

²⁵² Necm 53/39-41.

²⁵³ Şura 42/30.

²⁵⁴ Nisa 4/79.

²⁵⁵ Casiye 45/15.

²⁵⁶ Zümer 39/41.

²⁵⁷ İsra 17/15.

²⁵⁸ Nur 24/11.

²⁵⁹ Fussilet 41/43.

olduklarının karşılığını görecektir.²⁶⁰ İnkâr edenlerin inkârları kendi aleyhlerinedir. Amel-i salih işleyenlerse bunu neticesinde sadece kendilerine cennette bir yer hazırlamış olurlar.²⁶¹ Yani herkes kazandığına karşılık bir rehindir.²⁶²

3.4. Sorumluluğun Bazı Alanları

İnsanın sorumluluğu tekdüze değil çeşitli yönleri olan hayatın her alanına değen bazen karmaşık bazen de oldukça basit özellikler arz eder. Kur'an'ın ana gayelerinden biri de insanın bu sorumluluklarının merhale merhale anlatılıp hatırlatılması, bu mükellefiyetlikleri yerine getirmeye ikna edilmesidir.

3.4.1. İnsanın Allah'a Karşı Sorumluluğu

Kuşkusuz insanın Allah'a karşı sorumluluklarının çerçevesi bir yandan bizzat Allah'a iman edip O'na yönelik bireysel ibadetlerini ifa etmesini, öte yandan da başta insan olmak üzere Allah'ın yarattığı tüm varlıklara yönelik davranışlarında dürüst, samimi ve merhamet yüklü olmasını kapsar. Esasen ahlakın temelini, Allah'ın emirlerine saygı, yarattıklarına şefkat ve sevgi olduğu belirtilmiştir.²⁶³ Kalbi Allah'a sorumluluk bilinciyle dolu olan bir insan, öncelikle inanıp gönülden bağlandığı Rabbinin emir ve yasaklarını harfiyen yerine getirmeye çalışır. Her davranışında ve her amelinde iman ettiği Rabbinin rızasını göz önünde bulundurarak hareket eder. Bunu belki de “takva” şeklinde bir tek kelimeyle izah etmek mümkündür. Bütün iş ve eylemlerinde takvalı olmak veya başka bir ifadeyle muttaki olmak... İşte Allah'a karşı sorumluluk bilinci kişiyi muttaki olarak yaşamaya sevk eder. Takva kelimesi, terim anlamı itibariyle, günaha götüren şeylerden korunmak anlamına gelir. Takva, kişiyi bu eylemleri yaparak günah işlemekten korumaktır. Bütün varlığıyla kişinin Allah'a teveccüh etmesi bağlamında takvayı, Allah'a ve O'nun yarattığı varlıklara karşı saygı ve sevgi dolu olmak; Allah'ın kendine ve yarattıklarına karşı yapılmasını tasvip etmediği her türlü davranıştan uzak durmak şeklinde açıklayabiliriz.²⁶⁴

Denilebilir ki, her şey insanın Yaratanına karşı olan sorumluluğunun bilincine varmasıyla başlar. Bu da ancak Allah'a karşı gelmekten sakınmakla olur.²⁶⁵ Allah, insanlar

---

²⁶⁰ Araf 7/147.

²⁶¹ Rum 30/44.

²⁶² Müddesi 74/38; Tur 52/21.

²⁶³ Zuhruf 43/44.

²⁶⁴ Hidayet Aydar, Kur'an-ı Kerimde Mes'uliyet: Kaynağı, Sınırları, Sonuçları, 261.

²⁶⁵ Hac 22/1.

öğüt alsınlar diye Kur'an'da her türlü örneği vermiştir.²⁶⁶ Ayrıca Kur'an, insanların bilmesi için bir açıklama/izah, Allah'a isyandan kaçınanlar için de yol gösterici ve tembihtir.²⁶⁷ Lokman suresinde Allah:

أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعْمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ

*Göklerde, yerde ne varsa hepsini Allah'ın sizin hizmetinize verdiğini ve açıkça yahut gizlice üzerinizdeki nimetlerini tamamladığını görmediniz mi? Yine de insanlar arasında, hiçbir bilgisi, yol göstericisi ve aydınlatıcı bir kitabı olmadan Allah hakkında tartışıp duranlar vardır.*²⁶⁸

ayetiyle, hayata dair söylenecek bir şey varsa onun mutlaka bir kitaba dayandırılması gerektiğini ifade etmiştir.

Allah'ın Kur'an'la yol göstermesine inandıklarını iddia edenlerden bazıları, imanlarını mutlak bir kazancın aracı gibi görmek istemektedirler:

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ فَإِذَا أُوذِيَ فِي اللَّهِ جَعَلَ فِتْنَةَ النَّاسِ كَعَذَابِ اللَّهِ وَلَئِنْ جَاءَ نَصْرٌ مِنْ رَبِّكَ لَيَقُولُنَّ إِنَّا كُنَّا مَعَكُمْ أَوْلَىٰ أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِمَا فِي صُدُورِ الْعَالَمِينَ

İnsanlar arasında öyleleri de vardır ki, "Allah'a inanıyoruz" derler; ama Allah uğrunda bir sıkıntıyla karşılaşınca insanlardan gördükleri eziyeti Allah'tan gelen bir ceza gibi düşünürler. Ama rabbinden bir yardım gelecek olsa o zaman da mutlaka (gerçek müminlere), "Aslında biz hep sizinle olduk" derler. Peki ama herkesin kalbindekileri en iyi bilen Allah değil midir?"²⁶⁹

İnsan Allah'a iman noktasında kimi zaman samimiyetsiz tavır takınırken kimi zaman da imanı kendisine özel bir ayrıcalık olarak görmek ister. Bu hususlar Kur'an'da aşağıdaki ayetler çerçevesinde ele alınır.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ

*İnsanlardan, inanmadıkları halde, "Allah'a ve ahiret gününe inandık" diyenler de vardır.*²⁷⁰

²⁶⁶ Zümer 39/27.

²⁶⁷ Al-i İmran 2/138.

²⁶⁸ Lokman 31/20.

²⁶⁹ Ankebut 29/10.

²⁷⁰ Bakara 2/8.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ امْنُوا كَمَا امْنَتِ النَّاسُ قَالُوا أَنُؤْمِنُ كَمَا امْنَتِ السُّفَهَاءُ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ وَلَكِنْ لَا يَعْلَمُونَ

Onlara, "İnsanların inandıkları gibi siz de inanın" denildiğinde ise, "Biz de akılsızlar gibi iman mı edelim?" derler. İyi bilin ki, asıl akılsızlar kendileridir, fakat bilmezler.²⁷¹

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطَانٍ مَرِيدٍ

İnsanlardan kimi vardır ki, hiçbir bilgisi olmadığı halde Allah hakkında tartışmaya girer ve her azgın şeytanın ardına düşer.²⁷²

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ ۚ ثَانِي عَطْفِهِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ لَهُ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَنُذِيقُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَذَابَ الْحَرِيقِ

İnsanlardan öylesi de vardır ki, ne bir ilmi, ne bir yol göstericisi, ne de aydınlatıcı bir kitabı olduğu halde kibirlenerek insanları Allah'ın yolundan saptırmak için, Allah hakkında tartışmaya kalkar. Ona dünyada bir rezillik vardır. Ona kıyamet gününde de yangın azabını tattıracağız.²⁷³

أَحْسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ

İnsanlar, "İnanmış" demekle imtihan edilmeden bırakılacaklarını mı zannederler.²⁷⁴

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّخِذَهَا هُزُوًا أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ

İnsanlardan öylesi vardır ki, bilgisizce Allah yolundan saptırmak ve o yolu eğlenceye almak için, eğlencelik asılsız ve faydasız sözleri satın alır. İşte onlar için aşağılayıcı bir azap vardır.²⁷⁵

Allah'a gereği gibi inanma ve bunun devamı olarak itaat ile salih ameller işleme hususunda sürekli delil arayan inatçı akıl türü için aslında dikkatle incelediğinde çevrede birçok ikna edici delil bulunduğu görülecektir.

²⁷¹ Bakara 2/13.

²⁷² Hac 22/3.

²⁷³ Hac 22/8-9.

²⁷⁴ Ankebut 29/2.

²⁷⁵ Lokman 31/6.

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ
النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَخْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ
الرِّيَّاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ وَلَوْ يَرَى
الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرُونَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ

Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara yarar sağlayacak şeylerle denizde seyreden gemilerde, Allah'ın gökyüzünden indirip kendisiyle ölmüş toprağı dirilttiği yağmurda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgarları ve gökle yer arasındaki emre amade bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için deliller vardır. İnsanlar arasında Allah'ı bırakıp da ona ortak koşanlar vardır. Onları, Allah'ı severcesine severler. Mü'minlerin Allah'a olan sevgisi daha güçlü bir sevgidir. Zulmedenler azaba uğrayacakları zaman bütün kuvvetin Allah'ın olduğunu ve Allah'ın azabının pek şiddetli olduğunu bir bilselerdi.²⁷⁶

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ
وَالدَّوَابُّ وَكَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ وَكَثِيرٌ حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ وَمَنْ يُهِنِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُكْرِمٍ إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا
يَشَاءُ

Görmedin mi ki şüphesiz, göklerde ve yerde olanlar, güneş ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların birçoğu Allah'a secde etmektedir. Birçoğunun üzerine de azap hak olmuştur. Allah kimi alçaltırsa ona saygınlık kazandıracak hiçbir kimse yoktur. Şüphesiz, Allah dilediğini yapar.²⁷⁷

لَخَلْقُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ أَكْبَرُ مِنْ خَلْقِ النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ

Elbette göklerin ve yerin yaratılması, insanların yaratılmasından daha büyük bir şeydir. Fakat insanların çoğu bilmezler.²⁷⁸

كَلَّا وَالْقَمَرَ وَاللَّيْلَ إِذْ أَدْبَرَ وَالصُّبْحَ إِذَا أَسْفَرَ إِنَّهَا لَأِحْدَى الْكُبْرَى نَذِيرًا لِلْبَشَرِ لِمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ أَنْ
يَتَّقَدَّمَ أَوْ يَتَأَخَّرَ

Hayır, (öğüt almazlar.) Aya, çekilip gittiğinde geceye, aydınlandığında sabaha andolsun ki o (cehennem) insan için; içinizden ileri geçmek yahut geri kalmak isteyenler için uyarıcı olarak elbette en büyük bir şeydir.²⁷⁹

²⁷⁶ Bakara 2/164-165.

²⁷⁷ Hac 22/18.

²⁷⁸ Mü'min 40/57.

²⁷⁹ Müddessir 74/32-37.

وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا

*Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme. Çünkü kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur.*²⁸⁰

Allah'a gereği gibi inanıp da O'na karşı olan vecibelerini layıkıyla ifa eden kişi daha önce ölmüş de bununla dirilmiş kişi gibidir.

أَوَمَنْ كَانَ مَيِّتًا فَآخِيتْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا كَذَلِكَ زُيِّنَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

*Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine, insanlar arasında yürüyeceği bir nur verdiğimiz kimsenin durumu, hiç, karanlıklar içinde kalmış, bir türlü ondan çıkamamış kimsenin durumu gibi olur mu? İşte kafirlere, işlemekte oldukları çirkinlikler böyle süslü gösterilmiştir.*²⁸¹

هَذَا بَصَائِرُ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ

*Bu Kur'an, insanlar için kalp gözleri (konumundaki bir nur), kesin olarak inanan bir toplum için de bir hidayet ve bir rahmettir.*²⁸²

رَبَّنَا اكشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ

*İnsanlar, "Rabbimiz! Bu azabı bizden kaldır, çünkü biz artık inanıyoruz" derler.*²⁸³

الرَّكِتَابُ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِ رَبِّهِمْ إِلَى صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ
اللَّهُ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَوَيْلٌ لِلْكَافِرِينَ مِنْ عَذَابٍ شَدِيدٍ

*Elif Lâm Râ. Bu Kur'an, Rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa, mutlak güç sahibi ve övgüye layık, göklerdeki ve yerdeki her şey kendisine ait olan Allah'ın yoluna çıkarman için sana indirdiğimiz bir kitaptır. Şiddetli azaptan dolayı vay kafirlerin haline.*²⁸⁴

Oysa İnsanların, nankörce Allah'a karşı gelmek, isyan etmek yerine O'na itaat içinde salih bir kul olmaları beklenir. Allah'ın insana bağışladığı tüm nimetler ve üstün özelliklerin gereği bu böyle olmalıdır.

²⁸⁰ İsra 17/36.

²⁸¹ Enam 6/122.

²⁸² Casiye 45/20.

²⁸³ Duhan 44/12.

²⁸⁴ İbrahim 14/1-2.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ وَاحْشَوْا يَوْمًا لَا يَجْزِي وَالِدٌ عَنْ وَلَدِهِ وَلَا مَوْلُودٌ هُوَ جَانٍ عَنْ وَالِدِهِ شَيْئًا إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُم بِاللَّهِ الْغُرُورُ

*Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Hiçbir babanın çocuğuna hiçbir yarar sağlayamayacağı, hiçbir çocuğun da babasına hiçbir yarar sağlayamayacağı günden korkun! Şüphesiz Allah'ın va'di gerçektir. Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın. O aldatici şeytan da Allah hakkında sizi aldatmasın.*²⁸⁵

3.4.2. İnsanın Kendisine Karşı Sorumluluğu

İnsan kendi lehine kendi iyiliği için dünyada Allah'a imanı ve böylelikle ahiret yurdunun kurtuluş ve mutluluğunu elde etme yollarını tercih etmelidir. Dünyanın aldaticılığına da kanmamalıdır. Kendisi Allah'a muhtaç iken Allah'ın âlemlerden müstağni olduğu unutmamalıdır. İnsanın Allah'ın katındaki asıl değeri takvayı kuşanmakla meydana gelir. Böylelikle insan kendisini ve ehlini ateş azabından koruyabilir. İnsan kendi gücünün üstünde olan durumlarda ise Allah'a sığınmalıdır.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمُ الرَّسُولُ بِالْحَقِّ مِنْ رَبِّكُمْ فَآمِنُوا خَيْرًا لَكُمْ وَإِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا

*Ey insanlar! Peygamber size Rabbinizden hakkı (gerçeği) getirdi. O halde kendi iyiliğiniz için iman edin. Eğer inkar ederseniz bilin ki, göklerdeki her şey, yerdeki her şey Allah'ındır. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.*²⁸⁶

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُم بِاللَّهِ الْغُرُورُ

*Ey insanlar! Şüphesiz Allah'ın vaadi gerçektir. Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın. Sakın çok aldatici (Şeytan) Allah hakkında sizi aldatmasın.*²⁸⁷

يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ

*Ey insanlar! Siz Allah'a muhtaçsınız. Allah ise her bakımdan sınırsız zengin olandır, övülmeye hakkıyla layık olandır.*²⁸⁸

²⁸⁵ Lokman 31/33.

²⁸⁶ Nisa 4/170.

²⁸⁷ Fatır 35/5.

²⁸⁸ Fatır 35/15.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَىٰكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ

*Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınmanızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdâr olandır.*²⁸⁹

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ

*Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. O ateşin başında gayet katı, çetin, Allah'ın kendilerine verdiği emirlere karşı gelmeyen ve kendilerine emredilen şeyi yapan melekler vardır.*²⁹⁰

قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ ۝ مَلِكِ النَّاسِ ۝ إِلَهِ النَّاسِ ۝ مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ ۝ الَّذِي يُوَسْوِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ

*De ki: "Cinlerden ve insanlardan; insanların kalplerine vesvese veren sinsi vesvesecinin kötülüğünden, insanların Rabbine, insanların Melik'ine, insanların İlah'ına sığınırım."*²⁹¹

İnsanın, sorumluluğu gereği yapması gereken hususlarda gevşeklik göstermesi yahut bütünüyle bunu yapmaktan vazgeçmesi, yapmaya yanaşmaması durumunda Allah hemen cezalandırmaz, mühlet tanır.

وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا مَا تَرَكَ عَلَى ظَهْرِهَا مِنْ دَابَّةٍ وَلَكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّىٰ فَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِعِبَادِهِ بَصِيرًا

*Eğer Allah insanları, kazandıkları yüzünden hemen cezalandıracak olsaydı, yerkürenin sırtında hiçbir canlı bırakmazdı. Ne var ki, onları belirli bir süreye kadar erteliyor. Nihayet süreleri gelince, (gerekeni yapar). Çünkü Allah, kullarını hakkıyla görmektedir.*²⁹²

وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِظُلْمِهِمْ مَا تَرَكَ عَلَيْهَا مِنْ دَابَّةٍ وَلَكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّىٰ فَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ

²⁸⁹ Hucurat 49/13.

²⁹⁰ Tahrim 66/6.

²⁹¹ Nas 114/1-6.

²⁹² Fatır 35/45.

*Eğer Allah, insanları zulümleri yüzünden hemen cezalandırsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı. Fakat onları belirli bir süreye kadar erteler. Ecelleri geldiği zaman ise ne bir an geri kalabilirler, ne de öne geçebilirler.*²⁹³

إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ أَيُّهَا النَّاسُ وَيَأْتِ بِآخَرِينَ وَكَانَ اللَّهُ عَلَىٰ ذَٰلِكَ قَدِيرًا

*Ey insanlar! Allah dilerse sizi yok eder ve başkalarını getirir. Allah buna hakkıyla gücü yetendir.*²⁹⁴

Her şeyin sonunda Allah'ın bütün insanları hesaba çekeceği inkâr edilemez yalın bir hakikattir. Ne var ki insan o gün, dünyadayken yaptıkları ve yapmadıkları için pişmanlığını gizleyemeyecek de bunu düzeltmek üzere yeniden dünyaya gönderilmeyi talep edecek. Ancak iş işten geçmiş olup geri dönülecek bir dünya yoktur artık. Tüm insanlar hesap vermek üzere kabirlerinden çıkarılıp Allah'ın huzuruna alınacaklar ve o gün hiç kimseye haksızlık edilmeyecektir.

اِقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ مُّعْرِضُونَ

*İnsanların hesaba çekilmeleri yaklaştı. Halbuki onlar gaflet içinde yüz çevirmekteler.*²⁹⁵

وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا وَجِيءَ يَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ يَتَذَكَّرُ الْإِنْسَانُ وَأَنَّىٰ لَهُ الذِّكْرَىٰ

*Rabbinin buyruğu ve saf saf dizilmiş olarak melekler geldiği ve o gün cehennem getirildiği zaman, işte o gün insan (yaptıklarını bir bir) hatırlar. Fakat bu hatırlamanın ona nasıl faydası olacak!?*²⁹⁶

يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَامِهِمْ فَمَنْ أُوِّيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَأُولَٰئِكَ يَقْرَءُونَ كِتَابَهُمْ وَلَا يُظَلَمُونَ فَتِيلًا

*Bütün insanları kendi önderleriyle birlikte çağıracağımız günü hatırla. (O gün) her kime kitabı sağından verilirse işte onlar kitaplarını okurlar ve kıl kadar haksızlığa uğratılmazlar.*²⁹⁷

يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ وَالسَّمَوَاتُ وَبَرَزُوا لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ

*O gün yer, başka bir yere, gökler de başka göklere dönüştürülür ve insanlar bir ve kahhar (her şeyin üzerinde yegâne hakim) olan Allah'ın huzuruna çıkarlar.*²⁹⁸

²⁹³ Nahl 16/61.

²⁹⁴ Nisa 4/133.

²⁹⁵ Enbiya 21/1.

²⁹⁶ Fecr 89/22-23.

²⁹⁷ İsra 17/71.

²⁹⁸ İbrahim 14/48.

وَأَنْذِرِ النَّاسَ يَوْمَ يَأْتِيهِمُ الْعَذَابُ فَيَقُولُ الَّذِينَ ظَلَمُوا رَبَّنَا أَخْرَجْنَا إِلَىٰ آجَلٍ قَرِيبٍ نُبِئْ دَعْوَتَكَ
وَتَتَّبِعِ الرَّسُولَ أَوْلَمَ تَكُونُوا أَقْسَمْتُمْ مِنْ قَبْلِ مَا لَكُمْ مِنْ زَوَالٍ

(Ey Muhammed!) İnsanları, kendilerine azabın geleceği gün ile uyar. Zira o gün zalimler, "Ey Rabbimiz! Yakın bir süreye kadar bizi ertele de senin çağrına uyalım ve peygamberlerin izinden gidelim" diyecekler. Onlara şöyle denilecek: "Daha önce siz, sonunuzun gelmeyeceğine yemin etmemiş miydiniz?"²⁹⁹

يَوْمَ يَسْمَعُونَ الصَّيْحَةَ بِالْحَقِّ ذَلِكَ يَوْمُ الْخُرُوجِ

O gün insanlar hakka çağırın o korkunç sesi işiteceklerdir. İşte bu, (kabirlerden) çıkış günüdür.³⁰⁰

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا يَا مَعْشَرَ الْجِنَّ قَدِ اسْتَكْبَرْتُمْ مِنَ الْإِنْسِ وَقَالَ أَوْلِيَاؤُهُمْ مِنَ الْإِنْسِ رَبَّنَا
اسْتَمْتَعَ بَعْضُنَا بِبَعْضٍ وَبَلَّغْنَا آجَلَنَا الَّذِي أَجَلْتَ لَنَا قَالَ النَّارُ مَثْوِيكُمْ خَالِدِينَ فِيهَا إِلَّا مَا شَاءَ
اللَّهُ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ

Onların hepsini bir araya toplayacağı gün şöyle diyecektir: "Ey cin topluluğu! İnsanlardan pek çoğunu saptırıp aranızda kattınız." Onların insanlardan olan dostları, "Ey Rabbimiz! Bizler birbirimizden yararlandık ve bize belirlediğin süremizin sonuna ulaştık" diyecekler. Allah da diyecek ki: "Allah'ın diledikleri (affettikleri) hariç, içinde ebedi kalmak üzere duracağımız yer ateştir." Ey Muhammed! Şüphesiz senin Rabbin hüküm ve hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir.³⁰¹

يَا مَعْشَرَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي وَيُنذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا
قَالُوا شَهِدْنَا عَلَىٰ أَنْفُسِنَا وَعَرَّثْتُمْ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَشَهِدُوا عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ

(O gün Allah şöyle diyecektir:) "Ey cin ve insan topluluğu! İçinizden size âyetlerimi anlatan ve bu gününüzün gelip çatacağı hakkında sizi uyarayan peygamberler gelmedi mi?" Onlar şöyle diyecekler: "Biz kendi aleyhimize şahitlik ederiz." Dünya hayatı onları aldattı ve kafir olduklarına dair kendi aleyhlerine şahitlik ettiler.³⁰²

وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ
أُذُنٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَٰئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَٰئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ

²⁹⁹ İbrahim 14/44.

³⁰⁰ Kaf 50/42.

³⁰¹ Enam 6/128.

³⁰² Enam 6/130.

Andolsun biz, cinler ve insanlardan, kalpleri olup da bunlarla anlamayan, gözleri olup da bunlarla görmeyen, kulakları olup da bunlarla işitmeyen birçoklarını cehennem için var ettik. İşte bunlar hayvanlar gibi, hatta daha da aşağıdadırlar. İşte bunlar gafillerin ta kendileridir.³⁰³

إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّمَن خَافَ عَذَابَ الْآخِرَةِ ذَلِكَ يَوْمٌ مَّجْمُوعٌ لَهُ النَّاسُ وَذَلِكَ يَوْمٌ مَّشْهُودٌ

Şüphesiz, ahiret azabından korkanlar için bunda bir ibret vardır. Bu, insanların (hesap ve ceza için) toplanacakları bir gündür. Bu, herkesin toplanıp bir araya geleceği bir gündür.³⁰⁴

فَاقِمِ وَجْهَكَ لِلدِّينِ الْقَيِّمِ مِن قَبْلِ أَن يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللَّهِ يَوْمَئِذٍ يُصَدَّعُونَ

Allah tarafından, geri çevrilmesi olmayan bir gün gelmeden önce yüzünü dosdoğru dine çevir. O gün insanlar bölük bölük ayrılacaklardır.³⁰⁵

وَإِذَا حُشِرَ النَّاسُ كَانُوا لَهُمْ أَعْدَاءً وَكَانُوا بِعِبَادَتِهِمْ كَافِرِينَ

İnsanlar (kıyamet günü) toplandığında, o tapıkları kendilerine düşman oluverir, onların ibâdetlerini de inkâr ederler.³⁰⁶

إِذْ يَتَلَقَّى الْمُتَلَقِّيَانِ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ قَعِيدٌ مَا يَلْفِظُ مِن قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ ذَلِكَ مَا كُنْتَ مِنْهُ تَحِيدُ وَنُفِخَ فِي الصُّورِ ذَلِكَ يَوْمُ الْوَعِيدِ

Üstelik, biri insanın sağ tarafında, biri sol tarafında oturmuş iki alıcı melek de (onun yaptıklarını) alıp kaydetmektedir. İnsan hiçbir söz söylemez ki onun yanında (yaptıklarını) gözetleyen (ve kaydeden) hazır bir melek bulunmasın. Ölüm sarhoşluğu bir hakikat olarak insana gelir de ona, "İşte bu, senin öteden beri kaçıp durduğun şeydir" denir. (İnsanlar öldükten sonra tekrar dirilmeleri için) Sûr'a üfürülecek. İşte bu, tehdidin gerçekleşeceği gündür.³⁰⁷

سَنَنْفِرُكُمُ أَيُّهُ الثَّقَلَانِ

Yakında sizi de hesaba çekeceğiz, ey cinler ve insanlar!³⁰⁸

فَيَوْمَئِذٍ لَا يُسْأَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَلَا جَانٌّ

İşte o gün ne insana, ne cine günahı sorulmayacak.³⁰⁹

³⁰³ Araf 7/179.

³⁰⁴ Hud 11/103.

³⁰⁵ Rum 30/43.

³⁰⁶ Ahkaf 46/6.

³⁰⁷ Kaf 50/17-20.

³⁰⁸ Rahman 55/31.

³⁰⁹ Rahman 55/39.

فَإِذَا جَاءَتِ الطَّامَّةُ الْكُبْرَىٰ يَوْمَ يَتَذَكَّرُ الْإِنْسَانُ مَا سَعَىٰ

En büyük felaket (kıyamet) geldiği zaman, o gün insan yaptıklarını hatırlar.³¹⁰

فَإِذَا بَرِقَ الْبَصْرُ وَخَسَفَ الْقَمَرُ وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ يَقُولُ الْإِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ أَيْنَ الْمَفْرُ كَلَّا لَا وَزَرَ إِلَىٰ رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمُسْتَقَرُّ يُنبِئُ الْإِنْسَانَ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَأَخَّرَ بَلِ الْإِنْسَانُ عَلَىٰ نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ وَلَوْ أَلْقَىٰ مَعَاذِيرَهُ

Gözler kamaştığı, ay karanlığa gömüldüğü, güneş ve ay bir araya getirildiği zaman, o gün insan "kaçış nereye?" diyecektir. Hayır, hiçbir sığınacak yer yoktur. O gün varıp durulacak yer, sadece Rabbinin huzurudur. O gün insana, yapıp önden gönderdiği ve yapmayıp geri bıraktığı şeyler haber verilir. Hatta, mazeretlerini ortaya koysa da, o gün insan kendi aleyhine şahittir.³¹¹

يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَىٰ رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيهِ

Ey insan! Şüphesiz, sen Rabbine (kavuşuncaya kadar) didinip duracak ve sonunda didinmenin karşılığına kavuşacaksın.³¹²

فَمَا لَهُ مِنْ قُوَّةٍ وَلَا نَاصِرٍ

(O gün) artık insan için ne bir kuvvet vardır, ne de bir yardımcı.³¹³

فَمَا يُكَذِّبُكَ بَعْدُ بِالدِّينِ

(Ey insan!) Böyle iken, hangi şey sana hesap ve cezayı yalanlatıyor? ³¹⁴

وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًا فَالْمُغِيرَاتِ صُبْحًا فَأَثَرْنَ بِهِ نَقْعًا فَوَسَطْنَ بِهِ جَمْعًا إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ

Suluk soluğa süratle koşan, (koşarken ayaklarını) vurarak ateş çıkaran, sabah erkenden baskın yapan, orada tozu dumana katan ve düşman topluluğunun ortasına dalan atlara andolsun ki, insan gerçekten Rabbine karşı pek nankördür.³¹⁵

³¹⁰ Naziyat 79/34-35.

³¹¹ Kıyamet 75/7-15.

³¹² İnşikak 84/6.

³¹³ Târik 86/10.

³¹⁴ Tin 95/7.

³¹⁵ Zilzal 99/1-6.

يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَرَاشِ الْمَبْتُوثِ

*O gün insanlar, her biri bir tarafa uçuşan küçük kelebekler gibi olacaktır.*³¹⁶

İnsanı yaratan Allah, aynı zamanda ona en yakın ve dolayısıyla onu en iyi tanıyandır. Allah kendi yarattığını bilmez mi?³¹⁷ Aşağıdaki Kur'an ayetlerinde Allah insanların özünde yer alan iki potansiyelden biri olan fücür özelliğinin yansımalarına dikkat çekmekte ve bu yönlerin baskılanması gerektiğini anlatmaktadır.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهَدُ اللَّهُ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ

*İnsanlardan öylesi de vardır ki, dünya hayatına ilişkin sözleri senin hoşuna gider. Bir de kalbindekine (Sözünün özüne uyduğuna) Allah'ı şahit tutar. Halbuki o düşmanlıkta en amansız olandır.*³¹⁸

وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِإِيمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

*İyilik etmemek, takvaya sarılmamak, insanlar arasını islah etmemek yolundaki yeminlerinize Allah'ı siper yapmayın. Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.*³¹⁹

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيْنَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَيَقْتُلُونَ الَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ

*Allah'ın âyetlerini inkar edenler, Peygamberleri haksız yere öldürenler, insanlardan adaleti emredenleri öldürenler var ya, onları elem dolu bir azap ile müjdele.*³²⁰

الَّذِينَ يَبْخُلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَيَكْتُمُونَ مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا

*Bunlar cimrilik eden, insanlara da cimriliği emreden ve Allah'ın, lütfundan kendilerine verdiği nimeti gizleyen kimselerdir. Biz de o nankörlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır.*³²¹

³¹⁶ Karia 101/4.

³¹⁷ Kaf 50/16.

³¹⁸ Bakara 2/204.

³¹⁹ Bakara 2/224.

³²⁰ Al-i İmran 3/21.

³²¹ Nisa 4/37.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللَّهِ أَوْ أَشَدَّ خَشْيَةً وَقَالُوا رَبَّنَا لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتَالَ لَوْلَا أَخَّرْتَنَا إِلَى أَجَلٍ قَرِيبٍ قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ لِمَنِ اتَّقَى وَلَا تُظْلَمُونَ فَتِيلًا

Daha önce kendilerine, "(savaşmaktan) ellerinizi çekin, namazı kılın, zekâtı verin" denilenleri görmedin mi? Üzerlerine savaş yazılınca hemen içlerinden bir kısmı; insanlardan, Allah'tan korkar gibi, hatta daha çok korkarlar ve "Rabbimiz! Niçin bize savaş yazdın? Bizi yakın bir zamana kadar erteleyeydin ya!" derler. De ki: "Dünya geçimliği azdır. Ahiret, Allah'a karşı gelmekten sakınan kimse için daha hayırlıdır. Size kıl kadar haksızlık edilmez."³²²

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ قَدْ ضَلُّوا ضَلَالًا بَعِيدًا

Şüphesiz inkar edenler, insanları Allah yolundan alıkoyanlar derin bir sapıklığa düşmüşlerdir.³²³

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا هُتَاتِهِمْ لِيَذَّكَّرُوا فَابَىٰ أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا كُفُورًا

Andolsun, biz bunu insanlar arasında, düşünüp ibret alsınlar diye tekrar tekrar açıkladık. Fakat insanların çoğu nankörlükte diretiler.³²⁴

فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمُ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّىٰ إِذَا فَرِحُوا بِمَا أُوتُوا أَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً فَإِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ

Derken onlar kendilerine hatırlatılanı unuttuklarında, (önce) üzerlerine her şeyin kapılarını açtık. Sonra kendilerine verilenle sevinip şımarıdıkları sırada onları ansızın yakaladık da bir anda tüm ümitlerini kaybedip yıkıldılar.³²⁵

وَمَا ظَنُّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَشْكُرُونَ

Allah'a karşı yalan uyduranların, kıyamet günü hakkındaki zanları nedir? Şüphesiz Allah insanlara karşı çok lütfkârdır, fakat onların çoğu (O'nun nimetlerine) şükretmezler.³²⁶

³²² Nisa 4/77.

³²³ Nisa 4/167.

³²⁴ Furkan 25/50.

³²⁵ Enam 6/44.

³²⁶ Yunus 10/60.

وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ وَقَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمُ الْمَثَلَاتُ وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ لِلنَّاسِ عَلَى ظُلْمِهِمْ وَإِنَّ رَبَّكَ لَشَدِيدُ الْعِقَابِ

*Bir de senden, iyilikten önce kötülüğün acele gelmesini istiyorlar. Oysa onlardan önce ibret alınacak birçok azap gelip geçmiştir. Şüphesiz Rabbin, insanların zulümlerine rağmen bağışlama sahibidir. Bununla beraber Rabbinin azabı pek şiddetlidir.*³²⁷

وَمَا مَنَّ عَلَى النَّاسِ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدَى وَيَسْتَغْفِرُوا رَبَّهُمْ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمْ سُنَّةُ الْأَوَّلِينَ أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ قُبُلًا

*İnsanlara hidayet geldikten sonra onların inanmalarına ve Rab'lerinden mağfiret dilemelerine, ancak, öncekilerin başına gelenlerin kendi başlarına da gelmesi, ya da kendilerine azabın göz göre göre gelmesi (yönündeki beklentileri) engel olmuştur.*³²⁸

وَيَقُولُ الْإِنْسَانُ إِذَا مَا مِتُّ لَسَوْفَ أُخْرَجُ حَيًّا

*İnsan, "Öldüğümde gerçekten diri olarak (topraktan) çıkarılacak mıyım?" der.*³²⁹

أَتَأْتُونَ الذُّكْرَانَ مِنَ الْعَالَمِينَ ۖ وَتَذَرُونَ مَا خَلَقَ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ عَادُونَ

*Rabbinizin, sizin için yarattığı eşlerinizi bırakıyor da insanlar arasından erkeklere mi yanaşıyorsunuz? Siz gerçekten haddi aşan bir topluluksunuz.*³³⁰

الَّذِينَ يَبْخُلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ ۖ وَمَنْ يَتَوَلَّ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَنِيُّ الْحَمِيدُ

*Onlar cimrilik edip insanlara da cimriliği emreden kimselerdir. Kim yüz çevirirse bilsin ki şüphesiz Allah ganidir, zengindir, övülmeye layıktır.*³³¹

وَيْلٌ لِّلْمُطَفِّفِينَ ۗ الَّذِينَ إِذَا اكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ ۖ وَإِذَا كَالُوهُمْ أَوْ وَزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ

*Ölçüde ve tartıda hile yapanların vay haline! Onlar insanlardan (bir şey) ölçüp aldıkları zaman, tam ölçerler. Fakat, kendileri onlara bir şey ölçüp, yahut tartıp verdikleri zaman eksik ölçüp tartarlar.*³³²

³²⁷ Rad 13/6.

³²⁸ Kehf 18/55.

³²⁹ Meryem 19/66.

³³⁰ Şuara 26/165-166.

³³¹ Hadid 57/24.

³³² Mutaffifin 83/1-3.

أَيَحْسَبُ أَنْ لَنْ يُقَدَّرَ عَلَيْهِ أَحَدٌ يَقُولُ أَهْلَكَ مَا لَأُبَدُّ أَيَحْسَبُ أَنْ لَمْ يَرَهُ أَحَدٌ

*İnsanoğlu, kendisine kimsenin güç yetiremeyeceğini mi sanıyor? "Yığınla mal harcadım" diyor. Kendisini kimsenin görmediğini mi sanıyor?*³³³

3.4.3. İnsanın Toplumsal Sorumluluğu

Toplum, fertlerin içinde yaşadığı insan grubudur. Her toplum, kendi tarih, din, inanç, kültür ve çevre şartlarından etkilenerek kendine has bazı kurallar geliştirmiştir. Toplamlar ancak içinde yaşayan fertlerin bu kurallara uymasıyla varlıklarını devam ettirebilirler. Toplumsal kurallar, orada yaşamakta olan fertler tarafından çiğnenirse, toplum kısa bir süre içinde yok olur. Başka bir ifadeyle her fert içinde yaşadığı topluma karşı sorumludur ve bu mesuliyete de riayet etmek zorundadır. Ferdin topluma karşı üç tür sorumluluğundan bahsedebiliriz; birincisi toplum içinde herkes tarafından kabul edilen evrensel insanî değerlerle uyumlu normları kabullenip edip uygulaması; ikincisi toplumun fertleri arasında iyiliklerin yaygınlaşması ve kötülüğün bitmesi için uğraş vermesi³³⁴, üçüncüsü ise kendi ürettiği veya bir şekilde haberdar olduğu iyi değerleri toplum içinde etkin hale getirmek için çalışmasıdır.³³⁵ Peygamber de bu noktaya işaretle toplumu iyi yönde kanalize edecek güzel ve hayırlı işler yapmaya, bu tür işleri toplumda yaygınlaştırmaya ve onları adet haline getirmeye teşvik etmektedir: “Kim İslam'da hayırlı ve güzel bir adet ortaya çıkarırsa, ona onum nmükafatu verilecek; ayrıca ondan sonra bu güzel alışkanlığı sürdürenlerin de sevabı verilecektir...”³³⁶ Kimseyi kırmama, üzme; sosyal, ticari ve diğer ilişkilerde dürüst olma, kimseyi aldatmama, içinde yaşanılan topluma ve bireylerine karşı sorumluluğun gereğidir. Üstlenilen kamu görevlerini ve bireysel vazifeleri hakkıyla ifa etmek, sorumlu bir insan olmanın icaplarındandır. İnsanlar kendi yaptıkları eylemlerin sorumluluğunu taşıyacakları ve bunun hesabını verecekleri gibi, yanlışlığa ve kötülüğe düşmelerine sebep oldukları kimselerin sorumluluklarına da ortak olacaklardır.³³⁷

³³³ Beled 90/5.

³³⁴ Al-i İmran 3/104, 114; Tevbe 9/71.

³³⁵ Asr 103/1-3.

³³⁶ Sahih-i Müslim, Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1968, İman, 78.

³³⁷ Hidayet Aydar, Kur'an-ı Kerimde Mes'uliyet: Kaynağı, Sınırları, Sonuçları, 273.

İnsan tüm işlerinde orta bir yol tutmalı. Vasat bir tavırla ve aşırı uçlara sığramaktan sakınarak örnek bir tavır sergilemeli. Bu özellikteki insanlardan müteşekkil toplulukta yine kendini oluşturanların temel vasıflarını gösterecektir.

وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعِ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقْبَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضَيِّعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرُؤُوفٌ رَحِيمٌ

Böylece, sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olasınız ve Peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık. Her ne kadar Allah'ın doğru yolu gösterdiği kimselerden başkasına ağır gelse de biz, yönelmekte olduğun ciheti ancak; Resül'e tabi olanlarla, gerisin geriye dönecekleri ayırd edelim diye kible yaptık. Allah imanınızı boşa çıkaracak değildir. Şüphesiz, Allah insanlara çok şefkatli ve çok merhametlidir.³³⁸

كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّنَ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِي مَا اخْتَلَفُوا فِيهِ وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

İnsanlar tek bir ümmetti. Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi ve beraberlerinde, insanların anlaşmazlığa düştükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm vermek üzere kitapları hak olarak indirdi. Kendilerine apaçık âyetler geldikten sonra o konuda ancak; kitap verilenler, aralarındaki kıskançlık yüzünden anlaşmazlığa düştüler. Bunun üzerine Allah iman edenleri, kendi izniyle, onların hakkında ayrılığa düştükleri gerçeğe iletti. Allah dilediğini doğru yola iletir.³³⁹

وَمَا كَانَ النَّاسُ إِلَّا أُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَفُضِّى بَيْنَهُمْ فِيمَا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ

İnsanlar (başlangıçta tevhit inancına bağlı) tek bir ümmet idiler; sonra ayrılığa düştüler. Eğer (azabın ertelenmesiyle ilgili olarak ezelde) Rabbinden bir söz geçmiş olmasaydı, ayrılığa düştükleri hususlarda aralarında derhal hüküm verilir (işleri bitirilir)di.³⁴⁰

وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ وَلِذَلِكَ خَلَقَهُمْ وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ

Rabbin dileseydi insanları (aynı inanca bağlı) tek bir ümmet yapardı. Fakat Rabbinin merhamet ettikleri müstesna, onlar ihtilafa devam edeceklerdir. Zaten onları bunun için yarattı. Rabbinin,

³³⁸ Bakara 2/143.

³³⁹ Bakara 2/213.

³⁴⁰ Yunus 10/19.

"Andolsun ki cehennemi hem cinlerden, hem insanlardan (suçlularla) dolduracağım" sözü kesinleşti.³⁴¹

الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالصَّرَّاءِ وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

Onlar bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcayanlar, öfkelerini yenenler, insanları affedenlerdir. Allah iyilik edenleri sever.³⁴²

İnsanın yeryüzü sorumluluklarının en başında adalet yer almaktadır ki böylece o, bütün bir evrendeki bu temel ilke ile eşgüdümlü hareket etsin, ayrıkçı veya müfsit olmaktan kurtulsun. Adalet, inancın temelini ve bütün amellerin muharrik gücünü teşkil etmelidir. "Gök ve yer adaletle kaimdir"³⁴³ sözü her hususta adaletin korunması gerektiğini veciz biçimde anlatır.³⁴⁴ Bu yönüyle adalet farz hükmündedir.³⁴⁵

Eşitlik³⁴⁶, denklik, düzeltme, yerli yerindelik gibi sözlük anlamlarına sahip *adalet* عدالة kavramıyla ilgili Kur'an'da sık geçen kelimeler *adl* عدل , *kıst* قَسَط , *kasd* قَسَد , istikâme استقامة , *vasat* وَسَط , *nasib* نَصِيب , *hisse* حِصَّة , *mizan* ميزان kelimeleri olup, bu kavramın zıddı için ise *cevr* جَوْر , *zulm* ظَلْم , *tuğyan* طُغْيَان , *meyl* مَيْل , *inhirâf* انْحِرَاف kelimeleri sıklıkla kullanılır.³⁴⁷

Adalet bakımından tam ve eksiksiz olan³⁴⁸ Kur'an'da geçen birçok ayette Allah, iyilikle beraber adaleti emretmekte³⁴⁹, verilecek hükümlerin yakınlarımız hakkında dahi³⁵⁰ adalet üzere olmasını³⁵¹, bu ölçünün korunması gerektiğini³⁵², kin ve hırsın adaletin önüne geçirilmemesini³⁵³, bu hususta nefse uyulmamasını³⁵⁴ ve haktan dönmeyi isteyerek hislere

³⁴¹ Hud 11/118-119.

³⁴² Al-i İmran 3/134.

³⁴³ Ebû Dâvûd Es-Sicistânî, Sünen-i Ebu Davud Terceme ve Şerhi, Şamil Yayınları, İstanbul, 1987, 12/473-474.

³⁴⁴ Fahreddin Râzî, Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu'l-Gayb, 16/322-325.

³⁴⁵ Muhammed b. Ahmed Kurtubî, El-Câmiu Li-Ahkâmî'l-Kur'an, Buruc Yayınları, İstanbul, 2000, 10/255.

³⁴⁶ Râgıb El-İsfahânî, Müfredat, 980.

³⁴⁷ Macid Hadduri, İslam'da Adalet Kavramı, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1999, 22-23.

³⁴⁸ Enam 6/115.

³⁴⁹ Nahl 16/90; Araf 7/29; Hucurat 49/9.

³⁵⁰ Nisa 4/135; Enam 6/152.

³⁵¹ Nisa 4/58; Maide 5/42; Sad 38/22.

³⁵² Hud 11/112.

³⁵³ Maide 5/8; Mümtehine 60/8.

³⁵⁴ Nisa 4/135.

tabi olunmamasını³⁵⁵, zira takvaya en yakın davranışın bu olduğunu³⁵⁶ ve kendisinin adil olanları sevdiğini³⁵⁷ ifade etmekte; borç sözleşmelerinden³⁵⁸ ölçü tartı işlerine³⁵⁹, Allah'ın birliğine şahadet etmekten³⁶⁰, eşlere ve aile fertlerine muameleye³⁶¹ varıncaya kadar hep adalet ilkesi ile hareket edilmesini istenmektedir. Allah sadece istemekle kalmayıp insanların bu adaleti yerine getirmelerine imkân sağlayan araçları³⁶² da bahşetmiştir. Dünyada peygamberlerin adaletle hükmettiği³⁶³ gibi ahirette de Allah insanlar hakkında adaletle hükmedecektir.³⁶⁴

3.4.4. İnsanın Doğaya Karşı Sorumluluğu

İnsan, üyesi olduğu sosyal toplumdaki etkilediği gibi ekolojik çevresinden de müteessir olmaktadır. Ekolojik manada çevre, nefes alınan hava, içilen su, sürülüp işlenen tarla, yeryüzünün akciğerleri durumundaki ormanlar, deniz ve okyanuslar, ırmaklar, göller, hayvanlar gibi birçok unsuru içine alır. Çevreye zarar veren her adım, sonuçları itibariyle insanlığın sonunu getirebilecek yıkıma neden olabilecek bir felaket demektir. İnsanın, Allah'ın varlıklar arasına koyduğu ekolojik dengeyi bozacak şekilde öldürdüğü her hayvan, kestiği her ağaç, denize döktüğü her damla kimyasal sıvı, havaya kattığı her zehirli gaz, onun acı sonunu yaklaştırmaktan başka bir anlam taşımamaktadır. Sadece onun değil, onunla beraber diğer fertlerin, kısaca tüm toplumun, insanlığın felakete sürüklenmesi manasına gelmektedir.³⁶⁵

أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مِمَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمِمَّا فِي الْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعْمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً وَمِنَ النَّاسِ مَن يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُّبِينٍ

³⁵⁵ Zemaşşerî, El-Keşşâf, Ekin Yayınları, İstanbul, 2016, 2/537.

³⁵⁶ Maide 5/8.

³⁵⁷ Hucurat 49/9.

³⁵⁸ Bakara 2/282.

³⁵⁹ Enam 6/152; Hud 11/85.

³⁶⁰ Ali İmran 3/18.

³⁶¹ Nisa 4/3,129; Ahzab 33/5

³⁶² Hadid 57/25.

³⁶³ Yunus 10/47; Şura 42/15.

³⁶⁴ Yunus 10/54; Enbiya 21/47; Zümer 39/69,75; Mü'min 40/20.

³⁶⁵ Hidayet Aydar, Kur'an-ı Kerimde Mes'uliyet: Kaynağı, Sınırları, Sonuçları, 291.

Göklerde, yerde ne varsa hepsini Allah'ın sizin hizmetinize verdiğini ve açıkça yahut gizlice üzerinizdeki nimetlerini tamamladığını görmediniz mi? Yine de insanlar arasında, hiçbir bilgisi, yol göstericisi ve aydınlatıcı bir kitabı olmadan Allah hakkında tartışıp duranlar vardır.³⁶⁶

اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْفُلْكَ لِتَجْرِيَ فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَسَخَّرَ لَكُمْ الْأَنْهَارَ

Allah, gökleri ve yeri yaratan, gökten yağmur indiren ve onunla size rızık olarak türlü meyveler çıkaran, emri gereğince denizde yüzmek üzere gemileri emrinize veren, nehirleri de hizmetinize sunandır.³⁶⁷

وَالْأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ وَمَنَافِعُ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ وَلَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَحِينَ تَسْرَحُونَ وَتَحْمِلُ أَثْقَالَكُمْ إِلَىٰ بَلَدٍ لَّمْ تَكُونُوا بِالْغَيْهِ إِلَّا بِشِقِّ الْأَنْفُسِ إِنَّ رَبَّكُمْ لَرؤُوفٌ رَّحِيمٌ وَالنَّخِيلَ وَالْأَعْنَابَ وَالْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ وَعَلَىٰ اللَّهِ قَصْدُ السَّبِيلِ وَمِنْهَا جَائِرٌ وَلَوْ شَاءَ لَهَدَيْكُمْ أَجْمَعِينَ هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لَكُمْ مِنْهُ شَرَابٌ وَمِنْهُ شَجَرٌ فِيهِ تُسِيمُونَ يُنْبِتُ لَكُمْ بِهِ الزَّرْعَ وَالزَّيْتُونَ وَالنَّخِيلَ وَالْأَعْنَابَ وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ وَسَخَّرَ لَكُمْ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ وَمَا دَرَأَ لَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حَلِيَّةً تَلْبَسُوهَا وَتَرَىٰ الْفُلْكَ مَوَاحِرَ فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

Hayvanları da yarattı. Onlarda sizin için bir ısınma ve birçok faydalar vardır. Hem de onlardan yersiniz. Onları akşamleyin getirirken, sabahleyin salıverirken de sizin için bir güzellik (ve zevk) vardır. Onlar ağırlıklarınızı, sizin ancak zorlukla varabileceğiniz beldelere taşırlar. Şüphesiz Rabbiniz çok esirgeyicidir, çok merhametlidir. Hem binersiniz diye, hem de süs olarak atları, katırları ve merkepleri de yarattı. Bilemeyeceğiniz daha nice şeyleri de yaratır. Doğru yolu göstermek Allah'a aittir. Yolun eğrisi de vardır. Allah dilediği her şeyi doğru yola iletirdi. O, göklerden sizin için su indirendir. İçilecek su ondandır. Hayvanlarınızı otlattığınız bitkiler de onunla meydana gelir. Allah o su ile size; ekin, zeytin, hurma ağaçları, üzümler ve her türlü meyvelerden bitirir. Elbette bunda düşünün bir kavim için bir ibret vardır. O, geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı sizin hizmetinize verdi. Bütün yıldızlar da O'nun emri ile sizin hizmetinize verilmiştir. Şüphesiz bunlarda aklını kullanan bir millet için ibretler vardır. Sizin için yeryüzünde çeşitli renk ve biçimlerle yarattığı şeyleri de sizin hizmetinize verdi. Öğüt alan bir toplum için bunda ibretler vardır. O, taze et yemeniz ve takınacağınız süs eşyası çıkarmanız için denizi sizin hizmetinize verendir. Gemilerin orada suyu yara yara gittiğini görürsün. (Bütün bunlar) onun lütfundan nasip aramanız ve şükretmeniz içindir.³⁶⁸

³⁶⁶ Lokman 31/20.

³⁶⁷ İbrahim 14/32.

³⁶⁸ Nahl 16/5, 1-14.

اللَّهُ الَّذِي سَخَّرَ لَكُمْ الْبَحْرَ لَتَجْرِيَ فِيهِ الْفُلُكُ فِيهِ بِأَمْرِهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ

Allah, içinde gemilerin, emriyle akıp gitmesi, onun lütfunu aramanız ve şükretmeniz için denizi sizin hizmetinize verendir. Göklerdeki ve yerdeki her şeyi kendi katından (bir nimet olarak) sizin hizmetinize verendir. Elbette bunda düşünen bir toplum için deliller vardır.³⁶⁹

İçinde yaşamakta olduğumuz bu alem yalnızlığın ve ayrılıkların hüküm sürdüğü bir keşmekeş değildir. Her bir parçasında zıtlıkların hakimiyeti söz konusuymuş gibi görünmesine karşın aslında bu yapıda muazzam bir birlik, adalet ve nihayetinde hep birlikte büyük bir düzenin uzuvları olma durumu asıldır.³⁷⁰

Unutmamak gerekir ki, Allah'ın insanlığın emrine amade kıldığı bitkiler, hayvanlar ve diğer varlıklar... Bütün bunlar sınırsız sayıda ve hiç bitip tükenmeyecek şekilde yaratılmış değillerdir. İnsan emrine verilen bu varlıkları pervasızca yok etmek; onlardan yararlanırken ölçüyü kaçırmak dengeyi bozar. İnsan, Allah'ın kullanımına verdiği bu varlıkları korumalı, kollamalıdır. Bundan mesul olduğunun bilincinde olmalıdır. Bu konudaki mesuliyeti bilip onun gereğini yaparsa, şüphesiz bundan yine öncelikle o fayda görecektir, güzel bir çevrede güzel bir şekilde yaşayacaktır. Bu sorumluluğu idrak etmeyip çevreyi hoyratça hırpalarsa, bundan dolayı da yine herkesten önce o zarar görecektir.³⁷¹ Tabiatın kanunlarını ihlal edenler, hiç fark etmedikleri bir anda yok olmak suretiyle bunun cezasını öderler. İnsan şu muazzam kâinatın bir cüzü olarak bu yönü itibariyle tabiat karşısında mahkûmdur, memurdur; onun kanun ve ölçülerinin dışına çıkamaz, çıkmamalıdır. Herhangi bir canlı gibi o da hayatın kanununa uymak zorundadır, bütün bu ve benzeri konularda tabiatın esiridir, fitratın mahkûmudur. Bu anlamda hayatın süregelen kurallarına karşı çıkmak, onları ihlal etmek toplumun felakete sürüklenmesine neden olacaktır. Esasen doğada insanın dışında yapıcı, geliştirici, genişletici, keşfedici başka bir varlık da yoktur. Ona düşen, bunun idrakinde olarak doğayı iyiye, daha iyiye, daha güzele doğru geliştirmektir.³⁷²

³⁶⁹ Casiye 45/12-13.

³⁷⁰ Henri HEOFMAN, "Gayetü'l Beyan Fi Tedbir Bedeni'l İnsan", Türkiyat Araştırma Merkezi Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 290.

³⁷¹ Rum 30/41; Bakara 2/195

³⁷² Hidayet Aydar, Kur'an-ı Kerimde Mes'uliyet: Kaynağı, Sınırları, Sonuçları, 295.

SONUÇ

Yaratılış bahsi, insanın merakını celbeden konuların başında gelmektedir. Bu saikle her zaman dilimindeki insanlar, yaratılışın nasıl olduğu ve bu varoluşun hangi amaca matuf olduğu sorularına kendilerince cevap üretmişlerdir. Böylelikle felsefi düşünce akımları doğmuştur. Elbette dinler de bu hususlarla ilgilenmiş, insana dair bir şeyler söylemiş, yaratılışın gayesi hakkında bilgilendirmiştir.

Varlık bir bütün halinde değerlendirildiğinde, ayrı ayrı gibi görünen her bir unsurun aslında büyük bir insicamın eş güdümlü birer parçası olduğu fark edilecektir. Bu uyumun yegâne istisnası insandır. İnsan, bu büyük akışa kendini kaptırma veya ona karşı olma noktasında serbest bırakılmıştır.

İnsan, yeryüzünün en şerefli insanı olarak Allah tarafından yaratılmıştır. Belli bir amaç için var edildiğinde şüphe bulunmayan evrenin aslında insana hizmet gayesinin bulunduğu da aşikârdır. İnsanlığın yeryüzü serüvenini anlamaya çalışan düşünürlerin birçoğu da benzer bir neticeye ulaşmışlardır.

İnsanın adeta emrine amade kılınan diğer varlık, onun sorumluluklarını yerine getirmesinde yardımcıdır. Allah tüm bu verdikleriyle elbette insanı sorumlu kılmıştır. Bu sorumlulukların en temelinde adaleti tesis etmek, her adımını adaletle atmak görevi olduğunu söylemek yerinde olur.

Allah insanı mükellef tutarken onun gücünün ve takatinin üzerinde bir yük vermemiştir. Her insanın ahiret hesabı kendine aittir. İnsan ahirette sadece dünyadayken kendi yapıp etmelerinden hesaba çekileceğinden, haksızlığa uğraması düşünülemez.

Allah, İnsanı diğer canlılardan farklı ve üstün kılan birçok kabiliyet ve bahşetmiştir. Akıl bunların başında gelir. İslam âlimleri aklın ilk ve belki de tek görevinin ilahi çağrı olan vahyi anlamak için bir araç olduğunu belirtmişlerdir.

Kur'an Allah'ın insanlığa son seslenişi, *Allah* lafzıyla başlayıp *insanlar* ifadesi ile biten yol gösterici bir kitaptır. Yukarıda sözü edilen insanlığın en kadim merak ve sorularına en sahih yanıtları veren, zihinlerde soru işareti ve şüphe bırakmayan Kur'an, aynı zamanda insanın sorumluluklarını da saymıştır.

İnsanın mükellefiyeti Kur'an çerçevesi ile sınırlıdır. Bu mahdut sorumluluk öncelikle insanın kendisine ve Rabbine karşı olan ödevleri ile başlayıp, akabinde hâlihazırda içinde yaşadığı sosyal topluma karşı borçlu olduğu vazifeleri ifa zorunluluğu ile devam etmelidir. Bu bağlamda ayrıca, insanların hizmetine sunulmasıyla yaşamı mümkün kılıp hayatın

devamına vesile olan tabiatla olan ilişkilerini de insan, söz konusu sorumluluk çerçevesinde ele alıp şekillendirmelidir.

Kur'an'da belirlenen yükümlülüklere riayet ederse insan, hem bu dünya hayatında bahtiyar olacak hem de ahiret aleminde ebedi mutluluğu elde edebilecektir. Eğer insan sırt döner, sorumluluklarını tanımazsa dünyasını tarumar ettiği gibi ahiretini de heba eder.

KAYNAKLAR

- AKARSU, Bedia, **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, Savaş Yayınları, Ankara, 1984.
- ALICI, Mustafa, “İlahi Dinlerde Yaratılış-Evrım Tartışmaları”, **Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi**, İstanbul, 2018.
- ARMAĞAN, Mustafa, **İslamda Bilgi ve Felsefe**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997
- ATEŞ, Süleyman, “Kur’an-I Kerim’e Göre Evrim Teorisi”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Ankara, 1975.
- AYDAR, Hidayet, “Kur’an’da Mes’uliyete Riayet Ve Riayetsizliğin Dünyevi Ve Uhrevi Sonuçları”, **Kur’an-ı Kerim’de Mes’uliyet, Kaynağı, Sınırları, Sonuçları**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006.
- AYDIN, Canan, Gül ERBAY ASLITÜRK, “Mitoloji Ve Dinler Tarihi Çerçevesinde Yaratılış”, **Idil Journal Of Art And Language**, Aydın, 6/31, 2017.
- AYDIN, Hüseyin, **İlim Felsefe ve Din Açısından Yaratılış ve Gayelilik (Teleoloji)**, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2004.
- AYDIN, Metin, **Ateizm Yanılgısı**, Gece Kitaplığı, Ankara, 2015.
- BİLGE, Evin, “Kutsal Metinlerde Yaratılış”, **Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Diyarbakır, 2013.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, **Kur’anı Kerim’in Türkçe Meali ve Tefsiri**, İpek Yayın Dağıtım, İstanbul, 2016.
- BOLAY, Süleyman Hayri, “Âdem”, **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, 1988.
- BUHARÎ, **Sahîh-i Buharî**, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 1978.
- ÇAĞRICI, Mustafa, “Yaratma”, **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, 2013.
- CARREL, Alexis, **Başarının Sırları**, Refik ÖZDEK (Çev.), Yağmur Yayınevi, İstanbul, 1973.
- , **İnsan Denen Meçhul**, Refik ÖZDEK (Çev.), Yağmur Yayınevi, İstanbul, 1973
- ÇATUKSÖKEN, Betül, **Ortaçağ Yazıları**, Kabalıcı Yayınları, İstanbul, 1993.
- CERRAHOĞLU, İsmail, “Kur’an’da İnsanın Yaratılış Sahnesinin Düşündürdükleri”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1975.
- ÇİĞ, Muazzez İlmiye, **Kur’an, İncil ve Tevrat’ın Sümer’deki Kökeni**, Kaynak Yayınları, Ankara, 2018.
- CÜCELOĞLU, Doğan, **Yeniden İnsan İnsana**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1994.

- DEMİRCİ, Muhsin, **Kur'an'ın Temel Konuları**, İfav Yayınları, İstanbul, 2014.
- DERVEZE, M. İzzet, **Et-Tefsirü'l-Hadîs**, Vahdettin İNCE, Mustafa ALTINKAYA (Çev.), Ekin Yayınları, İstanbul, 1998.
- DESCARTES, René, **Metot Üzerine Konuşma**, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1994.
- DRAZ, M. Abdullah, **Kur'an Aklakı**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993.
- DUMAN, M. Zeki, **Kur'an'ı Kerim Ve Tıbbı Göre İnsanın Yaratılışı Ve Tüp Bebek Hadisesi**, Nil Yayınları, İzmir, 1991.
- DURALI, Teoman, **Biyoloji Felsefesi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1992.
- EBÛ DÂVÛD, **Sünen-İ Ebu Davud Terceme Ve Şerhi**, Hüseyin KARAPINAR, Necati YENİEL (Çev.), Şamil Yayınları, İstanbul, 1987.
- EI-BAKUVÎ, Mir Muhammed Kerim, **Keşfu'l-Hakayık 'An Nüketi'l-Ayati Ve'd-Dekayık**, Ahmet DOLUNAY (Çev.), Merkür Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- EI-İSFAHÂNÎ, Râgıb, **Müfredat**, Yusuf TÜRKER (Çev.), Pınar Yayınları, İstanbul, 2007.
- ENES ATEŞ, Avnullah, "Kur'an'da İnsanların Yaratılışı Meselesi", **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2016.
- ERDEM, Mustafa, **Hz. Adem (İlk İnsan)**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.
- ES-SABUNÎ, Muhammed Ali, **Safvetü't-Tefasir**, Sadrettin GÜMÜŞ, Nedim YILMAZ (Çev.), Ensar Neşriyat, İstanbul, 1990.
- ESED, Muhammed, **Kur'an Mesajı Meal-Tefsir**, Cahit KOYTAK, Ahmet ERTÜRK (Çev.), İşaret Yayınları, İstanbul, 2001.
- FAİZ, Ahmet, **Davet Yolu**, Ubeydullah DALAR (Çev.), Seçkin Yayıncılık, İstanbul, 1988.
- GAZALÎ, Muhammed, **Fıkıhçılara Ve Hadisçilere Göre Nebevi Sünnet**, Ali ÖZDEK (Çev.), Ekin Yayınları, İstanbul, 1998.
- GEDİKLİ, Fikret, "Kur'an'da İnsan Kelimesi", **Ekev Akademi Dergisi**, 2018.
- GÖKDEMİR, Orhan, **İnsan Ve Doğa**, Ataol Yayıncılık, İstanbul, 1994.
- GÖRDÜK, Yunus Emre, "İlk İnsan Nesli Nasıl Devam Etti?", **Usûl İslam Araştırmaları**, 2018.
- HADDURÎ, Macid, **İslam'da Adalet Kavramı**, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1999.
- HAVVA, Saîd, **El-Esâs Fi't-Tefsîr**, M. Beşir ERYARSOY (Çev.), Şamil Yayınevi, İstanbul, 1989.
- HEOFMAN, Henri, "Gayetü'l Beyan Fi Tedbir Bedeni'l İnsan", **Türkiyat Araştırma Merkezi Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1985.

- IŞIK, Şemsettin, **İlk Ahit (Elestü Bi Rabbiküm Kalu Bela)**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2003.
- KARAMAN, Hayreddin, Mustafa ÇAĞRICI, İbrahim Kâfi DÖNMEZ, Sadrettin GÜMÜŞ, **Kur'an Yolu**, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2006.
- KESİR, İbn, **Hadislerle Kur'an-I Kerim Tefsiri**, Bekir KARLIĞA, M. Bedrettin ÇETİNER (Çev.), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989.
- KILIÇ, Sadık, **Kur'an'da Varoluş Ve İnsan**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2017.
- KOYRE, Alexander, **Yeniçağ Biliminin Doğuşu**, Gündoğdu Yayınları, Ankara, 1989.
- KURTUBÎ, **El-Câmiu Li-Ahkâmil'l-Kur'an**, M. Beşir ERYARSOY (Çev.), Buruc Yayınları, İstanbul, 2000.
- KUTLUER, İlhan, "İnsan", **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, 2000.
- KUTUB, Muhammed, **Kur'an'ı Nasıl Okuyalım**, Bekir KARLIĞA (Çev.), İşaret Yayınları, İstanbul, 1993.
- KUTUB, Seyyid, **Fî Zılâli'l-Kur'ân**, M. Emin SARAÇ, İ. Hakkı ŞENGÜLLER (Çev.), Hikmet Neşriyat, İstanbul, 1970.
- ELMALILI, M. Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, Azim, İstanbul, 1993.
- MEVDÛDÎ, Ebu'l A'lâ, **Tefhimu'l Kur'an**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1986.
- MÜSLİM, **Sahîh-İ Müslim**, Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1968.
- MUTAHHARÎ, Murtaza, **İnsan Ve Kader (Man And His Destiny)**, Fatma BOSTAN (Çev.), Akademi Yayınları, İstanbul, 1989.
- ÖZALP, Hasan, "Kuran-I Kerim'de Kozmik Tarih ve Biyolojik Gelişim", **Journal Of Turkish Studies**, 2015.
- ÖZTÜRK, Mustafa, "Adem, Cennet Ve Düşüş", **Milel Ve Nihal (İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi)**, 2004.
- , "Kur'an Perspektifinden Yaratılış (Yaratılışla İlgili Kavramların Semantiği ve Yoktan Yaratma Meselesi)", **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2016.
- , **Kur'an Ve Yaratılış**, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları (Kuramer), İstanbul, 2015.
- ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, "İnsan", **Kur'an'ın Temel Kavramları**, Yeni Boyut Yayıncılık, İstanbul, 1990.
- PAMAK, Mehmet, **İslami Şahsiyet Ve Toplumsal Değişim**, Buruc Yayınları, İstanbul, 1995.
- PARLAYAN, Abdullah, **Sünen-i Tirmizî**, Konya Kitapçılık, Konya, 2007.

- POLİTZER, Georges, **Felsefenin Temel İlkeleri**, Sol Yayınları, Ankara, 1998.
- RÂZÎ, Fahreddin, **Tefsîr-İ Kebîr Mefâtihu'l-Gayb**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1992.
- S.WESTFALL, Richard, **Modern Bilimin Oluşumu**, İsmail HAKKI (Çev.), Tubitak Yayınları, Ankara, 1997.
- ŞAHİN, Hasan, “Ahmed Yesevi’nin İnsana Bakışı”, **Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu**, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, 1993.
- SAYIM, Huzeyfe, “Zerdüştilik’de Kozmogoni Ve Yaratılış”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2004.
- SİNANOĞLU, Mustafa, “Teklif”, **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, 2011.
- SURUŞ, Abdülkerim, **Evrenin Yatışmaz Yapısı**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1984.
- SUYUTİ, **El-İtkan Fî Ulumi'l Kur'an**, Sakıp YILDIZ, Hüseyin Avni ÇELİK (Çev.), Madve Yayınları, İstanbul, 1983.
- TABATABAÎ, Muhammed Hüseyin, **El-Mîzân Fî Tefsîr-İl Kur'ân**, Vahdettin İNCE (Çev.), Kevser Yayıncılık, İstanbul, 2001.
- TABERÎ, Muhammed B. Cerîr, **Câmiu'l-Beyân An Te'vîli Âyi'l-Kur'ân**, Hasan KARAKAYA, Kerim AYTEKİN (Çev.), Hisar Yayınevi, İstanbul, 1996.
- TDK, “Türk Dil Kurumu Sözlükleri”, 2019, [Http://Sozluk.Gov.Tr/](http://Sozluk.Gov.Tr/), (4.4.2019)
- TEVRAT, **Tekvin (Yaratılış), Bap 1**, Müjde Yayıncılık, İstanbul, 1994.
- TOPALOĞLU, Bekir, “Hâlik”, **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, 1997.
- TURABÎ, Hasan, **İslami Düşüncenin İhyası**, Sefer TURAN (Çev.), Ekin Yayınları, İstanbul, 1997.
- TÜRKER, Ömer, “Nefis”, **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, 2006.
- ULUDAĞ, Süleyman, “Halife”, **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, 1997.
- , “Nefis”, **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, 2006.
- ULUTÜRK, Veli, **Kur'ân-ı Kerim’de Yaratma Kavramı**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.
- YAKIT, İsmail, “Kur'an’da İnsanın Yaratılışı ve Evrimi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1998.
- YARAN, Cafer, “Mevlana’nın Yedi Öğüdü: Evrensel Erdemler, Kozmik Temellendirmeler ve Aidiyet Meselesi”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2007.
- YILDIZ, Kemal, “Sorumluluk”, **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, 2009.
- ZEMAŞERÎ, **El-Keşşâf**, Ekin Yayınları, İstanbul, 2016.

ZUHAYLİ, Vehbe, **Et-Tefsîrû'l-Münîr**, M. Beşir ERYARSOY (Çev.), Risale Yayınları, İstanbul, 2008.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Mehmet ŞERBETÇİ
Doğum Yeri ve Tarihi : Ulus / 1975

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Marmara Üniversitesi Teknik Eğitim
Fakültesi – Elektrik Öğretmenliği
Yüksek Lisans Öğrenimi : Bartın Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller : İngilizce, Arapça
Bilimsel Faaliyet/Yayınlar : --
Aldığı Ödüller :

İş Deneyimi

Stajlar : --
Projeler ve Kurs Belgeleri :
Çalıştığı Kurumlar : Milli Eğitim Bakanlığı
Bartın Üniversitesi

İletişim

E-Posta Adresi : mserbetci@bartin.edu.tr
mehmetserbetci@gmail.com

Tarih : 13/09/2019